

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

თინ. ზარაძენიძე

არნოლდ ჩიქოზავა

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი
1968

ნაშრომში მოცემულია საქ. სსრ მეცნ. აკად. აკად. დემიკოსის, პროფ. არნ. ჩიქობავას სამეცნიერო-პედაგოგიური მოღვაწეობის მოკლე დახასიათება.

ნაშრომს ერთვის არნ. ჩიქობავას დაბეჭდილ სამეცნიერო შრომათა ბიბლიოგრაფია.

ქართულ მეცნიერებას ჰყავს გამოჩენილი წარმომადგენლები, რომლებითაც ამაყობს ქართველი ერი. ამ მეცნიერთა სახელი ფართოდ არის ცნობილი მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის სპეციალისტთა შორის. მათ შექმნეს ორიგინალური თეორიები თავიანთ დარგებში, ჩამოაყალიბეს მნიშვნელოვანი სამეცნიერო სკოლები, რომლებიც მათივე ხელმძღვანელობით ნაყოფიერ კვლევით მუშაობას ეწევიან. ვის არ სმენია ქართული მათემატიკური, გეოლოგიური, ფიზიოლოგიური, ფსიქოლოგიური და სხვ. სკოლებისა და მათ ფუძემდებელთა შესახებ.

იმ სახელოვან მეცნიერთა რიგებს, რომლებმაც თავიანთი გამოკვლევებითა და მოღვაწეობით მაღალი ავტორიტეტი შეუქმნეს ქართულ მეცნიერებას საბჭოთა კავშირში და მის ფარგლებს გარეთ, მიეკუთვნება საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის აკადემიკოსი, პროფ. არნოლდ სტეფანეს ძე ჩიქობავა, რომელსაც დაბადების 70 და სამეცნიერო-პედაგოგიური მუშაობის 45 წელი შეუსრულდა.

ფართოა არნ. ჩიქობავას მეცნიერული და საზოგადოებრივი ინტერესები. იგი იკვლევს ქართულ ენას, ქართველურ ენებს, იბერიულ-კავკასიურ ენებს, ზოგადი ენათმეცნიერების პრობლემებს, ეწევა ინტენსიურ პედაგოგიურ-აღმზრდელობით მუშაობას. ხელმძღვანელობს მის მიერ დაფუძნებულ კავკასიოლოგიის სკოლას. ორგანიზატორი და სულისჩამდგმელია ენათმეცნიერებაში და მომიჯნავე ჰუმანიტარულ დისციპლინებში ბევრი მნიშვნელოვანი წამოწყებისა. ამჟამად რამდენიმე კაპიტალურ შრომაზე მუშაობს: რედაქტორია ენათმეცნიერების ინსტიტუტის გეგმით გათვალისწინებული რამდენიმე ტომიანი გამოკვლევისა ქართული სალიტერატურო ენის შესახებ, ამთავრებს „იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის შესავალს“, ამზადებს „ზოგადი ენათმეცნიერების ძირითად პრობლემათა“ მეორე, გაფართოებულ გამოცემას. ამიტომ ჯერ აღრეა არნ. ჩიქობავას მოღვაწეობის შეჯამებაზე ლაპარაკი.

წინამდებარე მიმოხილვაში ჩვენ არა გვაქვს პრეტენზია წარმოვადგინოთ არნ. ჩიქობავას მრავალმხრივი საქმიანობის სრული დახასიათება. შევეცდებით მკითხველს გავაცნოთ მხოლოდ მისი მეცნიერული შემოქმედების მთავარი მიმართულებანი და ძირითადი შედეგები.

1. ბიოგრაფიული ცნობები

არნოლდ სტეფანეს ძე ჩიქობავა დაიბადა 1898 წ. 14 (26) მარტს ცხაკაიას რაიონის (მაშინდელი სენაკის მაზრა) სოფ. საჩიქობაოში გლეხის ოჯახში. დაწყებითი განათლება მიიღო ძველი სენაკის ორკლასიან სკოლაში, რომელიც 1909 წ. დაამთავრა. იქნებ ამით დამთავრებულიყო კიდევაც მისი განათლება, ვინაიდან სწავლის გაგრძელებისათვის საჭირო სახსარი ოჯახს არ მოეპოვებოდა. მაგრამ ამ დროს მეზობელ სოფელში ქუთაისიდან არდადეგებზე ჩამოვიდა VII კლასის მოსწავლე-გიმნაზიელი, რევოლუციურად განწყობილი ახალგაზრდა. როდესაც მის ყურამდე მიაღწია ამბავმა განსაკუთრებული ნიჭით დაჯილდოებული ყმაწვილის შესახებ, რომელიც უსახსრობის გამო უსწავლელი რჩება, მან დაეინებით ურჩია არნ. ჩიქობავას ქუთაისის გიმნაზიაში შესვლა და მისი მომზადება თვითონ იკისრა.

მასწავლებლას როლი იმაში გამოიხატებოდა, რომ სახელმძღვანელოში უნიშნაედა მოწაფეს, აქედან აქამდე ისწავლეო. ეს უკანასკნელიც ბეჯითად მეცადინეობდა დამოუკიდებლად და დღე-გამოშვებით რამდენიმე კილომეტრით დაშორებულ მეორე სოფელში მიდიოდა მიცემული დავალების ჩასაბარებლად.

ამ გზით მომზადებულმა წარმატებით დაიჭირა საკონკურსო გამოცდები და ჩაირიცხა ქუთაისის ქართული გიმნაზიის III კლასში 1911 წ., მაგრამ მალევე გარიცხეს სწავლის ქირის შეუტანლობის გამო. ერთი წელი სკოლის გარეთ დარჩა. მომდევნო წელს ხელახლა ჩააბარა მესამე კლასის საგნები და ისევ მიიღეს გიმნაზიაში. ჩამორჩენილ მოწაფეებს ამეცადინებდა და ამით შოულობდა საარსებოდ და სწავლისათვის საჭირო სახსარს. საკუთარი გაკვეთილების მოსამზადებლად ღამის 11 საათამდე ვერასოდეს იცლიდა. მაინც გიმნაზიის ერთ-ერთ საუკეთესო მოწაფედ იყო აღიარებული. გიმნაზია წარჩინებით დაამთავრა 1917 წ.

1918 წ. შევიდა ახლადგახსნილ თბილისის უნივერსიტეტში

სიბრძნისმეტყველების ფაქულტეტის საენათმეცნიერო დარგზე. იმთავითვე ფართო იყო მისი ინტერესები. ისმენდა: ძველ ქართულს ჯერ პროფ. ი. ყიფშიძესთან, ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ — პროფ. ა. შანიძესთან; ქართულ პალეოგრაფიასა და სვანურ ენას — პროფ. ა. შანიძესთან; ზოგად ენათმეცნიერებას, ენათმეცნიერების ისტორიასა და ფონეტიკას — პროფ. გ. ახვლედიანთან; საქართველოს ისტორიას — პროფ. ივ. ჯავახიშვილთან; ქართული მწერლობის ისტორიას — პროფ. კ. კეკელიძესთან; ლოგიკას, ფილოსოფიის შესავალსა და ისტორიას — პროფ. შ. ნუცუბიძესთან; ფსიქოლოგიას — პროფ. დ. უზნაძესთან.

1922 წ. უნივერსიტეტის დამთავრებისთანავე პროფ. ა. შანიძის წარდგენით დატოვებულ იქნა „პროფესორობისათვის მოსამზადებლად“. მუშაობდა ძველ ქართულ ხელნაწერებზე და ქართულ დიალექტოლოგიაში — პროფ. ა. შანიძესთან, ზოგად ენათმეცნიერებაში — პროფ. გ. ახვლედიანთან, ფსიქოლოგიის სემინარში — პროფ. დ. უზნაძესთან.

1924 წ. ჩააბარა სადოქტორო გამოცდები ქართულ ენასა და დიალექტოლოგიაში, მეგრულ-ქანურსა და სვანურში, ქართველურ ენათა შედარებით გრამატიკაში, ძველ სომხურში, ზოგად ენათმეცნიერებაში.

პირველი სამეცნიერო შრომა გამოაქვეყნა 1923 წ. („ვინის რეფლექსები ფერეიდულში“. ჟურნ. „ჩვენი მეცნიერება“, № 2---3).

დამოუკიდებელი კურსების კითხვა დაიწყო 1926 წ.

1928 წ. გააოქვეყნა გამოკვლევა „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში. I. ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძველ ქართულში“, რომელიც 1929 წ. წარადგინა სადოქტორო დისერტაციად.

ეს იყო პირველი სადოქტორო დისერტაცია თბილისის უნივერსიტეტის კურსდამთავრებულთაგან. ამდენად იგი მხოლოდ ახალგაზრდა მეცნიერის გამოცდას კი არ წარმოადგენდა, არამედ რამდენიმე წლის წინ დაარსებული უნივერსიტეტის ძალებისა და შესაძლებლობათა სერიოზული შემოწმებაც იყო. შემოწმებამ ბრწყინვალედ ჩაიარა. „მარტივი წინადადების პრობლემა“ და მიიმა საჯაროდ დაცვამ აშკარა გახადა, რომ თბილისის უნივერსიტეტს შესწევს ძალა მოამზადოს კვალიფიციური სპეციალისტები, რომლებიც თავიანთ წვლილს შეიტანენ მეცნიერების განვითარების საქმეში. დისერტანტმა კი გამოაქვლინა მაღალი ენათმეცნიერული კულტუ-

რა, კრიტიკული აზროვნება, ფართო განათლება ფილოსოფიასა და ფსიქოლოგიაში, ენობრივ ფაქტთა დახვეწილი ანალიზისა და ღრმა განზოგადებათა უნარი. ექვი არ იყო, რომ უნივერსიტეტის მესვეურებს კიდეც ერთი საიმედო მუშაკი შეემატა.

1933 წ. არნ. ჩიქობავა პროფესორად დაამტკიცეს.

1933—1960 წწ. თბილისის უნივერსიტეტში მისი ინიციატივით დაარსებულ კავკასიურ ენათა კათედრის გამგეა, ხოლო 1960 წლიდან (მას შემდეგ, რაც გამოვიდა დადგენილება სამტაღო შეთავსებათა გაუქმების შესახებ) — ამ კათედრის პროფესორი.

1932—1936 წწ. სახელმწიფო ტერმინოლოგიური კომისიის სწავლული მდივანია.

არნ. ჩიქობავა მონაწილეობას იღებდა რესპუბლიკის სხვადასხვა ქალაქში ახლადდაარსებული ინსტიტუტების მუშაობაშიც: 1933 წელს ქუთაისის პედინსტიტუტის ქართული ენის კათედრის გამგეა, ხოლო 1936—1937 წწ. — გორის პედინსტიტუტის ქართული ენისა და ენათმეცნიერების კათედრის გამგე.

1936 წლიდან დღემდე ხელმძღვანელობს აგრეთვე მისი ინიციატივით დაარსებულ მთის კავკასიურ ენათა განყოფილებას ჯერ სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტში, ხოლო შემდეგ საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების (1950 წლამდე — ენის) ინსტიტუტში.

1941 წ. არნ. ჩიქობავა დაამტკიცეს მეცნიერებათა აკადემიის პირველი შემადგენლობის აკადემიკოსად. აკადემიის პრეზიდიუმის წევრი იყო 1950—1963 წლებში.

1945 წლიდან საქ. სსრ მეცნ. აკადემიასთან არსებული ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის თავმჯდომარე და ლექსიკონის მთავარი რედაქტორია. ამ მოვალეობას ასრულებდა ლექსიკონის უკანასკნელი (VIII) ტომის გამოსვლაშდე (1964 წ.).

1951—1952 წწ. ხელმძღვანელობს ენათმეცნიერების ინსტიტუტს, როგორც მისი დირექტორი.

უფრნ. „Вопросы языкознания“-ს რედკოლეგიის წევრია 1952—1964 წწ.

1962 წ.-დან არის სსრკ მეცნ. აკად. ლიტერატურისა და ენის ჯანყოფილებასთან არსებული საბჭოთა ენათმეცნიერების თეორიის, აგრეთვე ლექსიკოლოგიისა და ლექსიკოგრაფიის სამეცნიერო საბჭოების წევრი.

1951 წ. მოსკოვის უნივერსიტეტმა მიანიჭა ლომონოსოვის სახელობის პრემია.

1960 წ. მიენიჭა ჰუმბოლდტის სახელობის ბერლინის უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორის სამეცნიერო წოდება.

1968 წ. აირჩიეს დიდი ბრიტანეთის ფილოლოგთა საზოგადოების საპატიო წევრად.

1951—1966 წწ. არნ. ჩიქობავა არჩეული იყო საქ. სსრ უმაღლესი საბჭოს III, IV, V და VI მოწვევათა დეპუტატად.

2. სამეცნიერო, პედაგოგიური და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის მოკლე დახასიათება

არნ. ჩიქობავა ავტორია 230-ზე მეტი შრომისა, რომელთაგან ცალკე წიგნად გამოვიდა — 14.

მისი მეცნიერული მოღვაწეობა თავიდანვე ორი მიმართულებით მიმდინარეობდა. ესაა: ა) კონკრეტულ ენათა მეცნიერული ანალიზი და ბ) ზოგადენათმეცნიერულ პრობლემათა კვლევა-ძიება.

კონკრეტულ ენათაგან მკვლევრის ყურადღების ცენტრში არის ქართული ენა. მან არა ერთი გამოკვლევა უძღვნა ძველ და ახალ ქართულ ენას, მისი მორფოლოგიის, სინტაქსის, სემასიოლოგია-ლექსიკოლოგიის, ფონეტიკის ძირითად საკითხებს, რომლებიც შესწავლილია როგორც ჰინქრონიულ, ისე დიაქრონიულ კრილში. თანამედროვე სალიტერატურო ქართული ენის მთლიანი აღწერა მოცემულია განმარტებითი ლექსიკონის პირველ ტომში.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში“, რომელშიაც ახლებურად არის გაშუქებული ძველი ქართული ენის არა მხოლოდ სინტაქსური, არამედ მორფოლოგიური აგებულება. ძველი ქართულის მარტივი წინადადების აღწერას მოჰყვა ევოლუციის იმ ტენდენციათა შესწავლა, რომლებმაც შემდგომ პერიოდში იჩინა თავი. არსებითი მნიშვნელობა აქვს გამოკვლევათა სერიას ქართული ენის ზმნის უღვლილებისა და სახელის ბრუნების ისტორიის შესახებ. საყურადღებო შედეგებია მოპოვებული ქართული ენის ფერეიდნული, მთიულური, გარეკახური კილოების შესწავლისას.

ისტორიული დიალექტოლოგიური კვლევის მშვენიერ ნიმუშს წარმოადგენს „ისტორიული დიალექტოლოგიის საკითხები ძველი

ქართულის ძეგლთა ჩვენებაში“, რომელშიაც ქართული ენის მასალაზე დამყარებით ისტორიული დიალექტოლოგიის ამოსავალი პრინციპები და ამოცანებია მოცემული. იმავე პრობლემა ეხება „დიალექტიზმების საკითხისათვის „ვეფხისტყაოსანში“. ამ ნაშრომში ავტორი ამტკიცებს, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება როგორც დასავლური, ისე აღმოსავლური დიალექტიზმები, მაგრამ ეს არაა „ვეფხისტყაოსანის“ ავტორის დამახასიათებელი დიალექტიზმები, ისინი ძველ ქართულ ენაში იხმარებოდა. მაშასადამე, მათ მიხედვით ვერ გავაკეთებთ დასკვნას შოთა რუსთაველის სადაურობის შესახებ. არნ. ჩიქობავამ „ვეფხისტყაოსანის“ ენას რამდენიმე სპეციალური გამოკვლევა უძღვბა.

იკვლევს რა ქართულ ენას, არნ. ჩიქობავას კარგად ესმის, რომ რომელიმე ენის განცალკევებით შესწავლა ვერ მოგვცემს შორს მიმავალი დასკვნების გაკეთების შესაძლებლობას, რომ ენათმეცნიერული ანალიზის მთავარ იარაღს წარმოადგენა ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი, რომელიც მონათესავე, ე. ი. საერთო წარმოშობის მქონე, ერთი და იმავე ფუძე-ენისაგან მომდინარე ენების მიმართ გამოიყენება. საყოველთაოდ აღიარებული იყო, რომ ქართულის უახლოესი მონათესავე ენებია მეგრულ-ჭანური და სვანური და რომ ეს ენები ერთად შეადგენენ ქართველურ ენათა ჯგუფს. არნ. ჩიქობავამ თავისი გამოკვლევებით მნიშვნელოვნად წასწია წინ და გააღრმავა ქართველურ ენათა ისტორიულ-შედარებითი შესწავლა.

მთელ რიგ შრომებში მან შეისწავლა. ჭანურის სტრუქტურა. 1936 წ. გამოაქვეყნა მონოგრაფია „ჭანურის გრამატიკული ანალიზი ტექსტებითურთ“. ამ ნაშრომში ჭანურის მონაცემები შეპირისპირებულია მეგრულის სათანადო ფაქტებთან, ორივე ერთად კი შედარებულია ქართულ ენასთან. ასეთმა ანალიზმა მისცა ავტორს შესაძლებლობა დაესაბუთებინა, რომ წინააღმდეგ მანამდე გავრცელებული შეხედულებიანა, ჭანური და მეგრული ერთმანეთის მიმართ ენებს კი არ წარმოადგენს, არამედ ერთი ენის დიალექტებია; მათი ფონეტიკური სისტემა, მორფოლოგიური და სინტაქსური სტრუქტურა არ უპირისპირდება ერთმანეთს, ამასთან ორივე ერთსა და იმავე შესატყვისობებს ავლენს ქართულთან. იმ ენას, რომლის დიალექტებიცაა მეგრული და ჭანური, ავტორმა პირობით ზანური უწოდა.

ჭანურის გრამატიკული ანალიზის უშუალო გაგრძელებას წარმოადგენს „ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი“ (1938). ესაა ქართველურ ენათა პირველი შედარებითი ლექსიკონი. ამ ქართველოლოგთა სამაგიდო წიგნში ჭანურ-მეგრულ-ქართულთან ერთად საკმაოდ გათვალისწინებული სვანური ენის ლექსიკაც.

არნ. ჩიქობავას ქართველოლოგიური შტუდიები ეხება ბრუნვის ნიშნების გენეზისს, მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებლებს, პირის ნიშნებს, დროებს, სიტყვათა ეტიმოლოგიებს და ამ ენათა გრამატიკისა და ლექსიკის სხვა მნიშვნელოვან საკითხებს.

ახალი ეტაპის შემქმნელია „სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში“ (1942). ამ შრომაში ავტორმა წარმოგვიდგინა ფუძის აგებულების მექანიკა ქართველურ ენებში. მან, ერთი მხრივ, გამოყო ძირს შეხორცებული სუფიქსები, რომლებიც ისტორიულად ფუძეს აწარმოებდნენ, დეტერმინანტებს წარმოადგენდნენ, ხოლო, მეორე მხრივ, ასევე — ძირს შეხორცებული ან ფუნქციაშეცვლილი პრეფიქსები, რომლებიც ოდესღაც გრამატიკულ კლას-კატეგორიებს აღნიშნავდნენ, ერთმანეთისაგან განასხვავებდნენ ადამიანისა და ნივთის კლასებს.

1948 წლიდან მოყოლებული არნ. ჩიქობავამ რამდენიმე შემაჯამებელ შრომაში წარმოადგინა ქართველურ ენათა ისტორიულ-შედარებითი კვლევის გზით მოპოვებული შედეგები და მოგვცა ქართველურ ენათა სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური და ისტორიულ-გენეზისური მოდელის რეკონსტრუქცია.

არც ქართველური ენებით შემოფარგლულა არნ. ჩიქობავას კონკრეტულ-ენობრივი კვლევა-ძიება. თვით ამ ენათა (პირველ რიგში კი ქართული) ისტორიის უძველესი საფეხურების გათვალისწინებისათვის აუცილებელი იყო გასვლა ქართველურ ენათა ფარგლებიდან, მათი განხილვა მონათესავე ენათა უფრო ფართო კონტექსტში. ამისათვის კი უნდა გარკვეულიყო, თუ რომელ ენებს ენათესავება ქართველური ენები. ეს საკითხი ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში დაისვა. სხვადასხვა დროს წამოყენებულ იქნა სხვადასხვა ჰიპოთეზა. ქართულს (და ქართველურ ენებს) უკავშირებდნენ ინდო-ევროპულ ენათა ოჯახს (მ. ბროსე, ფრ. ბოპი), თურანულ ენებს (მ. მიულერი), სემიტურ ენებს (ნ. მარი). ყველა ეს ჰიპოთეზა მალევე იქნა უარყოფილი, როგორც უსაფუძვლო.

სხვა ბედი ეწია ფრ. მიულერის მიერ 1864 წ. გამოთქმულ მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც, ერთმანეთს ენათესავებიან კავკა-

სიური (ე. ი. ქართველური და მთის კავკასიურა) ენები. ეს ენები, ბასკურთან ერთად, წარმოადგენენ გადმონაშთს ენათა დიდი ოჯახისა, რომელიც ოდესღაც ფართოდ იყო გავრცელებული კავკასიაში და მის სამხრეთით ჯერ კიდევ მანამ, სანამ აქ ინდო-ევროპული, სემიტური და ურალურ-ალთაური ენები გაჩნდებოდნენ. მთელი რიგი უცხოელი და რუსი ენათმეცნიერი მივიდა იმ აზრამდე, რომ კავკასიის მკვიდრთა ენები გენეზისურად არიან დაკავშირებული ერთმანეთთან, რომ კავკასიური ენები თავის მხრივ უფრო შორეულად ენათესავენბიან, ერთი მხრივ, ბასკურს, ხოლო, მეორე მხრივ, წინააზიისა და შუამდინარის უძველესი ცივილიზაციის ამჟამად მკვდარ ენებს, რომლებიც არ არიან არც ინდო-ევროპულის, არც სემიტურის მონათესავე.

ამ ჰიპოთეზებს მეცნიერული დასაბუთება ესაჭიროებოდა. პრობლემის განსაკუთრებული კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობა კარგად ესმოდა ივ. ჯავახიშვილს, რომელმაც ოციან წლებში იკითხა დაიწყო ამ საკითხის შესწავლა და 1937 წ. ქართველურ და მთის კავკასიურ ენათა ნათესაობის საკითხს საგანგებო გამოკვლევა უძღვნა. ერთ-ერთ შრომაში ივ. ჯავახიშვილი წერდა:

„ცნობილია, რომ მსოფლიო მეცნიერება უაღრესად დაინტერესებულია ქართველური და კავკასიური ენების ბუნებითა და მათი სხვა ენებთან, მათ შორის ხალდურ, ხეთურ და სუმერულთანაც ნათესაობის საკითხებით... ამაზე უკვე მრავალი გამოკვლევაა გამოქვეყნებული, უმთავრესად უცხოეთში... სრულებით ბუნებრივია, რომ ზემოაღნიშნული საკითხებით... ქართველი მეცნიერებიც იყვნენ დაინტერესებულნი. მეტიც თქმაც შეიძლება: ამ პრობლემების მეცნიერული შესწავლა ჩვენს უპირველეს მოვალეობასაც კი უნდა შეაღგენდეს, რადგან ეს ენათმეცნიერული საკითხები უშუალოდ ჩვენვე გვეხება, ხოლო კულტურული ისტორიის ზემოაღნიშნული ამოცანების გადასაჭრელადაც პირველხარისხოვანი მასალები ჩვენში უხვად მოიპოვება და შედარებით მისაწვდომიც არის. რამდენადაც ყოველი ქვეყანა ვალდებულია მსოფლიო მეცნიერების საგანძურში თავისი წვლილი შეიტანოს, იმდენად ქართული მეცნიერებაც, საქართველოს ფილიალიცა და ცალკეული მეცნიერებიც მოვალენი არიან ამ პრობლემების შესწავლას უდიდესი ყურადღება მიაქციონ, მათ უმეტეს, რომ ეს ამასთანავე ჩვენი ხალხის წარსული კულტურის ახალ-ახალს ცოდნას შეგვძენს და ძველს გაგვიღრმავებს“.

ამ ენათმეცნიერულ პრობლემათა კვლევის საქმეს ჩაუდგა სა-
თავეში არნ. ჩიქობავა. იბერიულ-კავკასიური ენები ოთხი ჯგუფისა-
გან შედგება (1. ქართველური ანუ იბერიული, 2. აფხაზურ-ადილუ-
რი, 3. ნახური (ჩაჩხურ-ინგუშური) და 4. დაღესტნური), მათი სა-
ერთო რაოდენობა სამ ათეულს სცილდება. ცხადია, ამ ენათა სა-
ფუძვლიანი შესწავლისათვის, პირველ რიგში, აუცილებელი იყო
სათანადო ცოდნით აღჭურვილი სპეციალისტების მომზადება. არნ.
ჩიქობავას თაოსნობითა და ხელმძღვანელობით დაარსდა კავკა-
სიურ ენათა კათედრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში
1933 წ. და მთის კავკასიურ ენათა განყოფილება ენის, ისტორიისა
და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტში (რომელსაც შემდეგ
გამოეყო ენათმეცნიერების ინსტიტუტი) 1936 წ. ამასთანავე 1933 წ.
უნივერსიტეტში ფილოლოგიის ფაკულტეტზე შეიქმნა კავკასიურ
ენათა განყოფილება, სადაც მოგვიანებით გაიხსნა რუსული სექტო-
რიც ჩრდილოეთ კავკასიელი (ადიღელი, ჩაჩანი, ინგუში, დაღესტნე-
ლი) ახალგაზრდების მოსამზადებლად.

როგორც კათედრაზე, ისე განყოფილებაში კავკასიურ ენათა
შესწავლა ერთიანი, წინასწარ მოფიქრებული ზუსტი გეგმით მიმ-
დინარეობდა. პირველი რიგის ამოცანად დაისახა ცალკეულ კავკა-
სიურ ენათა სისტემების მეცნიერული აღწერა და ამ ენების მიერ
განვილ ცვლილებათა შესწავლა, რაც დიალექტების მონაცემთა
გათვალისწინებით წარმოებდა. მეორე საფეხურზე უნდა გაშლილიყო
ცალკეულ ჯგუფებში შემავალ ენათა ისტორიულ-შედარებითი კვლე-
ვა, რომ ამით მომზადებულიყო ნიადაგი მესამე საფეხურზე სხვადა-
სხვა ჯგუფის იბერიულ-კავკასიურ ენათა სისტემატური შედარები-
სათვის. ცხადია, ასეთი შედარება პირველი საფეხურიდანვე მიმდი-
ნარეობდა, მაგრამ ფართო მასშტაბით მისი წარმოება მხოლოდ მე-
ხამე საფეხურზე იქნა მიჩნეული მიზანშეწონილად.

რა მდგომარეობა გვაქვს ამჟამად იბერიულ-კავკასიურ ენათა
შესწავლის მხრივ? — გამოქვეყნებულია რამდენიმე ასეული შრომა
(მათ შორის ათეულობით მონოგრაფია) იბერიულ-კავკასიურ ენა-
თა ფონეტიკური სისტემების, მორფოლოგიური და სინტაქსური
წყობის. ლექსიკის საკითხებზე. მთელი რიგი გამოკვლევები მიეძღ-
ვნა ცალკეულ ჯგუფებში შემავალი ენების ურთიერთმიმართებათა
შესწავლას, ამ ენათა შორის ფონეტიკურ შესატყვისობათა დადგე-
ნას. ძირითადი სტრუქტურული თავისებურებანი, მეტად სპეციფი-
კური იბერიულ-კავკასიურ ენათათვის და უცხო გარემომცველი

(ინდო-ევროპული, სემიტური, ურალურ-ალთაური) ენებისათვის, გამოკვლეულია ყველა ჯგუფის ენებში. გამოვლენილია ცალკეული ბგერათშესატყვისობანი ან მატერიალური დამთხვევები იბერიულ-კავკასიურ ენათა ჯგუფებში, ზოგჯერ კი ჯგუფებს შორისაც. შემზადდა ნიადაგი ცალკეული ჯგუფების, ხოლო შემდეგ მთლიანად იბერიულ-კავკასიურ ენათა ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკებისა და ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ლექსიკონების შედგენისათვის.

ეს დიდი სამუშაო შეარულებულია არნ. ჩიქობავასა და მისი ხელმძღვანელობით აღზრდილი სპეციალისტების მიერ. ამატომ არის, რომ თბილისის კავკასიოლოგიური სკოლა აღიარებულია იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის მოწინავე ცენტრად როგორც საბჭოთა კავშირში, ისე უცხოეთში.

ამ სკოლის შემქმნელი არნ. ჩიქობავა თავის ფუძემდებელ გამოკვლევებში აშუქებს იბერიულ-კავკასიურ ენათა სტრუქტურის, ისტორიისა და გენეზისური ურთიერთობის კარდინალურ საკითხებს. რითაც გარკვეულ მიმართულებას აძლევს ამ ენათა მეცნიერულ ანალიზს ჩვენში.

1929 წ. არნ. ჩიქობავა ხელს ჰკიდებს დაღესტნის ენათა შორის ყველაზე მსხვილი ერთეულის — ხუნძურის შესწავლას. ხუნძურის გრამატიკული წყობისა და ისტორიის გამოკვლევის შედეგები გადმოცემულია რიგ ნაშრომში. 1962 წ. გამოქვეყნდა მონოგრაფია „ხუნძური ენა“ (ილ. ცერცვაძის თანაავტორობით).

იბერიულ-კავკასიური ენების სტრუქტურის საკითხებიდან მკვლევრის ყურადღების ცენტრში წლების განმავლობაში იყო ერგატიული კონსტრუქციისა და გრამატიკული კლასების პრობლემები. ესაა საკვანძო პრობლემები, რომლებსაც ორგანულად უკავშირდება როგორც ზმნის უღვლილების, ისე სახელის ბრუნების ძირითადი საკითხები. დასახელებული პრობლემების კვლევა წარმოებს ყველა ჯგუფის იბერიულ-კავკასიურ ენათა მონაცემების გათვალისწინებით. სწორედ ამ პრობლემათა შესწავლამ ქართულსა და სხვა ქართველურ ენებში მოითხოვა ამ ენათა ფარგლებიდან გასვლა. მთის კავკასიურ ენათა მონაცემების გათვალისწინებამ შუქი მოჰფინა ქართველურ ენებში ერგატიული კონსტრუქციის, აგრეთვე გრამატიკული კლასების რაობისა და ისტორიის ძირითად საკითხებს. ერგატიულ კონსტრუქციას ცალკეულ გამოკვლევათა გარდა ორი მონოგრაფია მიეძღვნა.

1965 წ. გამოქვეყნდა „იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია“, რომელშიაც პირველწყაროების მიხედვით განხილულია და კრიტიკულად შეფასებული იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის მდგომარეობა ამ დარგის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე როგორც საბჭოთა კავშირში (აგრეთვე რევოლუციამდელ რუსეთში), ისე უცხოეთში.

რამდენსამე ნაშრომში, რომლებიც ბოლო წლებში გამოქვეყნდა არა მხოლოდ ქართულ, არამედ რუსულ და გერმანულ ენებზედაც, განზოგადებულია იბერიულ-კავკასიურ ენათა კვლევის სფეროში მოპოვებული შედეგები. ეს შედეგები აძლევს საფუძველს არნ. ჩიქობავას დაასკვნას, რომ იბერიულ-კავკასიური ენები საერთო წარმოშობის, ე. ი. მონათესავე ენებია. ამაზე ის მიუთითებს, რომ „რაც უფრო ღრმად ვიხედებით ამ ენათა წარსულში, მით უფრო მეტი საერთო ვლინდება ამ ენათა ბგერით სისტემაში და, რაც ამ შემთხვევაში არსებითია, მორფოლოგიურ სტრუქტურასა და მორფოლოგიურ ინვენტარში“.

იბერიულ-კავკასიურ ენათა სხვადასხვა ჯგუფების გენეზისური ერთიანობა იმდენად ხელშესახებია, წერს სხვაგან ავტორი, რომ „შეუძლებელია სათანადოდ შევისწავლოთ ერთი რომელიმე ჯგუფის მეცნიერული ისტორია სხვა ჯგუფების მონაცემთა გათვალისწინების გარეშე: შეუძლებელია გადაწყვიტოთ ქართული ენის უძველესი ისტორიის ძირითადი საკითხები, თუ არ გავითვალისწინებთ უმწერლობო ქართველურ ენათა ჩვენებებს, თუ არ მოვიხმობთ ნახურ, დალესტინა, აფხაზურ-ადილურ ენათა ფაქტებს, და პირუკუ: სწორად ვერ გავიგებთ აფხაზურ-ადილური, ნახური, დალესტინის ჯგუფების ენათა გრამატიკული წყობის ძირითად პრინციპებს, თუ უგულვებელყოფთ ქართველურ ენათა მონაცემებს“. სწორედ ეს აშკარა ფაქტი, რომ ერთი ჯგუფის იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლას ხელს უწყობს დანარჩენი ჯგუფების მონაცემთა გათვალისწინება, ანიჭებს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ამ ენათა ისტორიულ-შედარებით კვლევას. ყოველივე ეს იმის ნიშანია, რომ იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლა მეცნიერულ დისციპლინად, იბერიულ-კავკასიურ ენათმეცნიერებად იქცევა. ამ დისციპლინას ფართო პერსპექტივები აქვს და პასუხსაგები ამოცანები ეკისრება. როგორც ეს პერსპექტივები, ისე ამოცანები სათანადო სისრულით არის გათვალისწინებული არნ. ჩიქობავას შრომებში.

იბერიულ-კავკასიურ ენათა ისტორიულ-შედარებითი შესწავლა მეკლევარს აუცილებელ პირობად მიაჩნია იმისათვის, რომ შეიქმნას მტკიცე მეცნიერული საფუძველი ისეთი მნიშვნელოვანი კულტურულ-ისტორიული პრობლემის გადასაწყვეტად, როგორიცაა იბერიულ-კავკასიურ და წინა აზიის მეკლარ, აგრეთვე ხმელთაშუაზღვის ენათა (პირველ რიგში ბასკურის) ურთიერთობის საკითხი.

არნ. ჩიქობავას მეცნიერული კვლევა-ძიების მეორე მაგისტრალურ ხაზს ქმნის ზოგადი ენათმეცნიერების პრობლემატიკა. კონკრეტულ ენობრივი და ზოგადენათმეცნიერული კვლევა ორგანულადაა დაკავშირებული ერთმანეთთან. მეცნიერს მიაჩნია, რომ ენის თეორიამ უნდა განაზოგადოს კონკრეტულ ენათა შესწავლის სფეროში მოპოვებული შედეგები, იგი უნდა ასახავდეს და გაიაზრებდეს საენათმეცნიერო კვლევის პრაქტიკას. ამ მხრივ იბერიულ-კავკასიური ენები, თავიანთი თავისებური სტრუქტურის წყალობით, მეტად საინტერესო მასალას აწვდიან ზოგად ენათმეცნიერებას, აძლევიან შესაძლებლობას დაისვას ახალი პრობლემები ან ახლებური გაშუქება მიეცეს ძველ საკითხებს. მეორე მხრივ, ზოგადი ენათმეცნიერება, რომელსაც ეკისრება ენის რაობის გარკვევა, კვლევის სპეციალური მეთოდოლოგიის დამუშავება, ენათმეცნიერების დარგებისა და მათი ამოცანების დაზუსტება, მყარ მეცნიერულ ნიადაგზე აფუძნებს კონკრეტულ ენათა ანალიზს. შინაგანი კავშირი კონკრეტულ-ენობრივსა და ზოგადენათმეცნიერულს შორის ხელშესახებად იგრძნობა არნ. ჩიქობავას შრომებში ავტორის მეცნიერული შემოქმედების ყველა ეტაპზე. ამასთან როგორც იბერიულ-კავკასიური ენების, ისე ზოგადენათმეცნიერული პრობლემატიკის კვლევა ინარჩუნებს თავისთავადს, დამოუკიდებელ მნიშვნელობას.

უკვე პირველსავე ნაშრომებში არნ. ჩიქობავა სვამს და იბერიულ-კავკასიურ ენათა მონაცემების გათვალისწინებით თავისებურად წყვეტს ზოგადი ენათმეცნიერების პრინციპულ საკითხებს.

იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის პრაქტიკა პირველ რიგში აყენებდა ენათა აღწერითი და ისტორიული ანალიზის მეთოდოლოგიის საკითხებს.

1924 წ. საენათმეცნიერო საზოგადოების ქურნალ „წელიწდე-

ულში“ გამოქვეყნებულ რედაქტორის წინასიტყვაობასა და იქვე მოთავსებულ წერილში „ზოგადი თვალსაზრისისათვის“ ავტორი გასაზრებლად ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების მიღწევებს ინდო-ევროპულ ენათა შესწავლის საქმეში, ფონეტიკის განსაკუთრებულ როლს, რამდენადაც მონათესავე ენებს შორის შესატყვისობათა ძიებისას ფონეტიკაა გადამწყვეტი. მას აუცილებლად მიაჩნია ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის გამოყენება კავკასიურ ენათა შესწავლისთვისაც. ამასთან იმასაც ითვალისწინებს, რომ იბერიულ-კავკასიურ ენათა აგებულება მნიშვნელოვნად განსხვავდება ინდო-ევროპულ ენათა აგებულებისაგან, ეს კი იმას მოასწავებს, რომ კავკასიურ ენათა შესწავლისას უეჭველად დაგვჭირდება ინდო-ევროპულ ენათა მასალაზე გამომდებელი ტერმინოლოგიის გადასინჯვა და საკვლევ ენათა სპეციფიკის შესაბამისი ცნებების შექმნა.

კავკასიურ ენათა შესწავლის უდიდეს სიძნელეს არნ. ჩიქობავა იმაში ხედავს, რომ — ქართულის გამოკლებით — საქმე გვაქვს წერილობით ისტორიას მოკლებულ ენებთან. ამიტომ ამ ენათა ისტორიულ-შედარებითი კვლევა ვერ მოგვცემს ისეთ ფართო შედეგებს, როგორსაც მიაღწია ინდო-ევროპულ ენათა შესწავლამ. ასეთ პირობებში განსაკუთრებული როლი ენიჭება დიალექტების მონაცემთა გათვალისწინებას, „ენის გეოგრაფიას“.

არნ. ჩიქობავა მოითხოვს გრამატიკის გამიჯვნას ლოგიკა-ფსიქოლოგიისაგან, რაც გასულ საუკუნეში დაიწყო, მაგრამ ბოლომდე ვერ განხორციელდა, განსაკუთრებით სინტაქსში. ენათმეცნიერების თავისთავადობას განსაზღვრავს მისი ობიექტი, — ენა, რომელიც წარმოადგენს დანაწევრებულ ბგერებში მოცემულ სიმბოლოთა სისტემას.

იმის კონკრეტულ მაგალითს, რომ ლოგიკის ცნებები არ გამოდგება გრამატიკის ასაგებად, გვაწვდის -ყე ნაწილაკის ხმარება ქართული ენის ზოგ დიალექტში. ეს ნაწილაკი გამოხატავს, როგორც რეალური (resp. ლოგიკური) ობიექტის, ისე სუბიექტის მრავლობითობას, ე. ი. ის, რაც ლოგიკურად ერთმანეთს უპირისპირდება, ენობრივად არ არის გარჩეული. ენობრივ სიმბოლოს თავისთავადი, იმანენტური არსებობა აქვს, რასაც ენობრივი ფორმა განაპირობებს. ამიტომ ენობრივი ფორმის შესწავლისათვის ამოსავალი უნდა იყოს ფორმალური მიდგომა და არა ლოგიკური თვალსაზრისი („-ყე ნაწილაკი ფერეიდნულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოგიკის ურთიერთობის თვალსაზრისით“).

ენათმეცნიერების მეთოდოლოგიის საკითხები უფრო დეტალურად არის განხილული „მარტივი წინადადების პრობლემაში“. არნ. ჩიქობავა მეთოდოლოგიური იმანენტისმის პოზიციაზე დგას. იგი მოითხოვს, რომ ენობრივი მოვლენები ენობრივი ნიშნებით დახასიათდეს, მათთვის იმანენტური საზომით გაიზომოს. მეთოდოლოგიური იმანენტისმი უპირისპირდება მეთოდოლოგიურ ტრანსცენდენტისმს, რომელიც ენობრივ მოვლენათა ანალიზს საფუძვლად არაენობრივ — ლოგიკურ ან ფსიქოლოგიურ — ნიშან-თვისებებს უდებს. არნ. ჩიქობავა განიხილავს ლოგიკისტურ და ფსიქოლოგისტურ თეორიებს სინტაქსში და ასაბუთებს მათ მიუღებლობას ენათმეცნიერებისათვის. გაუმართლებელია ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ენათმეცნიერების ერთი დარგი სხვა დარგის თვალსაზრისს იყენებს. ამის მაგალითია ფონეტიზმი და მორფოლოგიზმი სინტაქსში. ტრანსცენდენტისმი დასტურდება სიტყვის გაგებაში, როდესაც ის, რაც გამოიხატება, საფუძვლად ედება იმის განსაზღვრას, რითაც იგი გამოიხატება, ბრძოლა ტრანსცენდენტისმის წინააღმდეგ მოასწავებს ბრძოლას ენათმეცნიერების თავისთავადობისათვის (ლოგიციზმისაგან და ფსიქოლოგიზმისაგან განთავისუფლებისათვის) და ბრძოლას ენათმეცნიერების დარგებს შორის თვალსაზრისთა აღრევის წინააღმდეგ.

ნაშრომის ერთ-ერთ ამოსავალ პრინციპს წარმოადგენს ენის სტრუქტურისა და ფუნქციითა გამიჯვნა. არნ. ჩიქობავა საჭიროდ მიიჩნევს ორივე მხარის შესწავლას, მაგრამ წინააღმდეგია მათი აღრევისა. ამასთან, იგი თვლის, რომ აღწერითი ენათმეცნიერების უპირველესი ამოცანაა სტრუქტურის საკითხის გადაწყვეტა, ვინაიდან ენები ერთმანეთისაგან პირველ რიგში და ძირითადად სწორედ სტრუქტურით განსხვავდებიან. ენის სტრუქტურის შემსწავლელი დარგებია სინტაქსი და მორფოლოგია. სტრუქტურული ანალიზისათვის წინადადება — სიტყვათა შეხამება, სიტყვა — მხოლოდ ფორმაა. „სტრუქტურული ანალიზი უნდა განთავისუფლდეს სიტყვის მნიშვნელობის შესწავლისაგან (ეს არის ფუნქციითა შესახებ მოძღვრების საქმე!)“.

რადგანაც სხვადასხვა ენას სხვადასხვაგვარი თავისებურებები ახასიათებს, ამიტომ ერთი ენის აღწერით მიღებული ცნებები შეიძლება გამოუყაადგარი აღმოჩნდეს მეორე ენისათვის, თუნდაც ისინი იმანენტისმის თვალსაზრისით იყვნენ ჩამოყალიბებული. ამ შეხედულების კეშმარტებას არნ. ჩიქობავა გვიჩვენებს სინტაქსის მა-

გალითზე, როდესაც ნათელყოფს, რომ ევროპულ ენათა სინტაქსური ცნებები (მართვა, შეთანხმება, მირთვა) ვერ ასახავს ქართული ენის რელატიურ-ზმნიანი წინადადების მეტად თავისებურ მექანიზმს. ამ მექანიზმისათვის დამახასიათებელია სინტაქსური ურთიერთობის ახალი, რთული სახე, რომლის დროსაც ზმნა მართავს მასთან დაკავშირებული სახელების ბრუნვებს, ხოლო სახელები მართავენ ზმნის პირებს და ითანხმებენ რიცხვს. ამ ორმხრივი სინტაქსური ურთიერთობის აღსანიშნავად ავტორს შემოაქვს ტერმინები კოორდინაცია და კოორდინატები (შემასმენლის, ქვემდებარისა და დამატების ნაცვლად).

ნაშრომში განხილულია აღწერითი და ისტორიული ენათმეცნიერების ურთიერთობის საკითხიც. აღწერას უნდა მოჰყვეს ახსნა. ახსნა კი ენობრივი მოვლენის ისტორიის გათვალისწინებას მოითხოვს. ისტორიული კვლევის მძლე იარაღად ისტორიულ-შედარებითი მეთოდია აღიარებული.

ზემოთ საგანგებოდ შევეხეთ არნ. ჩიქობავას აღრინდელ (1924—1928) ზოგადენათმეცნიერულ ნაშრომებს, იმიტომ, რომ მათში განხილული მეთოდოლოგიური საკითხები უაღრესად აქტუალური გახდა ენათმეცნიერებისათვის ჩვენი საუკუნის 30-იანი წლებიდან. ქართველმა მეცნიერმა დამოუკიდებლად დასვა და ორიგინალურად გადაწყვიტა ეს პრობლემები რიგ შემთხვევაში უფრო აღრეც და უფრო თანმიმდევრულადაც, ვიდრე დასავლეთის ენათმეცნიერების ბევრმა დღეს სახელგანთქმულმა სკოლამ. თუ გავიხსენებთ, რომ 1928 წ., როდესაც „მარტივი წინადადების პრობლემა“ გამოქვეყნდა, პრალის სტრუქტურალიზმი მხოლოდ ფეხს იკიდებდა და არ იყო თავისუფალი ფსიქოლოგიზმისაგან, კოპენჰაგენისა და ამერიკის, აგრეთვე ლონდონის სტრუქტურალიზმი კი ჯერ კიდევ არ არსებობდა (კოპენჰაგენის საენათმეცნიერო წრე 1931 წ. ჩამოყალიბდა, ხოლო ლ. ბლუმფილდის ცნობილი შრომა „ენა“, რომელიც საფუძვლად დაედო ამერიკულ სტრუქტურალიზმს, გამოქვეყნდა 1933 წ.), ნათელი გახდება ამ შრომის მაღალი ღირსებები და თავისთავადობა¹.

„მარტივი წინადადების პრობლემაში“ მოცემულ ზოგადლინგვისტურ კონცეფციას, სხვადასხვა მიზეზის გამო (რომელთა შო-

¹ არნ. ჩიქობავა თვითონვე მიუთითებს თავის შეხედულებათა სიახლოვეზე ფორტუნატოვის სკოლასთან, მაგრამ ამ საინტერესო მიმართულებასთან მას პრინციპული დავაც აქვს, განსაკუთრებით სინტაქსის საკითხებში.

რის მცირე როლს როდი თამაშობდა ნ. მარის თეორიის მიმდევართა თავდასხმები), აქამდე არ მიუღია კუთვნილი დაფასება სამეცნიერო ლიტერატურაში. ამჟამად, როდესაც ენის სტრუქტურის შესწავლა ენათმეცნიერების ერთ-ერთ ცენტრალურ პრობლემად იქცა, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს არნ. ჩიქობავას მიერ 40 წლის წინ წამოყენებული დებულება: „იმან ენტიზმი თავის საგნად ხდის იმას, რაც ზოგადია დაწერილსა, წაკითხულსა. თქმულსა და გაგონილს მეტყველებაში; ეს ზოგადი არის მეტყველების სტრუქტურა, რომელიც პოტენციალურად არსებობს. როგორც გარკვეული სისტემა და მქლავნდება ცალკე მეტყველების აქტებში“.

ენის სტრუქტურის შესწავლის საკითხი პირველ რიგში დააყენა სტრუქტურალიზმმა, რომლის სხვადასხვა სკოლა ამ საკითხს და მასთან დაკავშირებულ პრობლემებს საკმაოდ განსხვავებულად წყვეტს. გასახზავია, რომ „მარტივი წინადადების პრობლემა“ თავისუფალია იმ ცალმხრივობისა და მცდარი ნაბიჯებისაგან, რომლებმაც ამ პრობლემათა გადაჭრისას იჩინა თავი სტრუქტურალიზმის სხვადასხვა მიმდინარეობაში. ასე, ამ მიმდინარეობათაგან განსხვავებით, ენის სტრუქტურის წინ წამოწევა არ მოასწავებს ფუნქციების (მნიშვნელობის) შესწავლაზე უარის თქმას, ფსიქოლოგიზმის წინააღმდეგ ვალაშქრებას არ მოჰყვება ლოგიციზმის ახალი ვარიანტი ან რომელიმე სხვა მეცნიერების ტყვეობაში მოქცევა, აღწერითი ენათმეცნიერების საკითხთა დამუშავება არ იწვევს ისტორიზმის დაჩრდილვას ან უგულებელყოფას².

„მარტივი წინადადების პრობლემა“ თავის დროზე 350 ეგზემპლარის რაოდენობით გამოქვეყნდა. სულ მალე ის ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობად იქცა და სპეციალისტებისთვისაც კი ხელმიუწვდომელი გახდა. ამჟამად მისი მეორე გამოცემა ხორციელდება. 40 წლის განმავლობაში ნაშრომს არა თუ არ დაუკარგავს მნიშვნელობა, არამედ საერთაშორისო ენათმეცნიერებაში შექმნილი ვითა-

2 ზედმეტი არ იქნება გავიხსენოთ, რომ ამერიკული ენათმეცნიერება, რომელსაც აგრეთვე უმწერლობო ენებთან ჰქონდა საქმე, კარგა ხნის განმავლობაში უარს ამბობდა მათ ისტორიულ-შედარებით შესწავლაზე და მან წმინდა აღწერითი დესკრიფციული დისციპლინის სახე მიიღო.

რების ფონზე მისი აქტუალობა გაიზარდა, მისი ღირსებები უფრო ხელშესახები გახდა.

არნ. ჩიქობავას არც მომდევნო წლებში შეუწელებია ენათმეცნიერების თეორიის პრობლემატიკის სისტემატური კვლევა. ასეთი კვლევა-ძიების შედეგად მან შექმნა ლოგიკურად შეკრული, მკაცრი შინაგანი თანმიმდევრობით აგებული მთლიანი ზოგადლინგვისტური კონცეფცია, რომელიც სათანადო ანგარიშს უწევს როგორც ენათა კვლევის პრაქტიკას, ისე ენათმეცნიერების ისტორიას. ამ კონცეფციის ძირითადი დებულებები წარმოდგენილია ნაშრომებში: „ზოგადი ენათმეცნიერება, ნაწ. I“ (1935); „ზოგადი ენათმეცნიერება, ნაწ. II. ძირითადი პრობლემები“ (1945); „გრამატიკის აგებულების ძირითადი საკითხები“ (სსრკ მეცნ. აკად. საქ. ფილიალის მოამბე, ტ. 1, №№ 2, 3, 1940). „ენათმეცნიერების შესავალი“ (1952); «Проблема языка, как предмета языкознания» (М., 1959); «К вопросу о путях развития современной лингвистики» (ВЯ, 1966, №4); «К вопросу о взаимоотношении мышления и речи в связи с ролью коммуникативной функции» (კრებ. «Язык и мышление», 1967); «Лингвистика как интегральная наука о языке» (Проблемы языкознания. Доклады и сообщения советских ученых на X Международном конгрессе лингвистов, М., 1967).

ამ ნაშრომებში ჩანს მეცნიერის დიდი ერუდიცია, სინთეზური აზროვნების მაღალი დონე, ფართო ფილოსოფიური და ფსიქოლოგიური განათლება, რაც მას შესაძლებლობას აძლევს იმსჯელოს მომიჯნავე მეცნიერებათა ძირითად პრობლემებზე, როგორც ამ მეცნიერებათა სპეციალისტმა.

ბოლომდე მოფიქრებული, კარგად დასაბუთებული, შინაგანი წინააღმდეგობისაგან თავისუფალი საკუთარი კონცეფცია განაპირობებს იმას, რომ მკვლევარმა გარკვეული დამოკიდებულება იქონიოს ენათმეცნიერების სხვა თეორიათა მიმართ, ჯეროვნად დაათვასოს მათი დადებითი და უარყოფითი მხარეები. არნ. ჩიქობავას ნაშრომებში წარმოდგენილია ენათმეცნიერების მიმდინარეობათა კრიტიკული ანალიზი, რომელიც სანიმუშოა თავისი არგუმენტირებითა და მიუდგომლობით. ძირითადი საზომი, რომლითაც არნ. ჩიქობავა საენათმეცნიერო თეორიებს უდგება, შემდეგია: რამდენად ასახავენ ისინი საენათმეცნიერო კვლევის პრაქტიკას, რამდენად უწყობენ ხელს ენათა კვლევის წინსვლას. იგი არც მარტივად უკუაგდება, არც

ბრმაღ იღებს ამა თუ იმ თეორიას. საჭიროდ სვლის მოგვცეს განსახილველი თეორიის მეცნიერული ანალიზი, გაარკვიოს მისი ამოსავალი დებულებები, ამ დებულებათა ურთიერთკავშირი, მათგან გამომდინარე შედეგები, ნათელყოს, თუ რა არის ამა თუ იმ თეორიაში ფასეული, რა — მიუღებელი და რატომ.

მისთვის დამახასიათებელი პრინციპულობა, მეცნიერების ინტერესებისათვის თავდადება განსაზღვრავდა არნ. ჩიქობავას დამოკიდებულებას ნ. მარის ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრებასთან, რომელიც 1950 წ-მდე ბატონობდა საბჭოთა კავშირში და მისი მიმდევრების მიერ აღიარებული იყო მარქსისტულ საენათმეცნიერო თეორიად. არნ. ჩიქობავა ჯერ კიდევ 30-იანი წლებიდან სისტემატურად ილაშქრებდა ნ. მარის მოძღვრების წინააღმდეგ და ასაბუთებდა, რომ ესაა ვულგარულ-მატერიალისტური თეორია, რომელიც ხელს უშლის ენათმეცნიერული აზრის განვითარებას ჩვენს ქვეყანაში³.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის დაცვას მარისტების თავდასხმისაგან, ვინაიდან ამ მეთოდის უარყოფით ნ. მარმა და მისმა მიმდევრებმა მეცნიერული კვლევის მეთოდის გარეშე დატოვეს ენათმეცნიერება.

შემთხვევითი არ იყო, რომ სწორედ არნ. ჩიქობავას სტატიით გაიხსნა გაზ. „პრავდაში“ 1950 წ. ცნობილი საენათმეცნიერო დისკუსია, რომელმაც ბოლო მოუღო ნ. მარის „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების“ ბატონობას.

არნ. ჩიქობავას დიდი დამსახურება საბჭოთა ენათმეცნიერების წინაშე აღიარებულია როგორც ჩვენს ქვეყანაში, ისე მის ფარგლებს გარეთ. მისი ბევრი შრომა ზოგადი ენათმეცნიერების საკითხებზე დაბეჭდილია რუსულად, რიგი ნაშრომებისა გამოქვეყნებულია სხვადასხვა ევროპულ ენაზე. მისი მოხსენებები და გაკონსულუბი საკავშირო და საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციებზე, კონგრესებზე მუდამ იმსახურებს სპეციალისტთა დიდ ყურადღებას.

³ საემარისია დაეასახელოთ არნ. ჩიქობავას რეცენზია ნ. მარის ძველი ქართული სალიტერატურო ქართული ენის გრამატიკაზე (1926 წ.) და მოხსენება „პრობლემა ენისა, როგორც ენათმეცნიერების საგნისა, საბჭოთა ენათმეცნიერების ძირითადი ამოცანების ასპექტში“, რომელიც 1940 წ. იქნა წაკითხული სსრკ მეც. აკად. ენისა და ლიტერატურის განყოფილების სხდომაზე ლენინგრადში და რომელშიაც მოცემულია ნ. მარის თეორიის საფუძვლიანი და პრინციპული კრიტიკა.

სიახლის გრძნობა არასოდეს არ ღალატობს მეცნიერს. იგი დროულად ეხმაურება თანამედროვე ენათმეცნიერების ყველაზე აქტუალურ, მწვავე და სადავო საკითხებს და თავისი თვალთახედვით წყვეტს მათ. ხანგრძლივი კვლევის გამოცდილებით მან კარგად იცის, რომ ყველაფერი ახალი თანაბარი ღირებულებისა არ არის, რომ განსაკუთრებით ამჟამად, როდესაც ენათმეცნიერებაში ძალიან ბევრი ახალი თეორია იქმნება, საჭიროა მათი გულდასმით, დაკვირვებით გაანალიზება და იმ შედეგების გააზრება, რაც მათგან გამომდინარეობს. ყველაფერს, რაც ხელს უწყობს ენობრივი კვლევის აღმავლობას, არნ. ჩიქობავა მოწონებით ხვდება. დამახასიათებელია მისი გამოსვლა სლავისტთა IV საერთაშორისო ყრილობაზე, სადაც იგი გახაზავდა ახალი დარგის — მათემატიკური ენათმეცნიერების — მნიშვნელობას ენათმეცნიერების პრაქტიკისა და თეორიისათვის. ენათმეცნიერებაში ზუსტი მეთოდების გამოყენების შესაძლებლობა მეცნიერს იქიდან გამოჰყავდა, რომ ენობრივი ნიშანი ფიზიკური ბუნებისაა. ამასთან იგი მიუთითებდა, რომ არ არსებობს არაეითარი საფუძველი მათემატიკური ენათმეცნიერება დაუპირისპიროთ ისტორიულ-შედარებით ენათმეცნიერებას. ეს საკითხები მაშინ ცხარე დისკუსიის საგანი იყო და მათ დღესაც არ დაუპარგავთ სიმწვავე.

არნ. ჩიქობავას პოზიციამ განსაზღვრა ის, რომ საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. ენათმეცნიერების ინსტიტუტში გაიშალა მუშაობა მათემატიკურ ენათმეცნიერებაში, რაც ორგანულად დაუკავშირდა ინსტიტუტის საერთო საქმიანობას როგორც კონკრეტულ ენათა შესწავლის სფეროში, ისე ზოგად ენათმეცნიერებაში. თუ ენათმეცნიერების ინსტიტუტი საბჭოთა კავშირში ენის თეორიის კვლევის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კერადაა აღიარებული, ეს პირველ რიგში სწორედ არნ. ჩიქობავას მეცნიერული და პედაგოგიური მოღვაწეობის შედეგია.

* * *

არნ. ჩიქობავა პედაგოგიურ მუშაობას უნივერსიტეტის დამთავრებიდანვე ეწევა თავის აღმზრდელ უნივერსიტეტში. სხვადასხვა დროს მას წაუკითხავს შემდეგი კურსები: „ენათმეცნიერების ისტორია და მეთოდოლოგია“, „ენათმეცნიერების შესავალი“, „ზო-

გადი ენათმეცნიერება“, „ქართული ენა“, „ზანური ენა“, „ხუნძური ენა“, „იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის შესავალი“. ეს ის წამყვანი საგნებია, რომლებიც განსაზღვრავენ ზოგადი ენათმეცნიერებისა და იბერიულ-კავკასიურ ენათა სპეციალისტის ფორმირებას. არნ. ჩიქობავამ თვითონ შექმნა ეს კურსები, ჩააქსოვა მათში თავისი კვლევა-ძიების შედეგები. მისი კურსები ისევე ორიგინალური, თანმიმდევრული და მთლიანია, როგორც მისი გამოკვლევები. მისი ლექციები ხიბლავს მსმენელს შკაცრი ლოგიკით, აზრის სიმახვილით, დაფორმულებათა მკაფიოებით, საილუსტრაციო მასალის სიმდიდრით და იმ, სიტყვით ძნელად გამოსახატავი, თავისებურებით, რომელიც მისი პიროვნებიდან მომდინარეობს და წარუშლელ შთაბეჭდილებას ახდენს აუდიტორიაზე.

მის მიერ წაკითხულ თითქმის ყველა სასწავლო დისციპლინაში არნ. ჩიქობავამ შექმნა საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოები. სამ ათეულ წელზე მეტია, რაც ქართველ ენათმეცნიერთა თაობები იზრდება არნ. ჩიქობავას ზოგადი ენათმეცნიერების სახელმძღვანელოებზე. რუსულ ენაზე გამოქვეყნდა „ენათმეცნიერების შესავალი“ (I გამოც. — 1952 წ., II გამოც. — 1953 წ.) და „ენის როგორც ენათმეცნიერების საგნის პრობლემა“ (1959 წ.). ორივე ნაშრომი სსრკ უმაღლესი განათლების სამინისტროს მიერ დაშვებულ იქნა დამხმარე სახელმძღვანელოდ საბჭოთა კავშირის უმაღლეს სასწავლებელთათვის. „ენათმეცნიერების შესავალი“ ითარგმნა ჩეხურ, პოლონურ, ჩინურ, ბულგარულ ენებზე.

არნ. ჩიქობავას ხელმძღვანელობით აღიზარდა რამდენიმე ათეული სპეციალისტი ენათმეცნიერების სხვადასხვა დარგში. ისინი წარმატებით მუშაობენ არა მხოლოდ ჩვენს რესპუბლიკაში, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც: დაღესტანში, ჩაჩნეთ-ინგუშეთში, ადიღეში, ყაბარდოში, მოსკოვსა და ლენინგრადში. მასთან კონსულტაციების მისაღებად არა ერთი უცხოელი ენათმეცნიერი ჩამოდის.

ახალგაზრდებთან მუშაობა, მათი გაწვრთნა მეცნიერული საქმიანობისათვის არნ. ჩიქობავას თავის მოქალაქეობრივ ვალად მიაჩნია, იგი არ იშურებს არც დროს, არც ენერგიას ამ საქმისათვის. როგორც ბუნებით პედაგოგს, მას სიამოვნებას ჰგვრის თვალყურით მიადევნოს, თუ როგორ იღვამს ფეხს ახალგაზრდა მეცნიერების სარბიელზე, როგორ ნელ-ნელა, ჭერ გაუბედავად, შემდეგ კი სულ უფრო და უფრო თამამად და ლაღად ახერხებს იგი დამოუკიდებელ აზროვნებას. საფუძვლიან ცოდნასთან ერთად განსაკუთრებით

აზრის დაშოუიდებლობას აფასებს არნ. ჩიქობავა მომავალ მეცნიერში და ყოველმხრივ უწყობს ხელს ამ თვისების განვითარებას.

იგი მომთხოვნია და მკაცრი, ამასთან უაღრესად გულისხმიერი და სპარტლიანი. მას უყვარს თქმა „მეცნიერებას მთელი ადამიანი სჭირდება“ და რომ ეს მართლაც ასეა, ამის მისაბამ ნიმუშს თვითონვე იძლევა მთელი თავისი შემოქმედებით.

არასოდეს არ კმაყოფილდება მიღწეულით. იმას კი არ ზომავს, რაც უკვე გაკეთდა, არამედ იმაზე გადააქვს ყურადღება, რაც გასაკეთებელია. გასაკეთებელს კი რა გამოაღწევს მეცნიერებაში! ამიტომ იგი მუდამ ახალ და ახალ ამოცანებს უსვამს თავის თავსაც და მასთან მომუშავე კოლექტივსაც.

არნ. ჩიქობავა იმ მკვლევართა რიცხვს ეკუთვნის, რომლებიც თავიანთ მეცნიერულ მოღვაწეობას მკიდროდ უკავშირებენ საზოგადოებრივ საქმიანობას, თავიანთი ხალხის სამსახურს. ჩვენ ამ მრავალფეროვანი საქმიანობის მხოლოდ ერთ მხარეს შევხებით. ეს არის ენათმეცნიერების მონაპოვართა გამოყენება კულტურის სხვადასხვა სფეროში. იგი ამ მიმართულებითაც ინტენსიურ მუშაობას ეწევა იმთავითვე: აქვეყნებს მასწავლებელთათვის სპეციალურ წერილებს ქართული ენის აგებულების რთულ საკითხებზე, მონაწილეობს საშუალო სკოლის პროგრამების შედგენაში, სახელმძღვანელოთა რეცენზირებაში.

არნ. ჩიქობავა ქართველი ერის სიამაყის — თხუთმეტსაუკუნოვანი ისტორიის მქონე ქართული ენის ერთ-ერთი დიდი მოამაგეა. იგი ამ ენის მხოლოდ მეცნიერული კვლევით კი არ კმაყოფილდება, არამედ ამ კვლევის შედეგებზე აფუძნებს სალიტერატურო ენის ნორმათა მოწესრიგების საქმეს. იგი ჯერ მუშაობდა ენისა და ტერმინოლოგიის კომიტეტში, სადაც მისი უშუალო მონაწილეობითა და ხელმძღვანელობით მომზადდა რამდენიმე ტერმინოლოგიური ლექსიკონი, ხოლო 1935 წ.-დან წევრია ქართული სალიტერატურო ენის ნორმათა რესპუბლიკური კომისიისა და სალიტერატურო ენის ნორმათა დამდგენი მუდმივი სახელმწიფო კომისიისა. არნ. ჩიქობავამ გამოიმუშავა სალიტერატურო ქართული ენის ნორმათა დადგენის ძირითადი პრინციპები, გააჩვენა არა ერთი სადავო საკითხი.

არნ. ჩიქობავა ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მიერ გამოცემული სამტომიანი რუსულ-ქართული ლექსიკონის სარედაქციო კოლეგიის წევრი და ერთ-ერთი რედაქტორია.

ძნელია გადაჭარბებით შევაფასოთ არნ. ჩიქობავას, როგორც მთავარი რედაქტორის, დამსახურება ქართული სალიტერატურო ენის რეატომიანი განმარტებითი ლექსიკონის შექმნის საქმეში. განმარტებითი ლექსიკონი ეროვნული კულტურის დონის ერთ-ერთ დამახასიათებელ მოვლენად ითვლება. ქართული განმარტებითი ლექსიკონის შექმნაში მონაწილეობას იღებდნენ გამოჩენილი ქართველი მეცნიერები. ლექსიკონის სამუშაო აპარატს ქმნიდა ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ლექსიკოლოგიის განყოფილება, რომელიც 1945 წ. დაკომპლექტდა არნ. ჩიქობავას ხელმძღვანელობით. ამ განყოფილებაში, ლექსიკონზე მუშაობის პროცესში, გამოიწროო ქართველ ლექსიკოლოგთა კვალიფიციური კადრები.

არნ. ჩიქობავამ 1945 წ. დაამუშავა „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის შედგენის ძირითადი პრინციპები“, რაც საფუძვლად დაედო ლექსიკონს.

განმარტებით ლექსიკონს წამძღვარებულ მთავარი რედაქციის წინასიტყვაობაში ვკითხულობთ: „ლექსიკონი მიზნად ისახავს ხელი შეუწყოს ქართული სამწერლობო ენის ინტენსიური ზრდა-განვითარების პროცესს. განმარტებითი ლექსიკონი უკუთვნს ენისა და — ენის მეშვეობით — კულტურის მდგომარეობას. ამდენად იგი ეპოქის დოკუმენტია“.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის უკანასკნელი, მეორე ტომი 1964 წ. გამოვიდა. ამგვარად, ლექსიკონი მრავალრიცხოვანი კოლექტივის ოცწლიანი დაძაბული მუშაობის შედეგია. მთელი განვლილი წლების მანძილზე ამ უაღრესად შრომატევად საქმიანობას სათავეში ედგა, ხელმძღვანელობდა არნ. ჩიქობავა, რომელიც არა მხოლოდ მთავარი რედაქტორია, არამედ მანვე იკისრა პირველი ტომის რედაქტორობა, რაც გაუტეხელი ყამირის გატეხას მოასწავებდა; ის არის აგრეთვე IV ტომის რედაქტორი (მ. კაბაშვილთან ერთად), მასვე ეკუთვნის ვრცელი ნარკვევი ახალი ქართული სალიტერატურო ენის შესახებ (მოთავსებულია I ტომში).

განმარტებითმა ლექსიკონმა სპეციალისტთა მაღალი შეფასება დაიმსახურა ჩვენშიაც, უცხოეთშიაც. თბილისის უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორი, გამოჩენილი ქართველოლოგი, ნორვეგიელი ენათმეცნიერი ჰანს ფოგტი გახაზავს არნ. ჩიქობავას როლს ამ ლექ-

სიკონის შექმნაში და წერს: „ეს ლექსიკონი დაიჭერს ღირსეულ ადგილს ჩვენი დროის ერთნოვან ლექსიკონებს შორის: ეს არის ძეგლი, აღმართული ენისა და მისი ძველი ათასხუთასწლოვანი ლიტერატურის სადიდებლად და საამაყო მათთვის, ვინც ჩაიფიქრა ეს სასიკადადულო საქმე და ვინც განახორციელა იგი“. ხოლო მეორე ცნობილი ფრანგი ენათმეცნიერი, ბასკოლოგი, ქართული ენის კარგად მცოდნე რენე ლაფონი იმოწმებს არნ. ჩიქობავას სიტყვებს: ყველას, ვინც ამ ლექსიკონის გამოცემის საქმეს დაეხმარა, მადლობა ეთქმისო, და დასძენს: „არა მხოლოდ ქართულია და კავკასიურ ენათა სპეციალისტები, არამედ ყველანი, ვინც ქართულად კითხულობს და დაინტერესებულია ქართულით, უერთებენ თავიანთ მადლობას ჩიქობავასას. ისინი მადლობას უძღვნიან აგრეთვე საქ. სსრ მეცნ. აკადემიას და დიდ ქართველ ენათმეცნიერს, რომელიც ამ ეროვნული და მეცნიერული წამოწყების სულისჩამდგმელი იყო“.

არნ. ჩიქობავამ, როგორც მეცნიერმა და მოღვაწემ, საყოველთაო აღიარება პოვა როგორც საბჭოთა კავშირში, ისე მის საზღვრებს გარეთ. იგი არის ლომონოსოვის პრემიის ლაურეატი, დაჯილდოებულია ლენინის ორი ორდენით, შრომის წითელი დროშისა და საპატიო ნიშნის ორდენებით, მედლებით, სიგელებით. სულ ცოტა ხნის წინ ერთ-ერთი უძველესი სამეცნიერო გაერთიანება — დიდი ბრიტანეთის ფილოლოგთა საზოგადოება, — რომელმაც იგი თავის საპატიო წევრად აირჩია, თავის გადაწყვეტილებაში აღნიშნავდა, რომ საზოგადოება „აღიარებს საქ. სსრ მეცნ. აკად. წევრის ა. ს. ჩიქობავას დიდ დამსახურებას კავკასიის ხალხთა ენების შესწავლის დარგში და მეცნიერის იმ დიდ ღვაწლს, რომელიც დასდო ქართული ენის რვატომიანი აკადემიური ლექსიკონის გამოცემას როგორც მთავარმა რედაქტორმა“.

ქართველი ხალხი სათანადოდ აფასებს თავის სახელოვან შვილს, რომელმაც დიდად შეუწყო ხელი ქართული მეცნიერების მსოფლიო პრესტიჟის ამაღლებას, რომელიც 45 წელია თავდადებით და ერთგულად ემსახურება ქართულ კულტურას.

3. კვლევის შედეგად მოკოვებული ძირითადი დებულებები

ქართული ენა

1. ძველ ქართულ სალიტერატურო ენაში რამდენიმე დიალექტური ფენაა დალექილი, რაც თავს იჩენს მორფოლოგიაშიც (მაგ., ერთი ფუნქციით რამდენიმე ფორმანტის გამოყენება...), სინტაქსშიც (სახელთან ზმნის შეთანხმება-შეუთანხმებლობა რიცხვში...), ლექსიკაშიც (სინონიმები) და ფონეტიკაშიც (ფუძის შეკუმშვა-შეუკუმშველობა, მახვილის მიხედვით განსხვავება...).

2. თუ ახალ ქართულში სუსტი მახვილის გამო მახვილიანი და უმახვილო მარცვლები მკვეთრად არ გამოირჩევიან ერთმანეთისაგან, ძველ ქართულში გვქონდა ინტენსიური დინამიკური, მოძრავი მახვილი. მახვილი შეიძლებოდა ყოფილიყო როგორც სიტყვის ბოლო მარცვალზე, ისე დასაწყისში.

ძლიერი დინამიკური მახვილი. იწვევდა უმახვილო ხმოვნის დაკარგვას ფუძეში ან აფიქსში. მახვილის მოქმედებით აიხსნება ფუძის შეკუმშვა ხმოვნით დაწყებული სუფიქსის დართვისას. შეკუმშვა შეეძლო გამოეწვია მახვილიან, ხმოვნით დამთავრებულ პრეფიქსსაც. ფუძეში ხმოვნის ამოღება (სინკოპე) იყო ერთ-ერთი მიზეზი სიტყვის თავში თანხმოვანთა თავმოყრისა.

ზოგ კილოს უნდა ჰქონოდა არა ინტენსიური დინამიკური, არამედ მუსიკალური მახვილი, რომელიც ვერ კუმშავდა სიტყვას. ამორი დიალექტური ფენის არსებობა განსაზღვრავს იმას, რომ ძველ ქართულში ერთნაირ პირობებში შეიძლება შეგვხვდეს როგორც რედუცირებული, ისე არარედუცირებული სიტყვა.

თუ უ მახვილს ატარებდა, ის სრული ხმოვნის სახით წარმოგვიდგებოდა, უმახვილო პოზიციაში კი უმარცვლო ხმოვნის (ჟ) სახეს იღებდა.

3. მორფოლოგიური თვალსაზრისით ქართულში შემდეგი მეტყველების ნაწილები გამოიყოფა:

I. ცვალებადი ანუ აფიქსებიანი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვები

{ 1) სახელი
2) ზმნა

II. უცვლელი სრულმნიშვნელოვანი და დამხმარე სიტყვები (ზმნისართი, კავშირი, შორისდებული)

III. ნაწილაკეზი.

4. ახალ ქართულ ენას ექვსი ბრუნვა აქვს: სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი, მიმართულებითი, ნათესაობითი, მოქმედებითი. წოდებითი არ წარმოადგენს ბრუნვას, ის არ უკავშირდება ზმნას, მიმართვის ფორმას. ძველ ქართულში იხმარებოდა აგრეთვე გაუფორმებელი ფუძე.

მოთხრობითი ბრუნვის ორგანული წარმოება გვაქვს მა-ნ, ვი-ნ ნაცვალსახელებთან, სადაც ნ ბრუნვის ნიშანია და წარმოშობით ნაცვალსახელურ ძირს წარმოადგენს (იხევე, როგორც ზან. -ქ და სვან. -დ). მოთხრობითი ნაცვალსახელური ძირით დეტერმინირებული ფუძეა. ისტორიულად მოთხრობითი „პირველი სახელობითია“. ის წინ უსწრებს სახელობითს, რომლის ნიშანი აგრეთვე ნაცვალსახელური წარმოშობისაა (იხ. იგი. ა. შანიძე).

მიმართულებითი (გარდაქცევითი) ბრუნვის ნიშნებია ა და დ. რომლებიც ცალ-ცალკე იხმარებოდნენ. დაბოლოება -ად მათი შეერთებითაა მიღებული. -დ სამივე ქართველურ ენაში იხმარება (მეგრ. *დ→თ), -ა-ს შესატყვისი კი მხოლოდ მეგრულში გვაქვს (-ო).

ბრუნვათა შორის ყველაზე აღრინდელია მოქმედებითი და მიმართულებითი, რომლებიც ძველ ნათესაობისა და მიცემითს წარმოადგენს. შემდგომი ფორმაციისაა ნათესაობითი და მიცემითი, უფრო გვიანდელი — მოთხრობითი და ყველაზე ახალი — სახელობითი.

ნათესაობითი (-ის) და მიცემითი (-ს) ბრუნვების წარმოებელთა თანხმობითი ელემენტი ს ერთი და იგივე ოდენობაა, ასევე მოქმედებითი (ით—*ილ) და ვითარებითი (-დ) ბრუნვების დ-ც. -ს და -დ წარმოშობით ნივთის გრამატიკული კლასის ნიშნებია. ნათესაობითსა და მიცემითში ოდესღაც გარჩეული უნდა ყოფილიყო ადამიანისა და ნივთის კატეგორია. როცა ეს კატეგორიები მოიშალა, ნივთის კატეგორიის ნიშანმა მიიღო ზოგადი მნიშვნელობა. ქართულისათვის ნავარაუდევია ვითარება ცოცხალი სახით დასტურდება მთის იბერიულ-კავკასიურ ენებში.

ისტორიულად ქართულ ენაში გაირჩევა ორი ტიპის ბრუნვები:
ა) მხოლოდ მსაზღვრელი ნაწილაკით ნაწარმოები: სახელობითი და მოთხრობითი.

ბ) ბრუნვის ნიშნისა და მსაზღვრელი ნაწიერის მქონე: მიცემი-

თი, ნათესაობითი, მოქმედებითი (კაცს-ა, კაცის-ა, კაცი-თ-ა). პირველი ტიპის ბრუნვები უფრო ახალი ფორმაციისაა, ვიდრე მეორისა. ემფატიკურ ხმოვნად -ა-ს გარდა ფუძეუკვეც სახელთა ნათესაობით-სა და მოქმედებითში იხმარება -ი (წყაროს-ი, წყარო-თ-ი). ეს -ი გენეზისურად იგივე ოდენობაა, რაც სახელობითის -ი, მაგრამ ემფატიკურ -ა-სთან ერთად მას ქართული ენის ისტორიაში სხვა ადგილი უკავია, ვიდრე სახელობითის -ი-ს.

5. სახელისა და ზმნის მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებლები -თ(—დ), -ნ, -ს, -ბ გენეზისურად გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა ფორმანტებს უკავშირდება. ყველა ნივთის კლასის ნიშანია. ყველაზე ძველია -დ, მას მოსდევს -ნ, ყველაზე ახალია -ებ. -დ, რომელიც საერთოა სახელისა და ზმნისათვის, გვხვდება სვანურში, აგრეთვე ჩაჩურ და დაღესტნის ენებში. -ებ მხოლოდ სახელებში დასტურდება. გვხვდება ზანურში, აგრეთვე დაღესტნური და ჩაჩური ჯგუფის ენებში. -ეს მხოლოდ ზმნაში იხმარება ქართულსა და ზანურში.

გჳ- პრეფიქსი ზმნებში წარმოშობით ისევე არ ყოფილა პირველი ობიექტური პირის მრავლობითის ნიშანი, როგორც მ-ი. ისინი სხვადასხვა დიალექტური ფენის კუთვნილებას წარმოადგენენ. უძველესი იყო გჳ-ი. გჳ- ქართულს საერთო აქვს სვანურთან, მ- კი — ზანურთან. გჳ- და მ- ძველ ქართულში აქ განასხვავებდნენ ინკლუზივსა და ექსკლუზივს. სვანურისათვის ინკლუზივ-ექსკლუზივის გარჩევა მეორეული მოვლენაა, ფორმანტთა რეინტერპრეტაციით მიღებული. გ-ჳ—ჳ. გ ფონეტიკურად არის განვითარებული ჳ-ს წინ. იმავე გზითაა მიღებული სვანური პირველი სუბიექტური პირის ნიშანიც: ხ-ჳ—ჳ. ჳ(ღვ) გაუდიფერენცირებლად იყო გამოყენებული სუბიექტისა და ობიექტისათვის.

6. როგორც ახალ, ისე ძველ ქართულს ახასიათებს ზმნის ცვლა პირების მიხედვით. ზმნაში შეიძლება აღნიშნოს ერთი პირი (სუბიექტისა), ორი პირი (სუბიექტისა და ობიექტისა) და სამი პირი (სუბიექტისა და ორი ობიექტისა). ზმნაში გამოიხატება აგრეთვე რიცხვი: სუბიექტისა და ობიექტისა.

პიროვან უღვლილებას წინ უსწრებდა კლასოვანი უღვლილება, რომელიც ამჟამადაც ერთადერთია დაღესტნისა და ჩაჩური ენების უმრავლესობაში, კლასოვანი უღვლილების დროს გარდაუვალი ზმნა სუბიექტის კლასს აღნიშნავდა, გარდაშავალი — ობიექტის კლასს. გაირჩეოდა „ვინ“ და „რა“ კლასები. პიროვანი უღვლილე-

ზის წარმოქმნისას გარდამავალ ზმნაში სუბიექტიც აღინიშნა, ობიექტის ფორმანტი კი, რომელიც წარმოდგენილი იყო კლას-ნიშნით, გააზრიანდა პირის ნიშნად. ამ გზით მივიღეთ ზმნის მრავალპირიანობა (პოლიპერსონალიზმი).

კლასოვანი უღვლილებიდან პიროვანზე გადასვლა რთული პროცესი უნდა ყოფილიყო, რამდენადაც ორი კლასის ნაცვლად უნდა აღნიშნულიყო სამი პირი, ამასთან გარდამავალ ზმნაში — სუბიექტისაც და ობიექტისაც.

ზოგ ზმნაში გაქვევებული სახით შემორჩენილია ფუძეს შეზოგრებული ობიექტის ან სუბიექტის (გარდაუვალ ზმნებთან) კლასის ნიშანი: თ-ქუა — *დ-ქუა (მღრ. ჰ-რ-ქუა), დ-ე-გ (მღრ. სვ. ლ-გ) (ვ. თოფურია).

მეორე სუბიექტური და მესამე ობიექტური პირის ნიშნებიდან (ს-, ჰ-, ხ-) ამოსავალი უნდა იყოს -ს, რომელიც თავდაპირველად ნივთის კლასს აღნიშნავდა. ამიტომ იყო შესაძლებელი მისი გამოყენება სხვადასხვა პირთან.

პირველი სუბიექტური პირის პრეფიქსი ვ- ადამიანის კლასის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო სამსავე პირში. მეტწილ დაღესტნის ენებში და ნახურ ენებში სწორედ ვ აღნიშნავს 1 (მამაკაცის) გრამატიკულ კლასს. ვ იბერიულ-კავკასიურ ენათა საერთო კუთვნილებბაა.

გასარკვევია პირველი ობიექტური პირის მ- პრეფიქსის მიმართება ვ-სთან და ადამიანის სადაურობის აღმნიშვნელ მ-სთან (მ-ეგვიპტელი). მ, შესაძლებელია, მე ნაცვალსახელისაგან მომდინარეობდეს. არც ისაა გამორიცხული, რომ ამ ნაცვალსახელის უძველესი სახე ვე იყო.

S₃ -ს ნაცვალსახელური წარმომავლობია უნდა იყოს. O₂ გ-პრეფიქსი კლასის ნიშნამდე არ დაიყვანება. ის, შესაძლებელია, ე-გ- ნაცვალსახელურ ელემენტს უკავშირდებოდეს.

7. ქართული ენის ზმნები ჯგუფდება სტატიკურად და დინამიკურად, გარდაუვლად და გარდამავლად. სტატიკური ზმნები მდგომარეობას გამოხატავს, დინამიკური — პროცესს. სტატიკური ზმნები გაცილებით უფრო ცოტაა, ვიდრე დინამიკური ზმნები. ამასთან სტატიკური ზმნები ენის განვითარების იმ უძველეს საფეხურს წარმოგვიდგენს, როდესაც სახელი და ზმნა ძალიან სუსტად იყო დიფერენცირებული (ზმნურობის ჩამოყალიბება იწყებოდა სტატიკურ ზმნებში). სწორედ ამიტომ სტატიკური ზმნა ღარიბია მორ-

ფოლოგიური კატეგორიებით. დინამიკური ზმნები კი, რომლებიც უფრო გვიანაა წარმოქმნილი და სახელისა და ზმნის დიფერენციაციას მკაფიოდ ავლენს, მრავალრიცხოვანიცაა და მორფოლოგიური კატეგორიებით მდიდარიც.

ყველა სტატიკური ზმნა გარდაუვალია, დინამიკური ზმნები გარდამავალიცაა და გარდაუვალიც.

გვარის კატეგორია უფრო გვიან ჩამოყალიბდა, ვიდრე გარდამავლობა-გარდაუვლობა. აწმყოში მოქმედებითი და ვნებითი გვარების დაპირისპირება უფრო მკაფიოა, ვიდრე ნამყო ძირითადად. ვნებითი გვარი იწარმოება მოქმედებითი გვარისაგან პრეფიქსებით ან სუფიქსებით. იბერიულ-კავკასიურ ენათა ვითარების გათვალისწინება წარმოშობს ვარაუდს, რომ მოქმედებითი გვარიც მეორეულია, ნაწარმოებია სტატიკური ზმნისაგან კაუზატივისათვის დამახასიათებელი ფორმანტებით. ქართულში არსებობს გარდაუვალ დინამიკურ ზმნათა ჯგუფი, რომელსაც გვარის კატეგორია არ განეუფრება. ეს ზმნები შინაარსით ვნებითს უახლოვდებიან, მაგრამ ვნებითის ნიშნები არა აქვთ. მათი მიჩნევა უნიშნო ვნებითად არ არის გამართლებული.

8. ქართული ენის გარდამავალი ზმნის დრო-კილოებიდან ყველაზე ძველია პერმანსივი (ხოლმეობითი II) და ნამყო ძირითადი (აორისტი). ეს ნაკვთები თავდაპირველად დროს კი არ აღნიშნავდნენ, არამედ ასპექტს, სახეს. ხოლმეობითი აღნიშნავდა განგრძობით ანუ დიურატიულ ასპექტს, აორისტი — მომენტობრივ ასპექტს. დროის კატეგორია, ისევე როგორც ინდო-ევროპულ და სემიტურ ენებში, შექმნილია გაცილებით უფრო გვიან ასპექტის კატეგორიის ნიადაგზე. კავშირებითი მეორე წარმოიშვა აორისტის დიფერენციაციის გზით.

პერმანსივსა და აორისტს საერთო ფუძე ჰქონდა. გარდამავალ ზმნათა აწმყო ჩამოყალიბდა უფრო გვიან ამ ფუძეზე საწარმოებელი სუფიქსების დართვით (შდრ. აორ.-პერმან. აკეთ- — აწმ. აკეთებ-). გარდამავალ ზმნათა ხოლმეობითი და გარდაუვალ ზმნათა აწმყო ერთი ფორმაციის ნაკვთებია.

9. ქართულ ენაში გარდამავალ ზმნებთან სამგვარი კონსტრუქცია გვაქვს:

ა) ნ ო მ ი ნ ა ტ ი უ რ ი (სადაც სუბიექტი სახელობით ბრუნვაშია, ობიექტი — მიცემითში). გვხვდება დრო-კილოთა I, — აწმყოს, — სერიაში. ბ) ე რ გ ა ტ ი უ ლ ი (სუბიექტი მოთხრობითშია,

ობიექტი — სახელობითში). იხმარება დრო-კილოთა II, — აორის-ტის, — სერიაში და გ) და ტ ი უ რ ი (სუბიექტი მიცემითშია, ობიექტი — სახელობითში). წყობა ინვერსიულია, ე. ი. რეალური სუბიექტი ობიექტის ნიშნით გადმოიცემა, რეალური ობიექტი კი — სუბიექტის ნიშნით. გვხვდება III სერიაში.

ამათგან ყველაზე ძველია ერგატიული კონსტრუქცია, რომელიც მაშინ წარმოიქმნა, როდესაც ზმნა ასპექტებს განასხვავებდა და არა დროებს. ნომინატიური კონსტრუქცია გარდამავალ ზმნებთან ერგატიულზე უფრო ახალია.

I და II პირის ნაცვალსახელებთან, რომლებიც არ განასხვავებენ ერთმანეთისაგან სახელობით, მოთხრობით და მიცემით ბრუნვებს, დაცულია უძველესი — ინ დ ე ფ ი ნ ი ტ უ რ ი კონსტრუქცია, რომელიც ამოსავალი იყო ყველა ზემოდასახელებულთათვის და ქრონოლოგიურად წინ უსწრებდა მათ.

გარდაუვალ ზმნებთან მხოლოდ ნომინატიური კონსტრუქცია არსებობდა.

10. ამჟამად ქართულში დრო-კილოთა სამ სერიას გამოყოფენ. ამ დაჯგუფებას საფუძვლად ორი განსხვავებული პრინციპი უდევს: პირველი სერიის ფორმები აწმყოს ფუძეს ემყარება, მეორე სერიისა — ნამყო ძირითადის ფუძეს. მესამე სერიის ფორმებს არა აქვს საერთო ფუძე. მათ აერთიანებს ან ინვერსიულობა (გარდამავალ ზმნებთან) ან აღწერითი წარმოება (გარდაუვალ ერთპირიან ღინამიკურ ზმნებთან). III სერიის ნაკვთები ან I სერიის ფუძისაგან იწარმოება ან მეორე სერიის ფუძისაგან. უფრო თანმიმდევრული იქნებოდა ნაკვთთა წარმოების პრინციპი ბოლომდე გაგვეტარებინა. მაშინ ორი სერია დაგვრჩებოდა: I — აწმყოსი, სადაც ახლა გაერთიანებულ ნაკვთთა გარდა შევიდოდა გარდაუვალ ორპირიან ზმნათა თურმ. I, თურმ. II, კავშ. III და გარდამავალ ზმნათა ინვერსიული წყობის თურმ. I. II (ნამყოს) სერიას დაემატებოდა გარდამავალ ზმნათა ინვერსიული წყობის თურმ. II და კავშ. III.

11. ერთპირიანი ზმნის შემცველ ქართულ სინტაგმაში ისეთივე სინტაქსური მიმართებები გვაქვს, როგორიც ინდო-ევროპულ ენებშია: სახელობით ბრუნვაში დასმული რეალური სუბიექტი (RS) მართავს პირში და ითანხმებს რიცხვში ზმნას. რიცხვში შეთანხმება ძველ ქართულში ყოველთვის ხდებოდა -ნ სუფიქსთან და მას არ ჰქონდა ადგილი -ებ სუფიქსთან. ახალ ქართულში გაბატონდა -ებ სუფიქსი, რომელიც ითანხმებს ადამიანის სახელებს.

რელატიურ-ზმნიან წინადადებაში, გარდამავალშიც და გარდაუვალშიც, სინტაგმის წევრთა ურთიერთობა ბევრად უფრო რთულია, ვიდრე ინდო-ევროპულ ენებში, რაც განპირობებულია ქართული ზმნის მორფოლოგიური თავისებურებით (პოლიპერსონალობით), ადგილი აქვს საურთიერთო მართვას ანუ კოორდინაციას. წინადადებაში „დედამ გაზარდა შვილი“ როგორც RS, ისე RO მართავს ზმნის პირს, თავის მხრივ, ზმნა მართავს ორივე სახელის ბრუნვებს (RS — პირველ სერიაში სახელობითშია, მეორეში — მოთხრობითში, მესამეში — მიცემითში, RO — პირველ სერიაში მიცემითშია, მეორეში და მესამეში — სახელობითში). რაც შეეხება რიცხვში შეთანხმებას, ძველ ქართულში ნ-იანი RS ითანხმებდა ზმნას რიცხვში, RO კი მხოლოდ მაშინ ითანხმებდა, როდესაც სახელობით ბრუნვაში იყო დასმული, მიცემითში კი — ვერა. ზმნა წარმოადგენს ძირითად კოორდინატს, ვინაიდან ის კოორდინაციის ცენტრია. სახელი, რომელიც იმართვის ბრუნვაში ზმნის მიერ, მართავს მას პირში და ითანხმებს რიცხვში (RS), იქნება დიდი კოორდინატი. მცირე კოორდინატი არის სახელი, რომელიც იმართვის ბრუნვაში ზმნის მიერ, მართავს მას პირში, მაგრამ ვერ ითანხმებს რიცხვში (RO).

ახალ ქართულში ძველთან შედარებით ცელილება მოხდა რიცხვში შეთანხმებაში. -ებ-იანი მრავლობითის გაბატონებასთან დაკავშირებით შესუსტდა — RS-ის სინტაქსური ძალა, იგი მხოლოდ ადამიანის აღმნიშვნელ (და ზოგ სხვა) სახელს ითანხმებს მრავლობითში. გაძლიერდა RO-ის სინტაქსური როლი: მიცემით ბრუნვაში დასმული RO ითანხმებს ზმნას რიცხვში.

ძველ ქართულში მრავლობითში შეთანხმების მხრივ ყურადღებას იქცევს შემდეგი ფაქტი: ზმნაში არ აღინიშნება მიცემითის მრავლობითობა არც მაშინ, როდესაც ის RS-ს აღნიშნავს, არც მაშინ, როდესაც RO-ს აღნიშნავს. სახელობითს კი ეთანხმება ზმნა რიცხვში მაშინაც, როდესაც ის RS-ია და მაშინაც, როდესაც RO-ია. ეს მოვლენა ვერ აიხსნება პიროვანი უღვლილებიდან ამოსვლით, მაგრამ აიხსნება კლასოვანი უღვლილებით: როდესაც ზმნა გრამატიკულ კლასებს აღნიშნავს, ის ეთანხმება მხოლოდ სახელობითს, რომელიც ან გარდამავალი ზმნის ობიექტია, ან გარდაუვალი ზმნის სუბიექტი. ობიექტის მრავლობითობის აღნიშვნა სახელობითში კლასოვანი უღვლილების გადმონაშთია და იმაზე მიუთითებს, რომ ქართული ენის პიროვანი უღვლილება კლასოვანისაგან მომდინარეობს.

ქართველურ ენათა ლინგვისტური მოდელი არსებითად ერთნაირია. მას შემდეგი ნიშნები ახასიათებს:

1. თანხმოვანთა სამეულური სისტემა: მჟღერი, ყრუ ფშვინვიერი, მკვეთრი (აბრუპტივი).

2. თანხმოვანთა თავმოყრა (უპირატესად სიტყვის თავში), რაც შედეგია ან თანხმოვნით დაწყებულ ფუძეებზე თანხმოვანი პრეფიქსის დართვისა, ან ხმოვნის ამოვარდნისა (აინკოპე) და ფუძის შეკუმშვისა ან არადა დეცესიური რიგის ჰარმონიულ კომპლექსთა (წყ, ქყ, წყ, ჰყ; ცქ, ჩქ, ცხ, ჩხ...) განვითარებისა (გ. ახვლედიანი). ეს კომპლექსები ვითარდება ქართულსა და ზანურში. სვანურში ისინი არა გვაქვს.

3. მახვილი ფიქსირებულია და სუსტი.

4. ანლაუტში პირველადი რ- ბგერა არ გვხვდება.

5. გრამატიკული სქესი (ან მისი შემცველი კატეგორია) არ გვხვდება.

6. სიტყვა აიგება აგლუტინაციის პრინციპით (ფლექსიურობის ელემენტები მეორეულია).

7. გავრცელებულია როგორც პრეფიქსები, იან სუფიქსები. პრეფიქსაცია ჰარბობს ზმნაში. პრეფიქსული წარმოება უფრო ძველია, ვიდრე სუფიქსური.

8. განვითარებულია ბრუნების სისტემა. ბრალდებითი ბრუნვა არ არსებობს (მას ენაცვლება სახელობითი და მიცემითი).

9. ბრუნება ქართულსა და ზანურში ერთია (ნაირსახეობები ფონეტიკური ხაზითაა). სვანურში რამდენიმე ბრუნებაა.

10. უღვლილება რთულია. ზმნა — ზმნისწინის გარეშე — განასხვავებს პირის, რიცხვის, ქცევის, კაუზატივის, გვარის, დროის, კილოს კატეგორიებს.

11. ზმნები ძირითადად იყოფა სტატიკურად და დინამიკურად, გარდაუვლად და გარდამავლად (ეს უკანასკნელები შეიძლება იყვნენ მარტივი და კაუზატიური).

12. უღვლილება პიროვნაია: სუბიექტური (ერთპირიან ზმნებთან), სუბიექტურ-ობიექტური (ორ ან სამპირიან ზმნებთან).

13. მოქმედებითი და ვნებითი გვარები დიფერენცირებულია (მხოლოდ ოდინდელი გაუდიფერენცირებლობის კვალი შემოგვრჩა).

14. ატრიბუტულ სინტაგმაში მსაზღვრელი ჩვეულებრივ წინ

ესწრებს საზღვრულს და ყოველთვის არ ეთანხმება მას ბრუნვაში, სრულიად არ ეთანხმება მრავლობით რიცხვში (ორივე ეს მოვლენა, როგორც ეს ქველი ქართულიდან ჩანს, მეორეულია).

15. პრედიკატულ სინტაგმებში გარდამავალ ზმნებთან დამახასიათებელია ერგატიული კონსტრუქცია ნამყო ძირითადის ჯგუფის დროებში ქართულსა და სვანურში და ყველა დროში — ქანურში. ნომინატიურ კონსტრუქციას ქმნიან გარდაუვალი ზმნები და გარდამავალი ზმნები აწმყოს ჯგუფში (ქართულსა და სვანურში). დატიური კონსტრუქცია გვაქვს ინვერსიული წყობის გარდამავალ ზმნებთან თურმ. I-ში, II-ში და კავშ. III-ში (აგრეთვე გარდაუვალი ინვერსიულ ზმნებთან აწმყოს ჯგუფში). 1 და 2 პირის ნაცვალსახელებთან ერგატიული, დატიური და ნომინატიური კონსტრუქციები არ არის გარჩეული. გვაქვს ინდუფინიტიური კონსტრუქცია.

16. ერთპირიანი ზმნის შემცველი პრედიკატული კონსტრუქცია სინტაქსური კავშირის თვალსაზრისით პრინციპულად არ განსხვავდება ინდო-ევროპულ ენათა ანალოგიური სინტაგმისაგან. ზმნა დამოკიდებულია სახელზე.

17. ორპირიანი გარდამავალი ზმნის პრედიკატული სინტაგმა ავლენს სინტაქსური კავშირის რთულ სისტემას — კოორდინაციას. კოორდინაციის დროს „ქვემდებარისა“ და „უახლოესი ობიექტის“ („პირდაპირი დამატების“) დაპირისპირება მოხსნილია. პირველის სინტაქსური როლი ბევრად ნაკლებია, ხოლო მეორისა — ბევრად მეტი, ვიდრე ინდო-ევროპულ ენებში.

უძველეს ეტაპებზე ქართველურ ენათა მოდელი შემდეგი სახისა უნდა ყოფილიყო:

1. ბგერითი სისტემა ჩამოყალიბებულია. თანხმოვნების სისტემა მდიდარია, ამჟამად არსებული ხუთი ხმოვნიდან მხოლოდ სამი გვაქვს: ა, ი, უ. თანხმოვანთაგან მერყევია ს-სა და რ-ს პოზიცია. ფონემა ჟ გვიანდელი წარმოშობისა ჩანს.

2. სვანურის უმლატეიანი ხმოვნები მეორეულია. ხმოვანთა სიგრძე თავდაპირველად არაფონემატურია (მეგრულში სიგრძე ამჟამადაც კომბინატორულია).

3. უკვე არსებობს თანხმოვანთა სამეულებრივი სისტემა: მკლე-რი, ყრუ ფშვინვიერი, მკვეთრი. ქართველურ ენებს არ ჰქონიათ პრერუპტივები, რომლებიც ოთხეულებრივ სისტემას ქმნიან (ადილურ ენაში), გემინირებული თანხმოვნები, რომლებიც ფართოდაა წარმოდგენილი მთის იბერიულ-კავკასიურ ენებში (უპირატესად

ყრუები), აგრეთვე ლატერალები, რომლებიც ამჟამად არსებობს ადილურ ენებში, აგრეთვე ბაცბურში და დაღესტნის ენათა ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ ჯგუფში.

4. თანხმოვანთა განვითარების ძირითადი მიმართულება გამოიხატებოდა უკანა ენისმიერ თანხმოვანთა (ფარინგალთა და ლარინგალთა) რიგის გამარტივებაში და წინაენისმიერთა რიგის გართულებაში.

5. სრულხმოვნობა, რომელიც ამჟამად ჰანურსა და მეგრულში გვაქვს, პირველადია. თანხმოვანთა თავმოყრა (ორი და სამი თანხმოვანი ფუძეში — მართალია, ჩვეულებრივ, სონორების მონაწილეობით) — მეორეული მოვლენაა: იგი წარმოადგენს ან ხმოვანთა ამოვარდნის (ფუძის შეკუმშვის, სინკოპის) ან ჰარმონიულ კომპლექსთა წარმოქმნის (გ. ახვლედიანი) შედეგს. გაფორმებულ სიტყვას ანლაუტში შეიძლება დაერთოს მხოლოდ თანხმოვნებისაგან შედგენილი პრეფიქსები ან აუსლაუტში — სუფიქსები, რაც აგრეთვე წარმოშობს ან აძლიერებს თანხმოვანთა თავმოყრას.

6. ფუძეთა შეკუმშვა (სინკოპე) გამოწვეული იყო ძლიერი დინამიკური მახვილით. იგი არ იყო ფიქსირებული (შეიძლება ყოფილიყო ბოლო ან პირველ მარცვალზე). უნდა არსებულებოდა დაქვემდებარებული ტონური მახვილიც: იგი არ იწვევდა ხმოვანთა ამოვარდნას, მაგრამ მას შეეძლო წარმოექმნა ხმოვანთა არაფონემატური სიგრძე.

7. სახელური ფუძეები უმარტივესი სახით შედგენილი არიან ერთი თანხმოვნისა და სუფიქსი დეტერმინანტისაგან (ხმოვანი + თანხმოვანი: ნ, ჟ, დ, ლ, რ...). ზმნური და სახელური ფუძეები თავდაპირველად გაუდიფერენცირებელია. ზმნური ფუძეები დაიყვანება სახელურ ფუძეებზე: ისტორიულად ყველა ზმნა ნასახელარია.

8. გრამატიკული სქესი არ გაირჩევა; სქესის კატეგორიას ენაცვლება ადამიანისა და ნივთის გრამატიკული კლასების კატეგორია. „ვინ“ და „რა“, როგორც სემანტიკური კატეგორია, დღესაც გარჩეულია. კლასის ნიშნები დასტურდება სახელურ ფუძეთა გაქვავებულ პრეფიქსებში, ნაწარმოებ ნასახელარ და ნაზმნარ ფუძეთა პრეფიქსებში (მიმღეობაში და მასდარში, სადაც მომხდარა ფუნქციის რეინტერპრეტაცია, მაგრამ შენახულია ძირითადი მნიშვნელობა: „ვინ“ და „რა“ კატეგორია), აგრეთვე ცალკეულ ზმნებში. ადამიანის კლასის ნიშანი იყო მ-, ნივთისა — ს-, დ-, ლ-, ნ-, რ-, ბ-.

9. აღანიანისა და ნიეთის კატეგორია (ამ უკანასკნელში შედის ცხოველებიც) როგორც სემანტიკური კატეგორიები მკვეთრად გაირჩევა ამაჟამადაც იმ იბერიულ-კავკასიურ ენებშიაც, რომლებიც მორფოლოგიურად გამოხატავენ გრამატიკულ კლასთა კატეგორიას და იმ ენებშიაც. სადაც გრამატიკული კლასების კატეგორია არ გამოიხატება: ლეზგიურში, უდიურში, ადიღურ ენებში. მთის იბერიულ-კავკასიურ ენებთან ქართველურ ენათა გენეზისური კავშირის თვალსაზრისით არსებითია გარკვეული კლასის ექსპონენტების (დ, ზ...) მატერიალური იგივეობა ქართველურსა და ნახურ ენებში (აგრეთვე რიგ დაღესტნის ენაში).

10. ბრუნვათა სისტემაში ბრალდებითი ბრუნვის უქონლობა პირველადია. მოთხრობითი ბრუნვა (ერგატივი) გაფორმდა ნათესაობითისა და მიცემითის შემდეგ (და სახელობითის მსგავსად დაირთავს დიქტურ ელემენტებს, რომლებიც ფუნქციურად ემთხვევა არა ნათ. და მიც. ბრუნვის ნიშნებს, აჩაყდა ამ ბრუნვათა დაბოლოებებზე დართულ ემფატიკურ ნაწილაკებს). მოქმედებითი და გარდაქცევითი (მიმართულებითი) ბრუნვები, როგორც ჩანს, მიცემითსა და ნათესაობითზე ადრე გაფორმდა.

11. ზმნების პიროვანი უღვლილება მეორეულია; მას უსწრებდა კლასოვან-პიროვანი უღვლილება (რომელიც, თავის მხრივ, წარმოადგენდა კლასოვანი უღვლილების გართულებას პირის ნიშნებით); ამასთან პირის ფორმანტები, ისევე როგორც კლასის ნიშნები, გამოხატული იყო პრეფიქსებით. ქართული და სვანური ენის ზმნებმა შემოგვინახეს კლასის მაწარმოებელთა გადმონაშთები: ობიექტის კლასისა — გარდამავალ ზმნებთან და სუბიექტის კლასისა — გარდაუვალ ზმნებთან (ვ. თოფურია, ნ. ანდლულაძე).

12. გარდამავალ ზმნებთან საუღვლებელ ფუძეებში დროთა გარჩევას უსწრებდა დიურატიული და მომენტობრივი ასპექტების გარჩევა; გარდაუვალ სტატიკური ზმნები კი მხოლოდ დიურატიული ასპექტისა იყო. დინამიკურ ზმნებში (კერძოდ გარდამავალში) ნამყო ძირითადისა და პერმანენციისათვის გამოყენებული ფუძეები უფრო ადრე ჩამოყალიბდა, აწმყოსათვის გამოყენებული ფუძეები უფრო გვიანდელია.

13. ასპექტების გარჩევის პერიოდში გარდამავალ ზმნებს ჰქონდათ მხოლოდ ერგატიული კონსტრუქცია, გარდაუვალს — ნომინატიური. ქართულისა და სვანურის ნომინატიური კონსტრუქცია გარ-

დამავალ ზმნებთან უფრო გვიანაა წარმოქმნილი. იგი ღროების გარეგნის პერიოდს უკავშირდება.

14. ერგატიული კონსტრუქციის გამოყენება ქანერის გარდამავალი ზმნის ყველა დროში (ისევე როგორც მოთხრობითი ბრუნვის გამოყენება მეგრული დიალექტის ყველა ზმნასთან, როგორც გარდამავალთან, ისე გარდაუვალთან ნამყო ძირითადის ჩგუფში) წარმოადგენს ახალ მოვლენას, რომელიც წარმოიშვა უკვე ნომინატიური კონსტრუქციის შექმნის შემდეგ.

15. ქართველურ ენათა ფონეტიკურ, მორფოლოგიურ და სინტაქსურ სისტემაში საერთო მოდელია და როგორც ფორმანტებში, ისე ძირებში მატერიალური ერთიანობის არსებობა არ გამოირიცხავს ცალკეულ ელემენტებს (ფენებსაც კი) როგორც მორფოლოგიაში, ისე ძირებში, რომლებიც ვერ იქნება მიჩნეული საერთო ქართველური ფუძე-ენის კუთვნილებად. ასეთია, მაგ., 3 პ. პრ. რიცხ. მაწარმოებელი ზმნებთან -ხ, მოთხრობითი ბრუნვის -ემ სვანურში, თავისებური ზმნისწინები მეგრულსა და ქანერში. პირველი ორი დამახასიათებელია ადიღურ ენათათვის, უკანასკნელი ყველაზე ახლოს დგას პრევერბთა აფხაზურ სისტემათან. ასეთ ელემენტთა არსებობა არ არის (მონათესავე ენებიდან) სესხების შედეგი, არამედ წარმოადგენს სუბსტრატის დანალექს. ააეთი მოვლენები ბევრად ძეგია ლექსიკაში.

16. ქართველურ ენათა ისტორია გამოავლენს არა მხოლოდ ისეთ დანალექებს, რომლებსაც სხვა ჩგუფების იბერიულ-კავკასიური ენებისავე მიეკუთვნება, არამედ ისეთებსაც, რომლებიც ერთ ენაში მეორიდან მომდინარეობს: სვანურ ენაში, მის ლექსიკასა და სახელთა ბრუნების ფორმანტებში პირველად ნ. მარჰა გამოავლინა აწკარად ზანური მეტყველებისათვის დამახასიათებელი ფაქტები (მარის მიხედვით „შიშინა ფენის დანალექები“).

არ არის შემთხვევითი, რომ ქართულ-ზანურ ბგერათშესატყვისობებს სისტემის სახე აქვთ: ქართული ენის სისინა რიგს ს, ზ, ძ, ც, წ (ხმოვნები ა, ე) ზანურში შეესატყვისება შიშინა რიგი: შ, უ, ჯ, ჩ, ჳ (ხმოვნები ო, ა), სვანური მასალა კი ასეთ კანონზომიერ შესატყვისობებს არ იძლევა (ქართ. თ — სვან. შდ არ ცვლის საქმის ვითარებას). ამასთან სვანური რიგ თანხმოვნებში შიშინა ნორმას მისდევს, მაშინ როდესაც შეაბამის სიტყვათა ხმოვნები იმეორებენ ქართული ენის მონაცემებს (ესეც ზანურ მასალამდე უნდა დაიყვანებოდეს, კერძოდ, მის იმ მდგომარეობამდე, როდესაც თანხმოვ-

ნები დიფერენცირებული იყო, ხმოვნებში კი დიფერენციაციას ჯერ კიდევ არ ჰქონდა ადგილი).

ქართულსა და ზანურს შორის შესატყვისობათა დარღვევას რამდენიმე მიზეზი იწვევს: ა) დიფერენცირებულ მასალაში მოხდარი შემდგომი ფონეტიკური ცვლილებები („ფონეტიკური გადახრები“); ბ) სესხება, რომელიც დევნის საკეთარ მასალას; გ) თანხმოვანთა და ხმოვანთა შესატყვისობის სხვადასხვა დროს ჩამოყალიბება. არტიკულაციის გადაწევა თანხმოვნებში დაიწყო და შემდეგ განხორციელდა ხმოვნებში.

17. ზანური მასალა უმჭიდროესად უკავშირდება ქართულს, — მის ერთ დიალექტურ ფენას. რომელიც წარმოდგენილია ძველ ქართულ ენაში (რაც, რა თქმა უნდა, არ ნიშნავს, თითქმის დიფერენციაცია მაშინ მოხდარიყო, როდესაც ძველი ქართული წერილობითი ენა არსებობდა). სვანური მასალა ბევრად უფრო რთულია: ერთი ფენა იმეორებს ზანურ მასალას, მეორე ქართულს უკავშირდება; ხელშესახებია ისეთი მონაცემებიც, რაც არ დაიყვანება ამ ენებამდე. ამიტომ ქართველურ ენათა გენეალოგიური სქემები, მოცემული არა მხოლოდ რ. ერკერტის წიგნში, არამედ გ. დეეტერსის ცნობილ ნაშრომში, შესაძლებელია, მშვენიერი იყოს თავისი ივალაჩინოვებით, მაგრამ ვერ აახაფს ქართველურ ენათა წარმოქმნის ნამდვილ ისტორიას.

18. ქართველურ ენათა მეცნიერული ისტორიის დამუშავება აელენს ღრმა ფენებს, რომლებიც მიუთითებს იბერიულ-კავკასიურ ენათა სხვა ჯგუფებთან გენეზისურ კავშირზე. ეს ფენები რიგ შემთხვევაში შექდება მთის იბერიულ-კავკასიურ ენათა მონაცემებით, და, პირუკუ. რიგ შემთხვევაში გვეხმარება ამ ენათა ისტორიული სახის აღდგენაში.

იბერიულ-კავკასიური ენები

1. იბერიულ-კავკასიური ენებისათვის დამახასიათებელია ხმოვანთა სიმცირე და თანხმოვანთა სიჭარბე. ამ ენათა ფონემატური შემადგენლობა აქვამად უაღრესად ნაირფეროვანია. ასე, მაგალითად. ქართულ სალიტერატურო ენას აქვს 28 თანხმოვანი, ხუნძურ ენას — 42. აფხაზური ენის ტაპანთურ დიალექტს კი — 76 (მაშინ როდესაც სალიტერატურო აფხაზურ ენაში 51 თანხმოვანია). სხვაობას ქმნის ლაბიალურ, პალატალურ, გემინირებულ, პრერუპტივ,

ლატერალ. ფარინგალ თანხმოვანთა არსებობა-არარსებობა. მაგ., ხუნძური ენის ხუნძახურ დიალექტში ოთხი ლატერალია, აფხაზე-რი მდიდარია ლაბიალური და დენტალური თანხმოვნებით, ადილუ-რი ენებისათვის კი დამახასიათებელია პრერუპტივები, რომლებიც თანხმოვანთა ოთხეულებრივ სისტემას ქნნიან.

ისტორიული შესწავლა ნათელყოფს, რომ იმთავითვე უნდა არსებულებოდა ხმულ თანხმოვანთა სამეულებრივი და ნაპრალოვანთა წყვილულებრივი სისტემა. ლატერალები მეორეულია, ანევე მეორეულია გემინატები რიგ დაღესტნის ენაში, თანხმოვანთა ოთხეულებრივი სისტემა ადილურ ენებში და ა. შ. თანხმოვანთა უძველესი სისტემა ყველაზე უკეთ დაუცავს ნახურსა და ქართველურ ენებს. იბერიულ-კავკასიურ ენებში კონსონანტიზმის განვითარება გამოიხატებოდა ლარინგალურ და ფარინგალურ თანხმოვანთა სისტემის გამარტივებაში და პალატალურ, დენტალურ და ლაბიალურ თანხმოვანთა სისტემის გართულებაში.

2. იბერიულ-კავკასიურ ენათა ფონემატურ შემადგენლობას მნიშვნელოვანი ცვლილებები განუცდია სხვა ჯგუფების მონათესავე ენებთან და განსაკუთრებით სხვა წყობისა და წარმოშობის ენებთან კონტაქტის შედეგად.

იბერიულ-კავკასიურ ენებში დასტურდება ბგერათშესატყვისობათა შემთხვევები ერთი ენის დიალექტებს შორის; მეორე მხრივ, ბგერათშესატყვისობები შეიძლება არ შეგვხვდეს ერთი ჯგუფის ენებში, რომელთა ნათესაობა არავითარ ექვს არ იწვევს (მაგ., აფხაზურ-ადილური ჯგუფის ენებში). ეს იმას ნიშნავს, რომ 1) ბგერათშესატყვისობათა არსებობა აუცილებლად არ მიუთითებს სხვადასხვა ენის არსებობაზე, 2) ბგერათშესატყვისობათა არარსებობა არ გამორიცხავს ენათა ნათესაობას. ბგერათშესატყვისობათა დარღვევა იმის შედეგია, რომ დივერგენციის კანონზომიერი პროცესები იჩქმალება კონვერგენციის პროცესთა გავლენით. ამიტომ ბგერათშესატყვისობათა ძიებას უნდა უსწრებდეს იმ შესაძლებელ ცვლილებათა გათვალისწინება, რომლებიც დამახასიათებელი იყო ენის (ან ენათა ჯგუფის) ბგერითი სისტემისათვის.

3. გრამატიკული კლასების თვალსაზრისით იბერიულ-კავკასიურ ენებში ანეთი მდგომარეობაა: ეს კატეგორიები გვაქვს ნახური ჯგუფის ენებში, დაღესტნის ენებიდან დარგუულში, ლაქურში, ხუნძურ-ადილურ-დიდოური ჯგუფის ენებში. გრამატიკული კლასები ამჟამად არა აქვს: ქართველურ ენებს, აგრეთვე ადილურს.

ყაზარდოულსა და უბიჭურს (მაშინ როდესაც ახლომონათესავე აფხაზურში ეს კატეგორია არსებობს); ლეზგიურს, უდიურსა და აღულურს (მაშინ როდესაც იმავე ჯგუფის წახურულ. რუთულურ, თაბასარანულ ენებში გრამატიკული კლასები წარმოდგენილია). გრამატიკული კლასების არ მქონე ენებშიაც ადამიანისა („ვინ“) და ნივთის („რა“) კლასები სემასიოლოგიურად გარჩეულია.

იმ ენებში, რომლებშიაც გრამატიკული კლასები გარჩეულია. მათი რაოდენობა მერყეობს ორიდან ოთხამდე. I კლასი აღნიშნავს მამრობითი სქესის ადამიანს (ნიშანი — ვ-), II — მდედრობითი სქესის ადამიანს (ნიშანი — ჟ-), III (ნიშანი — ბ-) და IV (ნიშანი — დან მისი ფონეტიკური ვარიანტი — რ-) — ნივთებს.

მრავლობით რიცხვში ხდება ერთ-ერთი ნივთის კლასის ფორმანტის გენერალიზაცია, რაც იწვევს დუბერსონალიზაციას. გრამატიკულ კლასთა სხვაობის სრულ ან ნაწილობრივ ნეიტრალიზაციას. სრულის ნიმუში გვაქვს ხუნძურში, სადაც სამივე გრამატიკულ კლასთან ერთი (რ-) ფორმანტია გამოყენებული, ნაწილობრივია — ტინდიურში, სადაც მრავლობითში ორი მაწარმოებელია (I და II კლასთან — ბ, III კლასთან — რ||ლ). ზოგ ენაში მხოლოდობითის ერთ ნიშანს მრავლობითში ორი ნიშანი შეესაბამება. ანეთ შემთხვევებში მხოლოდობითისა და მრავლობითის შეპირისპირების გზით ოთხზე მეტ კლასს გამოყოფენ (მაგ., ბაცბურში — 8 კლასს). რაც არ არის გამართლებული.

ისტორიული კვლევის შედეგად გაირკვა, რომ ოდესღაც ქართველურ ენებსაც ჰქონია ადამიანისა და ნივთის გრამატიკული კლასები. გრამატიკული კლასების გადმონაშთები გამოვლინდა ადიღურ ენებში (გ. როგავა), ლეზგიურში (მ. პაჭიევი), უდიურში (ე. ჭეირანიშვილი) და სხვ.

ამგვარად, გრამატიკული კლასები საერთო იყო იბერიულ-კავკასიურ ენათათვის. ისინი წარმოადგენდნენ სახელთა და ზმნათა ძირითად კატეგორიებს. გრამატიკული კლასები აღინიშნებოდა პრეფიქსებით არსებით სახელებში, ზმნებში, ნაზვნარ სახელებში.

დალესტნის იმ ენებში, რომლებმაც კლასის კატეგორია შემოინახეს, გარკვეული ცვლილებებია მომხდარი. ხუნძურისა და სხვ. ენების სამკლასოვანი სისტემა ოთხკლასოვანისაგან მომდინარეობს. III კლასს შეუერთდა IV (ნივთთა) კლასი, რომლის მაწარმოებელი (რ-) მრავლობითშია დაცული.

თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო ორი კლასი: ადამიანისა და ნივთისა. შემდეგ სხვადასხვა დროს დიფერენციაცია განუცდია როგორც ადამიანის, ისე ნივთის კატეგორიას. ადამიანის კატეგორიას გამოეყო ქალის (II) კლასი, რომელმაც ნივთის კლასის ერთ-ერთი ფორმანტი გამოიყენა (მ- მეოთხე კლასის რ-ს ფონეტიკური ვარიანტია). ეს უნდა ასახავდეს ქალის საზოგადოებრივი მდგომარეობის გაუარესებას, რაც, შესაძლებელია, პატრიარქატზე გადასვლას უკავშირდებოდეს. II (ქალთა) კლასის გამოყოფა უფრო ახალია, ვიდრე III და IV კლასების გაერთიანება. ხუნძურში და მის მსგავს ენებში კლასების განვითარებამ შემდეგი საფეხურები განვლო: 1) ორი კატეგორია I — ადამიანი, II — ნივთი, 2) სამი კატეგორია: I — ადამიანი და ნივთის ორი კლასი: III და IV, 3) ოთხი კატეგორია: ადამიანის ორი კლასი: I — მამაკაცი, II — ქალი და ნივთის ორი კლასი — III და IV. 4) სამი კატეგორია: ადამიანის ორი კლასი: I — მამაკაცი, II — ქალი, ნივთის ერთი კლასი — III. ნახურ ენებში მესამე საფეხურია წარმოდგენილი, ოღონდ ოგი გარკვეულწილად მრავლობითის წარმოებით.

იბერიულ-კავკასიური ენებისათვის ხაერთო. იყო არა მხოლოდ კლასის კატეგორია, არამედ შესაბამისი მორფოლოგიური ინვენტარიც, კლასების ნიშნებიც. ვ-, ბ-, დ-, რ-, ნ- ეკორდება დალესტნის, ქართველურ, ნახურ და ნაწილობრივ ადიღურ ენებში. ეს მატერიალური ერთიანობა შეიძლება აიხსნას მხოლოდ დასახელებულ ენათა ხაერთო წარმოშობით.

4. ბრუნვები იბერიულ-კავკასიურ ენებში სუფიქსებით გამოიხატება. ბრუნვის ნიშნები მხოლოდობითა და მრავლობით რიცხვში ერთი და იგივეა. მრავლობითობა საგანგებო სუფიქსებით აღინიშნება. ამ სუფიქსთა რაოდენობა დიდია ნახურსა და დალესტნის ენებში. ისინი კლასის ნიშნებს შეეცავენ.

იხმარება თანდებულები და არა წინდებულები. თანდებული შეიძლება შეერწყას ბრუნვის ფორმას, რაც აძნელებს პირითად და თანდებულიან ბრუნვათა გათიშვას.

ყველა იბერიულ-კავკასიურ ენას აქვს გარდამავალი ზმნის სპეციფიკური ბრუნვა — მოთხრობითი ბრუნვა (ერგატივი). არც ერთ იბერიულ-კავკასიურ ენას არა აქვს აკუზატივი. ერთადერთ გამოწვევას ქმნიდა უდიდური ენა, მაგრამ მისი „აკუზატივი“ მიეკუთვნება ბრუნვის ვარიანტი აღმოჩნდა (ვლ. ფანჩიძე).

სახელთა ბრუნებაში ვლინდება გრამატიკული კლასები. ანდიურში მიცეპითისა და ნათესაობითის ოთხი ვარიანტი არსებობს ოთხი კლასის შესაბამისად, ხუნძურის ანწუხურ დიალექტსაც მიცეპითის ოთხი ვარიანტი აქვს. საერთო ხუნძურს ამაჟამად არ ახასიათებს მიცეპითა და ნათესაობითში კლასის ვარიანტები, მაგრამ ამ ბრუნვათა დაბოლოებებში განზოგადებულია ერთ-ერთი კლასის მაწარმოებელი. ბრუნვათა წარმოების პრინციპის გათვალისწინება იძლევა შესაძლებლობას ქართული და ქართველური ენების ბრუნვის ნიშნებშიაც გამოვყოთ კლასის ექსპონენტი (ნათეს.-მიც. -ს, მოქმ.-მიმართ. -დ).

აფხაზურ ენაში ბრუნება ჯერ არ ჩამოყალიბებულა, მაგრამ ნათესაობითი ბრუნვის დაბოლოების მაგივრობას ეწევა ნაცვალსახელოვანი ნაწილაკი. რომელიც მიმართების ობიექტთან დგას და მიმართების სუბიექტის გრამატიკულ კლასზე მიუთითებს. ანდიურში ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი მიმართების სუბიექტთანაა და კუთვნილების ობიექტის გრამატიკულ კლასს აღნიშნავს. ეს არის აფხაზურის მომდევნო საფეხური. კლასების ვარიანტთა მოხსნით ვიღებთ ნათესაობითი ბრუნვის განზოგადებულ ფორმას. რომელიც დაატურდება ხუნძურში, ლაყურში, დარგუელში. ლეზგიურში. ჩაჩნურში, ქართულში.

იბერიულ-კავკასიურ ენებში გამოიყოფა ზმნის უღვლილებების სამი ტიპი: I. კლასოვანი უღვლილება. რომელშიაც გარდაუვალი ზმნა იცვლება სუბიექტის კლასების მიხედვით. გარდამავალი ზმნა კი — ობიექტის კლასების მიხედვით. გვხვდება: ხუნძურში. ანდიურ-დიდოურ ენებში, ჩაჩნურში, ინგუშურში... II. კლასოვან-პიროვანი უღვლილება. რომელშიაც ზმნა იცვლება როგორც კლასების, ისე პირების მიხედვით. გვხვდება: ლაყურში, დარგუელში. თაბასარანელში. ბაცბურში, აფხაზურში... III. პიროვანი უღვლილება, რომელშიაც ზმნა მხოლოდ პირების მიხედვით იცვლება. გვხვდება: ქართულურ ენებში, უდიურში, ადიღეურში. ლეზგიური და აღლური ენების ზმნა არ განასხვავებს არც კლასებს, არც პირებს.

დასახელებული ტიპები იბერიულ-კავკასიურ ენებში ზმნის უღვლილების განვითარების სამ ერთმანეთის მომდევნო საფეხურს გამოხატავს: უძველესია კლასოვანი უღვლილება. შემდგომ იგი რთულდება პირების აღნიშვნით, ბოლოს გრამატიკული კლასების მოხსნის გზით ვიღებთ პოლიპერსონალურ უღვლილებას. ქართვე-

ღურ ენებში შემორჩენილია კლასოვანი უღვლილების გადმონაშთები. ლეზგიურში კლასოვანი უღვლილება მოშლილია, პიროვანი — ჯერ კიდევ არ განვითარებულა.

6. იბერიულ-კავკასიურ ენებში გამოიყოფა სტატიკური და დინამიკური, გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნები. გარდამავალ ზმნებს ახასიათებს ერგატიული კონსტრუქცია, რომელიც სამი წევრისაგან შედგენილ სინტაგმას წარმოადგენს (გარდამავალი ზმნა, სახელობითში დასმული ობიექტი და მოთხრობითში დასმული სუბიექტი). ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა სახელთა ბრუნებისა და ზმნის უღვლილების საკვანძო საკითხებს უკავშირდება. ძირითადია ზმნის სპეციფიკა, ამიტომ ერგატიული კონსტრუქცია შეიძლება ისეთ ენაშიც გვექონდეს, რომელშიაც ბრუნვები არაა გაფორმებული (მაგ., აფხაზურში).

ერგატიულ კონსტრუქციაზე მსჯელობისას ყურადღების ცენტრში იყო მოთხრობითი ბრუნვა (ერგატივი), ნამდვილად კი გარდამავალი ზმნის თავისებურება იბერიულ-კავკასიურ ენებში უახლოესი ობიექტის ბრუნვაში ჩანს: იგი სახელობითში დაისმის და არა აქუზატივში.

აკუზატივი არც ერთ იბერიულ-კავკასიურ ენას არა აქვს. ყველა იბერიულ-კავკასიურ ენაში უახლოესი ობიექტი სახელობით ბრუნვაში დაისმის და ფუძითაა წარმოდგენილი, რაც ამ მოვლენის სიძველეზე მიუთითებს. რაც შეეხება ერგატივს, იგი ყველა ენაში ერთნაირად არ გამოიხატება (ზოგან მხოლოდ სუბიექტის ბრუნვას წარმოადგენს, ზოგან ერთ-ერთი ირიბი ბრუნვის ფუნქციას ითავებს). არც ერთი და იმავე ფორმაციისა ჩანს (ხუნძურში წინ უსწრებს მაცემითსა და ნათესაობითს, ქართულში ბევრად უფრო გვიანაა წარმოქმნილი). ეს იმას ნიშნავს, რომ RO ყველა იბერიულ-კავკასიურ ენაში ერთნაირად გამოიხატებოდა, RS-ის ბრუნვა სხვადასხვა ენაში სხვადასხვაგვარად ყალიბდებოდა.

ერგატიული კონსტრუქცია იბერიულ-კავკასიურ ენებში წარმოიშვა გარდამავალი ზმნის კლასოვანი ობიექტური უღვლილების ეპოქაში. ეს ზმნები სუბიექტს არ გამოხატავდნენ; სწორედ ამით აიხსნება ობიექტის უპირატესობა სუბიექტთან შედარებით. გარდამავალ ზმნებში სუბიექტის აღნიშვნა შედარებით გვიანდელია. იგი დამახასიათებელია კლასოვან-პიროვანი უღვლილებისათვის, სადაც უკვე სუბიექტის პირი გამოიხატებოდა. სუბიექტური უღვლილება იმთავითვე იყო დამახასიათებელი გარდაუვალი ზმნებისათვის.

ის ფაქტი, რომ გარდამავალი ზმნა იუღვლებოდა ობიექტის კლასების მიხედვით. გარდაუქალი კი — სუბიექტის კლასების მიხედვით, ახსნას პოვებს სახელისა და ზმნის ფუძეთა გაუდიფერენცირებლობაში.

ერგატივი არ არის ირიბი ბრუნვა. პირდაპირ და ირიბ ბრუნვათა დაპირისპირება აზრს კარგავს იბერიულ-კავკასიურ ენებში, ვინაიდან აქ სახელობითი (ინდო-ევროპულ ენათა პირდაპირი ბრუნვა) სუბიექტის ბრუნვაა გარდაუქალ ზმნებთან, მაგრამ პირდაპირ ობიექტსაც აღნიშნავს გარდამავალ ზმნებთან და ამდენად აკუზატივის როლშიც გვევლინება.

ზმნა არ ეთანხმება ერგატივს კლასოვან უღვლილებაში, პიროვანი უღვლილების დროს კი ზმნა ერგატივს იმ შემთხვევაშიაც ეთანხმება, როდესაც ის ითავსებს რომელიმე ირიბი ბრუნვის ფუნქციას (მაგ., ყაბარდოულში, აღილეურში, უდიურში).

ერგატიული კონსტრუქცია გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბებამდე შეიქმნა. დღესაც ზოგ იბერიულ-კავკასიურ ენას გვარი არ მოეპოვება, მაგრამ ერგატიული კონსტრუქცია კი აქვს. ამიტომ ერგატიულ კონსტრუქციას ვერ მივიჩნევთ ვერც პასიურ, ვერც აქტიურ კონსტრუქციად. იგი ინდიფერენტულია (ნეიტრალურია) გვარის მიმართ.

გარდამავალ ზმნებთან ერგატიული კონსტრუქცია ნომინატიურზე ძველია, მაგრამ გარდაუქალ ზმნებთან ნომინატიურა კონსტრუქცია იმავე ხნისაა, როგორისაც გარდამავალთან ერგატიული კონსტრუქცია.

7. იბერიულ-კავკასიური ენები აგლუტინაციური ტიპისაა. დასტურდება როგორც პრეფიქსაცია, ისე სუფიქსაცია. ჰარბობს პრეფიქსაცია. ისტორიულადაც პრეფიქსაცია უფრო ადრინდელია. ამის გათვალისწინებით ხერხდება მოვლენათა შეფარდებითი (რელატიური) ქრონოლოგიის დადგენა. ასე, მაგალითად, ის ფაქტი, რომ სახელთა ბრუნებაში სუფიქსაცია გვაქვს, უღვლილებაში კი უპირატესობა პრეფიქსაციას ენიჭება, მოწმობს, რომ ზმნის უღვლილება უფრო ადრე გაფორმდა. ვიდრე სახელის ბრუნება. ეს დასკვნა მართლდება აფხაზური ენის მონაცემებითაც. სუფიქსაციის ხვედრად წონის ზრდაში გარკვეული როლი უნდა ეთამაშა სხვა სისტემის ენათა გავლენას.

იბერიულ-კავკასიურ ენათა ზმნური ფუძე სახელის ფუძისაგან არ გაირჩეოდა. ყველა ფუძე სახელის ბუნებისა იყო. ფუძე აგებუ-

ლი იყო შემდეგი პრინციპის მიხედვით: კლასის ექსპონენტი+ძირე-
ული თანხმოდანი+დეტერმინანტული სუფიქსი. ფუძის აგებულე-
ბის გათვალისწინებას არსებითი წინშეწელობა აქვს იბერიულ-კავ-
კასიურ ენათა ისტორიულ-შედარებითი კვლევისათვის. ფუძის შე-
მადგენელი ელემენტების გამოყოფა შესაძლებლობას იძლევა მი-
ვაკვლით ისტორიულად საერთო მასალას ლექსიკაში იქ, სადაც
პირველი შეხედვით მსგავსება სრულიად არ ჩანს.

8. იბერიულ-კავკასიურ ენათა ძირითად ლექსიკურ ფონდში
გამოვლენილია რიგი საერთო ფუძის სიტყვა. ზოგი ლექსიკური ერ-
თეული საერთოა იბერიულ-კავკასიურ ენათა ორი ან სამი ჯგუფისა-
თვის: აფხაზურ-ადიღურისა და ქართველურისათვის, ქართველური-
სა და დაღესტნურისათვის (მაგ., ძვ. ქართ. „ბლუარი“ (სამხრეთი),
„მუხა“), ქართველურისა და ჩაჩურ-ინგუშურისათვის (მაგ., ხის
აღმნიშვნელი სიტყვა).

9. იბერიულ-კავკასიურ ენათმეცნიერებას ჯერ კიდევ დიდი
სამუშაო აქვს ჩასატარებელი ფუძეთა ანალიზის, ფონეტიკურ სის-
ტემათა ისტორიის, ფონეტიკურ პროცესთა მიმდინარეობის, ფონე-
ტიკურ შესატყვისობათა დადგენის თვალსაზრისით. ეს მუშაობა
უნდა დაგვირგვინდეს ჯერ ცალკეული ჯგუფების, ხოლო შემდეგ
მთლიანად იბერიულ-კავკასიურ ენათა ისტორიულ-შედარებითი
გრამატიკებისა და ისტორიულ-შედარებითი ლექსიკონების შედგე-
ნით.

10. იბერიულ-კავკასიურ ენათა მეცნიერულ შესწავლას შეუძ-
ლია თავისი წვლილი შეიტანოს ისეთ ძველ მკვდარ წერილობით
ენათა წარმოშობის გარკვევაში, როგორიცაა წინააზიის ენები: ურარ-
ტული, ხურიტული, პროტოხეთური და სხვ.

ზოგადი ენათმეცნიერება

1. ენა წარმოადგენს ნიშანთა სისტემას, რომელიც გამოყენებუ-
ლია ურთიერთობის საშუალებად და აზროვნების იარაღად. შესაბა-
მისად ენას ორი ფუნქცია აქვს — საკომუნიკაციო ანუ ინტერინდი-
ვიდუალური და ექსპრესიული ანუ ინტრაინდივიდუალური. ძირი-
თადია პირველი.

ენობრივი ნიშანი მასალით ფიზიკურია, დანიშნულებით — სოციალური. ნიშანი პირობით აღნიშნავს საგანს და არ ასახავს მას.

ენობრივი ნიშანი რომ მასალობრივად ფიზიკური არ ყოფილიყო, ენა ვერ იქნებოდა ურთიერთობის საშუალება. ენობრივი ფაქტები რომ ნიშნები არ ყოფილიყვნენ, მათ რომ მნიშვნელობა არ ჰქონოდათ, იაინი საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა შესწავლის საგანი იქნებოდნენ.

მნიშვნელობა არის მიმართება აღსანიშნავს, დენოტატაჲ. მისი არაი განისაზღვრება მის მიერ შესრულებული ფუნქციით. მიმართება ანუ ინტენციის აქტი არ არის ფსიქიკური პროცესი და მისდამი აპელაცია ენათმეცნიერებისათვის არ ქმნის ფსიქოლოგიზმის საფრთხეს.

ენაში ორი მხარე გამოიყოფა: სტრუქტურული და ფუნქციური. ფუნქცია იმავე რიგის ცნებაა, როგორისაც მნიშვნელობა. ფუნქცია აქვს როგორც ლექსიკურ ერთეულს, ისე სტრუქტურულს. ნიშნები იმყოფება, ერთი მხრივ, ჰინამდვილის ფაქტებთან მიმართებაში, მეორე მხრივ, ერთმანეთთან მიმართებაში. მეორე რიგის მიმართებები ქმნის ენის სისტემას. ლექსიკური ერთეული (სიტყვის ფუძე) გამოხატავს მიმართებას აღსანიშნისადმი, რეალური ჰინამდვილის ფაქტისადმი, სტრუქტურული ერთეული (მაგ., ბრუნვა) გამოხატავს მიმართებას იმ მიმართებებს შორის, რასაც ლექსიკურ ერთეულთა მნიშვნელობა გადმოგვცემს. ამგვარად, ლექსიკური ერთეულის ფუნქცია პირველი საფეხურის მიმართებას წარმოგვიდგენს, სტრუქტურული ერთეულისა კი — მეორე საფეხურის მიმართებას.

სტრუქტურულისა და ფუნქციურის გარჩევა საჭიროა. მათი ერთმანეთში აღრევა გაუმართლებელია. გაუმართლებელია მათი დაპირისპირებაც.

ასევე საჭიროა ენისა და მეტყველების გარჩევა. მაგრამ არ არსებობს საფუძველი მათი დაპირისპირებისათვის. ენა არსებობს მეხსიერებაში, როგორც მეტყველების აქტების დანალექი. იგი მეორეულია მეტყველების აქტებთან შედარებით და მეტყველებაში ელინდება. ენაში არაფერია ისეთი, რაც წინათ მეტყველებაში არ ყოფილიყო მოცემული. მეტყველება ისევე სისტემურია, როგორც ენა.

2. რადგანაც ენა საზოგადოებრივი მოვლენაა, ენათმეცნიერება ჰუმანიტარულ დისციპლინას წარმოადგენს. მისი ძირითადი ამოცანაა, ერთი მხრივ, ენის შესწავლა კულტურასთან და მის ისტო-

რიასთან კავშირში (რამდენადაც კულტურა საზოგადოებრივი ადამიანის წარმონაქმნია), ხოლო, მეორე მხრივ, აზროვნებასთან და მის ისტორიასთან კავშირში.

ენა რთული საზოგადოებრივი მოვლენაა, მისი სრული შესწავლა საჭიროებს ფიზიკური, ფიზიოლოგიური, ფსიქიკური, სოციოლოგიური თვალსაზრისების გამოყენებას, რაც შეაბამის იარუსებს ქმნის ენათმეცნიერებაში. ამათგან ყველაზე მნიშვნელოვანია უმაღლესი — სოციალური — იარუსი.

ენის ფილოსოფიისაგან განსხვავებით, ენათმეცნიერება ემპირიული მეცნიერებაა. იგი ემყარება ენათა მეცნიერული კვლევა-ძიების შედეგებს და ამ კვლევა-ძიების პროგრესს ემსახურება.

ენათმეცნიერება თავისთავადი მეცნიერებაა. მას საკუთარი ობიექტი და საკუთარი თვალსაზრისი აქვს. ენათმეცნიერების, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერების, ინტერესებთან შეუთავსებელია ფსიქოლოგიზმი, ლოგიციზმი, ესთეტიზმი...

3. თეორიული ენათმეცნიერებია ერთ-ერთ სადავო საკითხს წარმოადგენს აღწერითი (სინქრონიული) და ისტორიული (დიაქრონიული) ენათმეცნიერების ურთიერთობის საკითხი. XIX საუკუნეში მხოლოდ ისტორიულ შესწავლას თვლიდნენ მეცნიერულად (პ. პაული), აღწერითი კვლევის საკითხები კი მოუგვარებელი რჩებოდა. XX საუკუნის დასაწყისში ფ. დე-სოსიურმა დააბნელა სინქრონიული ენათმეცნიერების პრიმატი. სოსიურის გზას გაჰყვა სტრუქტურალიზმი (დესკრიფციული ენათმეცნიერება, გლოსემატიკა). ენა, ბუნებრივია, შევისწავლოთ მის განვითარებაში. ისტორიზმის გარეშე არ არსებობს მეცნიერება ენის შესახებ.

არ არსებობს საფუძველი ალტერნატივისათვის: ან სინქრონიკა ან დიაქრონიკა. სინქრონიული კვლევა დიაქრონიულს არ გამოირცხავს და ვერ დაუპირისპირდება. აუცილებელია მეცნიერული აღწერაც და მეცნიერული ისტორიაც. ამ ორი თვალსაზრისის გარჩევა საჭიროა, მაგრამ ენობრივი ფაქტის ანალიზის დროს აღწერისა და ისტორიის დაპირისპირება არც შესაძლებელია. არც სასურველი.

ისტორიისა და აღწერის ორგანული კავშირი მოითხოვს თითოეული მათგანის ღირებულებისა და ხვედრი წონის გათვალისწინებას.

ენის სისტემა რომ უცვლელი იყოს, მხოლოდ აღწერა იკმარებდა, ისტორიული შესწავლა არ დაგვიკირდებოდა. ენის სისტემა რომ

თანაბრად იცვლებოდეს, მაშინ აღწერითი ენათმეცნიერება დამოუკიდებელი იქნებოდა ისტორიულისაგან. მაგრამ ენისათვის დამახასიათებელია უთანაბრო განვითარება. ყოველ საფეხურზე ენაში დასტურდება მისი სხვადასხვა კომპონენტის განვითარების სხვადასხვა საფეხური. არქაიზმები და ინოვაციები ერთდროულადაა წარმოდგენილი ერთმანეთის გვერდით. მაშასადამე, ენის სისტემა ენის ისტორიაზე დამოკიდებული. ამიტომ ენის სისტემაში კანონზომიერებათა დადგენა ვერ მოხერხდება ისტორიის გათვალისწინების გარეშე. ცხადია. აღწერა არც უნდა დაუპირისპირდეს ისტორიას. ისტორია გასაგებს ხდის მას, რაც მის გარეშე გაუგებარი იქნებოდა ენის მოცემულ სისტემაში. ეს იმას ნიშნავს, რომ ისტორია, როგორც ანხსნელი დისციპლინა, თანამედროვეობას ემსახურება. რაც უკეთ ვიცით ისტორია, მით უკეთ შევიცნობთ ენას.

ბოლო ხანებში ძლიერდება ტენდენცია სინქრონიული სტრუქტურალიზმი შეიცვალოს ისტორიული სტრუქტურალიზმით. ეს ისტორიზმის პრინციპის ცხოველმყოფლობაზე მიუთითებს: ენის შესწავლისას ისტორიის გვერდის ავლა ვერ ხერხდება.

მაგრამ ისტორიული სტრუქტურალიზმი ვერ შეცვლის ენის ისტორიას. კინაიდან ენის განვითარება არ განისაზღვრება სტრუქტურით. ენის სტრუქტურა ქმნის განვითარების ფონს, წარმოადგენს განვითარების ერთ-ერთ, მაგრამ არც ერთადერთ, არც გადამწყვეტ პირობას. განვითარების პროცესი შეპირობებულია შინაგანი და გარეგანი ფაქტორების ერთობლიობით (კერძოდ, სხვა ენათა გავლენით).

4. ენათა ისტორიული შესწავლა წარმოებს ისტორიულ-შედარებითი მეთოდით, რომელიც მონათესავე, ე. ი. ერთი ენის დიფერენციაციის ანუ დივერგენციის პროცესის შედეგად წარმოშობილ ენათა შესწავლისას გამომუშავდა. დღევანდელი ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების ნაკლი იმაში მდგომარეობს, რომ ის არ არის «საკმაოდ ისტორიული». იგი ითვალისწინებს მხოლოდ ერთ პროცესს. დივერგენციის პროცესს, მაშინ როდესაც ენათა განვითარებაში აღვილი აქვს მეორე, საწინააღმდეგო მიმართულების პროცესაც — კონვერგენციის (ინტეგრაციის) პროცესს. ამ პროცესის შესწავლის მეთოდები ისტორიულ-შედარებით ენათმეცნიერებას ჭერჭეროვით არ მოეპოვება. ლინგვისტური გეოგრაფია და არეალური ლინგვისტიკა მხოლოდ ნაწილობრივ ასრულებენ ამ ამოცანას.

კონვერგენციის შეუსწავლლობა ქმნის სკეპტიკურ დამოკიდებულებას იმ მიღწევათა მიმართ, რაც ენათმეცნიერებას დივერგენციის პროცესის შესწავლაში აქვს მოპოვებული. საჭიროა არა ისტორიულ-შედარებითი კვლევის მონაპოვართა უგულვებელყოფა. არამედ კონვერგენციის შესასწავლი მეთოდების დამუშავება და იმ ხარვეზის ამოწება, რომელიც ენათმეცნიერებას ამ მიმართულებით აქვს.

შედარებითი ენათმეცნიერების ერთ-ერთ ნაკლს წარმოადგენს მისწრაფება მონათესავე ენათა ამოსავალი ენის — ფუძე-ენის რეკონსტრუქციისაკენ. ფუძე-ენა რეგულატიური ცნებაა, რომელიც პოსტულირებულია ენათა ნათესაობის აღიარებით. მისი აღდგენა შედარების გზით შეუძლებელია (შეიძლება აღვადგინოთ მისი ცალკეული ელემენტები), ვინაიდან შედარება ითვალისწინებს მხოლოდ ერთ — დივერგენციის — პროცესს და ანგარიშს არ უწევს კონვერგენციის პროცესს, რომელიც მოქმედებს როგორც მონათესავე, ისე არამონათესავე ენებში. ამიტომაც, რომ ენათა განვითარების თვალსაჩინოდ გამოსახატავად არ გამოდგება არც „გენეალოგიური ხის“ სქემა, არც ნახაზი-სქემა. ორივე მხოლოდ დივერგენციის პროცესს წარმოგვიდგენს და ამდენად ვერ ასახავს ისტორიული პროცესის ნამდვილ ვითარებას.

მეცნიერებას სჭირდება არა ნაკლოვანი, ცალკხრივი ისტორია და თეორიულად სავარაუდო (ვარსკვლავებით აღნიშნული) ფაქტების აღდგენა, არამედ ნამდვილი, რეალური ისტორია. მონათესავე ენათა შედარების მიზანია არა ფუძე-ენის რეკონსტრუქცია, არამედ ისტორიის უფრო ძველი ფაქტების გამოვლენა, ვიდრე შესაძარბელი მონაცემებია.

5. აღწერითი ენათმეცნიერება ჩამორჩება ისტორიულს რამდენიმე მიზეზის გამო: 1) ენობრივი მოვლენები რთულია, ამიტომ ძნელია მათი კლასიფიკაციისათვის არსებითი ნიშნების შერჩევა, რაც თვალსაზრისითა სხვადასხვაობას იწვევს. 2) ენობრივი ფაქტები განუწყვეტლივ იცვლებიან, მდინარი, დაუდგარი არიან, ერთი კლასიდან მეორეში გადადიან. დაუდგარ მოვლენათა კლასიფიკაცია კი რთულია. 3) აღწერით გრამატიკას თავისებური დაღი დაასვა მისმა ისტორიამ: აღწერითი გრამატიკა თითქმის 20 საუკუნით ადრე ჩამოყალიბდა, ვიდრე ისტორიული. მისი ძირითადი ცნებები შეიძლება ბერძნულმა ფილოსოფიამ, რომელშიაც ენობრივი და აზრობრივი არ იყო დიფერენცირებული. XVII საუკუნეში შექმნილმა რა-

ციონალურმა გრამატიკამ ლოგიციზმი დააბაბუთა. XIX საუკუნის შუაში ლოგიციზმი ფსიქოლოგიზმმა შეცვალა. ორივე ამ მიმდინარეობისათვის დამახასიათებელი იყო გრამატიკულ ცნებათა უნივერსალურად აღიარება, ერთი და იმავე გრამატიკული სქემის მიყენება ყველა ეპოქის ენისათვის. სასკოლო გრამატიკამ ეს პრინციპები XX საუკუნეშიაც შეინარჩუნა. ამდენად აღწერითი გრამატიკა ბოლომდე მოწყვეტილი დარჩა ისტორიული გრამატიკისაგან.

იმისათვის, რომ აღწერითმა გრამატიკამ თავი დააღწიოს ჩამორჩენას, საჭიროა გადახალისდეს მისი ცნებები და შეიქმნას ახალი ტერმინები მათ აღსანიშნავად.

ენის აღწერითი ანალიზის ამოცანაა: ა) დაადგინოს კანონზომიერებანი, რომლებიც ასახავენ ენობრივი სისტემის ნიშანთა შორის მიმართებებს. ბ) მოგვცეს ენობრივი ფაქტების სისტემატიკა, კლასიფიკაცია.

აღწერამ უნდა გაითვალისწინოს როგორც ენის სტრუქტურა ისე ფუნქციები.

სტრუქტურალიზმში ფასეულია ის, რომ მან გაამახვილა ყურადღება ენის სტრუქტურის შესწავლაზე. მაგრამ ამ მიმდინარეობის პრინციპულ ნაკლს წარმოადგენს მისი მისწრაფება სტრუქტურული მიდგომის უნივერსალიზაციისაკენ. ენაში ყველაფრის სტრუქტურამდე დაყვანა ისევე გაუმართლებელია, როგორც გაუმართლებელია სტრუქტურული ანალიზის შეცვლა ფუნქციონალურით.

ტრადიციული აღწერითი გრამატიკის სხვადასხვა მიმდინარეობა (ლოგიციზმი, ფსიქოლოგიზმი) სტრუქტურულ ცნებებს ფუნქციონალური თვალსაზრისით ქმნიდა. ეს არ არის გამართლებული. სტრუქტურული ცნებები სტრუქტურული ნიშნების მიხედვით უნდა ჩამოყალიბდეს, ფუნქციონალური კი — ფუნქციონალური ნიშნების მიხედვით. ამას გვიკარნახებს ჰომოგენურობის პრინციპი, რომლის მიხედვითაც ობიექტი უნდა დახასიათდეს მისთვის შინაგანი, იმანენტური ნიშნებით.

ჰომოგენურობის პრინციპი უნდა დავიცვათ ენობრივი ფაქტების აღწერა-სისტემატიკის დროს ენათმეცნიერების შიგნითაც: მორფოლოგიაში, მორფოლოგიური თვალსაზრისი გამოვიყენოთ, სინტაქსში — სინტაქსური, ლექსიკოლოგიაში — ლექსიკურ-სემანტიკური და ა. შ.

აღწერით გრამატიკას რეკონსტრუქცია ესაჭიროება იმისათვის, რომ მან შეძლოს ენის მეცნიერული აღწერა.

მეცნიერული აღწერითი გრამატიკის ამოსავალი პრინციპია: არ შეიძლება არსებობდეს ყველა ენისათვის საერთო, უნივერსალური გრამატიკა, ვინაიდან არ არსებობს საერთო სტრუქტურა, სხვადასხვა ენის სტრუქტურა განსხვავდება ერთმანეთისაგან (თუმცა, შესაძლებელია, საერთო მომენტებსაც შეიცავდეს).

აღწერით გრამატიკას იგივე დარგები უნდა ჰქონდეს, რაც ისტორიულ გრამატიკას აქვს. ეს დარგებია: ფონოლოგია (ფონეტიკითურთ), მორფოლოგია, სინტაქსი, ლექსიკოლოგია, სტილისტიკა. გამონაკლისს ქმნის ეტიმოლოგია, რომელიც მხოლოდ ისტორიული ენათმეცნიერების დარგია. საჭიროა აღწერითი სემასიოლოგიის შექმნა.

ჩამოთვლილი დარგებიდან სტრუქტურას შეისწავლის მორფოლოგია, სინტაქსი და ფონოლოგია ფონეტიკითურთ. შესასწავლი ობიექტების გათვალისწინებით აღწერით გრამატიკაში შემდეგი დონეები გვექნება:

1) ლექსიკურ-სემანტიკური ანალიზის დონე სიტყვის ანალიზში — ლ ე ქ ს ი კ ო ლ ო გ ი ა.

2) ლექსიკურ-სემანტიკური ანალიზის დონე სინტაგმის ანალიზში — ს ტ ი ლ ის ტ ი კ ა.

3) სტრუქტურული (მორფოლოგიური) ანალიზის დონე სიტყვის ანალიზში — მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი ა.

4) სტრუქტურული (სინტაქსური) ანალიზის დონე სინტაგმის ანალიზში — ს ი ნ ტ ა ქ ს ი.

მხოლოდ ბგერათა სამყაროში არ გამოიყოფა სტრუქტურული და ფუნქციონალური, ვინაიდან ბგერას აღსანიშნი არ მოეპოვება.

6. როგორც სინქრონიული, ისე დიაქრონიული ენათმეცნიერებისათვის ფასეულია ის სპეციალური მეთოდები, რომლებიც შესაძლებლობას იძლევა გამოვავლინოთ ახალი კანონზომიერებანი ენაში.

ამ საზომით უნდა მივუდგეთ აღწერითი ანალიზის სტრუქტურულ და მათემატიკურ ხერხებსაც. მათი მნიშვნელობა აშკარაა პირველ რიგში გამოყენებითი ენათმეცნიერებისათვის (მაგ., მანქანური თარგმნის პრობლემა).

მაგრამ ენის სისტემის აღწერის ფუნდამენტალური საკითხები ჭერჭეროვით ვერ გადაჭრა ვერც გლოსემატიკამ, ვერც დესკრიფცია-

ელმა ლანგუიტიაჲ. სადავოა დესკრიფციული ენათმეცნიერების დარგობლივი შედგენილობა, ძირითადი ცნებები და მათი აგების პრინციპები. ტრანსფორმაციულმა მეთოდმა საინტერესო შედეგები მოგვცა. მაგრამ იგი უნდა მივიჩნიოთ დამხმარე მეთოდად.

მოსალოდნელია, რომ ენის მიმართ მათემატიკური მეთოდების გამოყენებამ გარკვეული წვლილი შეიტანოს თეორიულ ენათმეცნიერებაში. ენაში მრავლადაა ფიზიკურად აღქმადი ფაქტები (ბგერები, სიტყვები, სინტაგმები) და მათი შეურთებანი. პერსპექტიული ჩანს მეტყველებაში სიმრავლეებისა და ელემენტთა გამოვლენის ალბათობების კანონზომიერებათა შესწავლა. მაგრამ ყურადღების ცენტრში როგორც სტატიკაში, ისე დინამიკაში უნდა იყოს არა ჩაოდენობრივი მიმართებები, არამედ ღირებულებები, რომლებიც ენობრივ ნიშნებს აქვთ კულტურისა და მისი ისტორიის, აზროვნებისა და მისი ისტორიის თვალსაზრისით.

არნ. ჩიქოვას დამუშავებული სამეცნიერო
შრომების ბიბლიოგრაფია*

1. პრონოლოგიური სამუშაო

1923

1. ვინის რეფლექსები ფერეიდნულში. ჟურნ. „ჩენი მეცნიერება“, 1923, № 2—3, გვ. 69—87.

2. ზოგადი თვალსაზრისისათვის (პრინციპული შენიშვნები). ქართული საენათმ. საზოგადოების „წელიწდეული“, I—II, 1923—1924, გვ. 12—21.

3. [რედაქტორის] წინასიტყვაობა: ქართული საენათმ. საზოგადოების „წელიწდეული“, I—II, 1923—1924, გვ. V—VIII.

4. -ყე ნაწილაკი ფერეიდნულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოგიკის ურთიერთობის თვალსაზრისით. ქართული საენათმ. საზოგადოების „წელიწდეული“, I—II, 1923—1924, გვ. 32—68.

1924

5. გრძელი ხმოვნები მთიულურში. ტფილისის უნივ. მოაშბე, ტ. IV, 1924, გვ. 333—348.

1925

6. გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად (უშუალო დაკვირვებანი). „არჩილი“, პროფ. ივ. ჯაფარიშვილისადმი მისი სამეცნიერო მოღ-

* შეადგინა გ. თოფურიამ. ბიბლიოგრაფიაში, გარდა მცირე გამონაკლისისა, არ არის შეტანილი გაზეთებსა თუ ლიტერატურულ-მხატვრულ და საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ჟურნალებში დაბეჭდილი წერილები.

გაწეობის 25 წლისთავზე (1900—1925) მიძღვნილი კრებული, 1925, გვ. 57—88 (რეზიუმე გერმ. ენაზე).

7. ხანმეტი და ჰაემეტი ტექსტების აღმოჩენისათვის. ჟურნ. „ჩვენი მეცნიერება“, 1925, № 3—4 (15—16), გვ. 65—84.

1926

8. რეცენზია შრომაზე: Н. Марр. Грамматика древнелитературного грузинского языка. Материалы по яфетическому языкознанию. XII, Ленинград. 1925. „მიმოხილველი“ (საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ორგანო), I, 1926, გვ. 285—330.

9. -ის სუფიქსი მეგრულში. ტფილისის უნივ. მოამბე, ტ. VI, 1926, გვ. 305—311 (რეზიუმე გერმ. ენაზე).

10. უღვლილების ერთი თავისებურება ქართულ ზმნაში (პირის აღნიშვნა). ჟურნ. „საქართველოს განათლების მუშაკი“, 1926, № 14, გვ. 15—18.

1927

11. ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი. ტფილისის უნივ. მოამბე, ტ. VII, გვ. 196—247.

1928

12. მარტივ წინადადების პრობლემა ქართულში. I. ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძველს ქართულში (მასალები მეთოდოლოგიური იმანენტისათვის). 1928, X+292 გვ. (სალოქტორო დისერტაცია).

13. რატომ არის აუცილებელი ბრუნვათა რიგის შეცვლა ქართულში? ჟურნ. „ახალ სკოლისაკენ“, 1928, № 3, გვ. 161—171. გადაბეჭდილია კრებულში: „სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“, წიგნი I, 1956 (ვ. თოფურიას რედ.), გვ. 1—9.

1929

14. პროფ. ი. ყიფშიძე, როგორც ენათმეცნიერი. ჟურნ. „ახალ სკოლისაკენ“, 1929, № 7—8, გვ. 83—90.

15. რა თავისებურებანი ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას? წერილი I: ჟურნ. „ახალ სკოლისაკენ“, 1929, № 4, გვ. 57—67; წერილი II: იქვე, № 9—10, გვ. 46—54; წერილი III: იქვე, № 11—12, გვ. 73—91 (გაგრძელება იხ. № 18).

16. რით არის წარმოდგენილი მრავლობითის სახელობითში დასმული მორფოლოგიური ობიექტი ძველს ქართულში? ტფილისის უნივ. მოამბე, ტ. IX, 1929, გვ. 107—119.

17. ქანური ტექსტები. ნაკვეთი პირველი. ზოფური კილოკავი 1929, X + 166 გვ.

1930

18. რა თავისებურებანი ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას? წერილი IV: ჟურნ. „კულტურული აღმშენებლობა“, 1930, № 5, გვ. 487—503; წერილი V: ჟურნ. „ახალ სკოლისაკენ“, 1930, № 7—8, გვ. 705—741.

19. სავარჯიშოები ქართულ პალეოგრაფიაში. რვეული I. ასომთავრული დამწერლობის ნიმუშები წინასიტყვაობით. 1930, IV + 20 გვ.

1932

20. ორგანიზაციამწილი თუ ორგანიზებული? „ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადგენისათვის“, ნაკვ. II (შეცდომით აწერია: III), 1932, 8 გვ.

1933

21. -ებ-იან სახელობითთან ზმნის შეთანხმება რიცხვში. „ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადგენისათვის“, ნაკვ. V, 1933, გვ. 10—14.

22. მსაზღვრელის საზღვრულთან შეთანხმება. „ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადგენისათვის“, ნაკვ. V, 1933, გვ. 14—20.

23. სადაო საკითხები დროთა პირველსა და მეორე ჩგუფში (I. -დნენ თუ -დენ? -ნენ თუ -ენ?). „ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადგენისათვის“, ნაკვ. IV, 1933, გვ. 15—22. იგივე: სალიტერატურო ქართულის ნორმები. I, 1936, გვ. 25—29.

24. სადაო საკითხები დროთა მესამე ჯგუფის წარმოებისას (გაუტეხია თუ გაუტეხნა? გაეტეხა თუ გაეტეხნა?). „ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადგენისათვის“. ნაკვ. IV, 1933, გვ. 3—15. იგივე: სალიტერატურო ქართულის ნორმები, I, 1936, გვ. 34—39.

25. სახელის ანალიზის პრინციპები ქართულში. ეურნ. „კომუნისტური აღზრდისათვის“, 1933, № 10—12, გვ. 35—43.

26. სუბიექტის -ს ობიექტის მრავლობითის -თ-ს წინ (გაქვს თუ გაქვთ...?). „ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადგენისათვის“, ნაკვ. V, 1933, გვ. 3—9. იგივე: სალიტერატურო ქართულის ნორმები, I, 1936, გვ. 30—33.

1934

27. -გან თანდებულის ხმარებისათვის ნათესაობითიდან და მოქმედებითიდან. „ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადგენისათვის“, 1934, გვ. 13—17.

28. ზმნის ანალიზის პრინციპები ქართულში. ეურნ. „კომუნისტური აღზრდისათვის“, 1934, № 4—5, გვ. 35—54.

29. ზმნის გარდაველობასთან დაკავშირებული პრაქტიკული საკითხები. „ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადგენისათვის“, 1934, გვ. 3—12.

30. ტიპურ შეცდომათა ანალიზი საშუალო სკოლის მოწაფეთა წერით სამუშაოებში. ეურნ. „კომუნისტური აღზრდისათვის“, 1934, № 11—12, გვ. 30—45.

1935

31. ზოგადი ენათმეცნიერება. I. პროპედევტიკული ნაწილი. 1935, XX + 198 გვ.

1936

32. სალიტერატურო ქართულის ნორმათა დადგენის ძირითადი პრინციპები. „სალიტერატურო ქართულის ნორმები“, I, 1936, გვ. 1—10.

33. კანულის გრამატიკული ანალიზი (ტექსტებითურთ). 1936, XIX + 249 + 152 გვ. (რეზიუმე რუს. და ფრანგ. ენებზე).

34. გრანატიკული კლასების ისტორიისათვის ხუნძურში. ენიმკი-ს მოამბე, ტ. I, 1937, გვ. 97—106 (რეზიუმე რუს. და ფრანგ. ენებზე).

35. ილია ჭავჭავაძე ენის შესახებ. ენიმკი-ს მოამბე, ტ. II, 1937, გვ. 15—27. იმავე სათაურით: ეურნ. „საბჭოთა ხელოვნება“. 1937, № 3, გვ. 43—48. გამოიცა ცალკე: 1938, 16 გვ.

36. ინფინიტივის დიალექტური ვარიაციები ხუნძურში (ავარულში). ენიმკი-ს მოამბე, ტ. I, 1937, გვ. 89—96 (რეზიუმე რუს. და ფრანგ. ენებზე).

ისტორიულ-შედარებითი ნარკვევები ქართველური ენებიდან:

37. (I). მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობის, წარმოებისა და ისტორიისათვის (ქართველური ენებისა და ხალხურის ურთიერთობისათვის). ენიმკი-ს მოამბე, ტ. I, 1937, გვ. 9—31 (რეზიუმე რუს. და ფრანგ. ენებზე). გადაბეჭდილია კრებულში: „სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“, წიგნი I, 1956 (ვ. თოფურიას რედ.), გვ. 10—31 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

38. (II). პოტენციალის კატეგორია ქართველურ ენებში. ენიმკი-ს მოამბე, ტ. I, გვ. 32—39 (რეზიუმე რუს. და ფრანგ. ენებზე).

39. (III). წარ-პრევერბის მნიშვნელობისათვის ქართულში. იქვე, გვ. 40—47 (რეზიუმე რუს. და ფრანგ. ენებზე).

40. (IV). სიტყვა „ზოგი“-ს ეტიმოლოგიისათვის. იქვე, გვ. 48—54 (რეზიუმე რუს. და ფრანგ. ენებზე).

41. (V). ერთი უცნობი თანდებული ახალ ქართულში. იქვე, გვ. 55—65 (რეზიუმე რუს. და ფრანგ. ენებზე).

42. (VI). ს ბგერის დასუსტება ქიზიყურში. იქვე, გვ. 66—77 (რეზიუმე რუს. და ფრანგ. ენებზე).

43. მთიულურის თავისებურებანი. ენიმკი-ს მოამბე, ტ. II, 1937, გვ. 43—65 (რეზიუმე რუს. და ფრანგ. ენებზე).

44. სავარჯიშოები ქართულ პალეოგრაფიაში. რვეული II. ნუსხური დამწერლობის ნიმუშები წინააღიყვაობით. 1937. III+48 გვ.

45. წინასიტყვაობა. იხ.: ი. ყიფშიძე — I. საანგარიშო მოხსენება ქანეთში საენათმეცნიერო მივლინებისა 1917 წ. ზაფხულს: II. [მივლინების დღიური]. ენიმკი-ს მოამბე, ტ. I, 1937, გვ. 145—146.

46. დიალექტიზმების საკითხისათვის „ვეფხისტყაოსანში“. ენმკრ-ს მოამბე, ტ. III, 1938, გვ. 209—227. იგივე რუს. ენაზე:

К вопросу о диалектизмах в поэме Руставели «Вепхისტкаосани». «Сборник Руставели», М., 1938, стр. 205—222.

47. ქართული ზმნის ანალიზის ზოგი საკვანძო საკითხი. I. პოლიპერსონალიზმის გარკვევის ისტორიიდან. ჟურნ. „კომუნისტური აღზრდისათვის“, 1938, № 4—5, გვ. 41—48.

48. ჰანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი. 1938, XIX+509 გვ. (რეზიუმე რუს. და ფრანგ. ენებზე).

49. ზოგადი ენათმეცნიერება. I. პროპედევტიკული ნაწილი. 1939, VIII+241 გვ. (მეორე, შევსებული გამოცემა).

50. მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში. თსუ შრომები, ტ. X, 1939, გვ. 167—183 (რეზიუმე რუს. და ფრანგ. ენებზე).

51. პროფ. იოსებ ყიფშიძე და ჰანურის მეცნიერული შესწავლა. იხ.: ი. ყიფშიძე, ჰანური ტექსტები, 1939 (არნ. ჩიქობავას რედ.), გვ. XXI—XLII.

52. საანგარიშო მოხსენება ხუნძური (ავარიული) ენის ქართულ კვლავზე მუშაობისა ზაქათალაში (1—14. VIII. 1938). ენმკრ-ს მოამბე, ტ. IV₃, 1939, გვ. 223—230.

53. წინასიტყვაობა. იხ.: ი. ყიფშიძე, ჰანური ტექსტები, 1939 (არნ. ჩიქობავას რედ.), გვ. XI—XV. იგივე რუს. ენაზე:

Предисловие. См.: И. Кипшидзе, Чанские (лазские) тексты, стр. XVI—XIX.

54. Ценный вклад в советскую науку (Акад. И. А. Джавахишвили, «Первоначальный строй и родство грузинского и кавказских языков»). Газ. «Заря Востока», 1939, 5 февраля, № 29.

55. გრამატიკის აგებულების ძირითადი საკითხები. სსრკ მეცნ. აკად. საქართვე. ფილიალის მოამბე, ტ. I, 1940: წ ე რ ი ლ ი I: № 2,

გვ. 157—162; წერილი II: № 3, გვ. 241—248 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

56. მესამე პირის სუბიექტის უძველესი ნიშანი ქართველურ ენებში. ენიმკი-ს მოამბე, ტ. V—VI, 1940, გვ. 13—46 (რეზიუმე რუს. და ფრანგ. ენებზე).

57. საჭიროა თუ არა ენის სწავლება საშუალო სკოლის უკანასკნელ კლასებში? (ლია წერილი საშუალო სკოლის მასწავლებლებს). გაზ. „საბჭოთა მასწავლებელი“, 1940, 1 აგვისტო, № 69.

58. ქართული კულტურის დიდი მკვლევარი (აკად. ივ. ჯავახიშვილის გარდაცვალების გამო). გაზ. „კომუნისტი“, 1940, 20 ნოემბერი, № 269.

59. ქართული ძვალ-ფუძის ზანური შესატყვისისათვის. სსრკ მეცნ. აკად. საქართვ. ფილიალის მოამბე, ტ. I, № 1, 1940, გვ. 93—97 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

60. ქართულ-ზუნძური წარწერა XIV საუკუნისა დალიტნიდან (წინასწარი ცნობა). სსრკ მეცნ. აკად. საქართვ. ფილიალის მოამბე, ტ. I, № 4, 1940, გვ. 321—327 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

1941

61. მარტივი წინადადების ევოლუციის ძირითადი ტენდენციები ქართულში. სმამ, ტ. II, 1941: წერილი I: № 1—2, გვ. 197—202; წერილი II: № 6, გვ. 561—568 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

62. პოლიპერსონალიზმის საკითხი ზუნძური ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემასთან დაკავშირებით. ენიმკი-ს მოამბე, ტ. X, 1941, გვ. 55—74 (რეზიუმე რუს. და ფრანგ. ენებზე).

63. სევანური მოთხრობითის ერთი ვარიანტი და სახელთა ბრუნების ორფუძიანობა ზოგ კავკასიურ ენაში. თსუ შრომები, ტ. XVIII, 1941, გვ. 47—60 (რეზიუმე რუს. ენაზე). შრომის თეზისები იხ.: თსუ სამეცნ. სესია 1940 წ. 7—11 მაისს, გვ. 148.

64. «Проблема языка, как предмета лингвистики, в свете основных задач советского языковедения». Изв. ИЯИМК. т. X, 1941, стр. 355—409.

1942

65. ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემისათვის კავკასიურ ენებში: ამ კონსტრუქციის სტაბილური და ლაბილური ვარიანტები

(წინასწარი მოხსენება). ენიმკი-ს მოამბე, ტ. XII, 1942, გვ. 221—247 (რეზიუმე რუს. და ფრანგ. ენებზე). შრომის თეზისები იხ.: სსრკ მეცნ. აკად. საქართვე. ფილიალის სამეცნ. სესია 1939 წ. 27—30 სექტემბერს, გვ. 19—21, 21—24 (ტიქსტი პარალ. ქართ. და რუს. ენებზე).

66. ისტორიულად განსხვავებული ორი მორფოლოგიური ტიპისათვის ქართულ ბრუნვათა შორის. სმამ, ტ. III, № 6, გვ. 619—623 (რეზიუმე რუს. ენაზე). გადაბეჭდილია კრებულში: „სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“, წიგნი I, 1956 (ვ. თოთურიას რედ.). გვ. 265—269. შრომის თეზისები იხ.: თსუ სამეცნ. სესია 1942 წ. 9—15 აპრილს, გვ. 86—87.

67. მახვილის საკითხისათვის ძველ ქართულში (წინასწარი მოხსენება). სმამ, ტ. III, 1942: წერილი I: № 2, გვ. 191—198; წერილი II: № 3, გვ. 297—303 (რეზიუმე რუს. ენაზე). შრომის თეზისები იხ.: საქართვე. სსრ მეცნ. აკად. საზოგ. მეცნ. განყ-ის სამეცნ. სესია 1941 წ. 11—13 ივნისს, გვ. 15—17.

68. მეორე გრამატიკული კლასის („მოდრობითი სქისის“) გენეზისისათვის მთის კავკასიურ ენებში. სმამ, ტ. III, № 4, 1942, გვ. 373—380 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

69. მთის კავკასიურ ენათა შესწავლისათვის ჩვენში (შრომათა სიითურთ. რომლებიც შესრულებულია მთის კავკასიურ ენათა განყოფილებასა და კავკასიურ ენათა კათედრაზე). ენიმკი-ს მოამბე, ტ. XII, 1942, გვ. 283—286, 289—301. იგივე რუს. ენაზე:

Исследования горских кавказских языков и наши задачи (с перечнем работ, выполненных Отделом горских кавказских языков и Кафедрой кавказских языков). Изв. ИЯИМК. т. XII, 1942, стр. 286—289, 289—301.

70. ნაცვალსახელთა ბრუნება ხუნძურში. ენიმკი-ს მოამბე, ტ. XII, 1942, გვ. 31—50 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

71. სახელთა ბრუნების ისტორიიდან ქართულში: ფუძე-უკვეც სახელთა ნათესაობითისა და მოქმედებითის ფორმანტთა ევოლუციისათვის. თსუ შრომები, ტ. XXIII, 1942, გვ. 71—97 (რეზიუმე რუს. ენაზე). გადაბეჭდილია კრებულში: „სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“, წიგნი I, 1956 (ვ. თოთურიას რედ.). გვ. 239—264.

72. სახელის ფუძის უკველესი აგებულება ქართველურ ენებში. 1942, XXXVI+342 გვ. (რეზიუმე რუს. და ინგლ. ენებზე).

73. Морфологические встречи абхазского языка с картвельскими языками. Изв. ИЯИМК. т. XII, 1942, стр. 149—168 (Резюме на груз. яз.).

შრომის თეზისები იხ.: სსრკ მეცნ. აკად. საქართვ. ფილიალის გამსვლელი სესია ქ. სოხუმში 1940 წ. 26—29 სექტემბერს, გვ. 9—10, 10—11 (ტექსტი პარალ. ქართ. და რუს. ენებზე).

1943

74. ნატურალიზმი ენათმეცნიერებაში და ისტორიზმის საკითხი. საქართვ. სსრ მეცნ. აკად. საზოგ. მეცნ. განყ-ის X სამეცნ. სესია 1943 წ. 27 თებერვალსა და 1—2 მარტს, თეზისები, გვ. 4—6. იგივე რუს. ენაზე:

Натурализм в языковедении и проблема историзма. X научн. сессия Отд. обществ. наук АН Груз. ССР 27 февраля и 1—2 марта 1943 г. Тезисы докладов, стр. 11—13.

75. პერმანენციის („ხოლმეობითის“) ისტორიული ადგილისათვის ქართული ზმნის უღვლალეების სისტემაში (ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემასთან დაკავშირებით). სმამ, ტ. IV, № 1, 1943, გვ. 91—97 (რეზიუმე რუს. ენაზე). შრომის თეზისები იხ.: საქართვ. სსრ მეცნ. აკად. საზოგ. მეცნ. განყ-ის IX სამეცნ. სესია 1942 წ. 26, 28 და 29 დეკემბერს, გვ. 8—10.

1944

76. გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა ნიშნების ეტიმოლოგიისათვის ქართველურ ენებში. სმამ, ტ. V, № 4, 1944, გვ. 449—454 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

77. ენის სპეციაფიკის საკითხისათვის. საქართვ. სსრ მეცნ. აკად. საზოგ. მეცნ. განყ-ის XVII სამეცნ. სესია 1944 წ. 19—20 დეკემბერს, თეზისები, გვ. 5—7.

78. თურმეობითი პირველის წარმოების ერთი თავისებურება უღვლილების სისტემის ისტორიასთან დაკავშირებით ქართულში. „ლიტერატურული ძიებანი“, ტ. II, 1944 [ყდაზე: 1945], გვ. 127—141 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

79. სტრუქტურალიზმი, როგორც თანამედროვე ენათმეცნიერების მიმდინარეობა (წინასწარი მოხსენება). თსუ შრომები, ტ. XXVI, სერია B, 1944, გვ. 231—244 (რეზიუმე რუს. ენაზე). შრომის თეზისები იხ.: საქართვ. სსრ მეცნ. აკად. საზოგ. მეცნ. განყ-ის

VIII სამეცნ. სესია 1942 წ. 24, 26 და 27 ოქტომბერს, თეზისები, გვ. 8—9.

80. კანური მყოფადის წარმოებისათვის. სმამ, ტ. V, № 1, 1944, გვ. 113—119 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

1945

81. ზოგადი ენათმეცნიერება და ენის ფილოსოფია. თსუ სამეცნ. სესია 1945 წ. 11—16 მაისს, თეზისები, გვ. 27.

82. ზოგადი ენათმეცნიერება. II. ძირითადი პრობლემები. 1945, XII+392 გვ.

83. ზოგი სიტყვის მნიშვნელობის განვითარებისათვის ძველ ქართულში (სივრცისა და დროის მომენტთა ურთიერთობის ასპექტში). „ფსიქოლოგია“, ტ. III, 1945, გვ. 485—493 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

84. თანამედროვე სალიტერატურო ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის შედგენის ძირითადი პრინციპები (განმარტებათა ნიმუშებით). 1945, 10 გვ.

85. ცნება ერთიანი გლოტოგონიური პროცესისა და ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერება. საქართვე. სსრ მეცნ. აკად. საზოგ. მეცნ. განყ-ის XVIII სამეცნ. სესია 1945 წ. 3 და 5 მარტს, თეზისები, გვ. 8—10.

1946

86. გრამატიკული კლას-კატეგორია და ბრუნვის ნიშანთა გენეზისის საკითხი ქართულში (წინასწარი მოხსენება). სმამ, ტ. VII, № 1—2, 1946, გვ. 61—68. იგივე რუს. ენაზე: Категория грамматических классов и генезис падежных окончаний в грузинском языке (Предварительное сообщение). Сообщ. АН Груз. ССР, т. VII, № 1—2, 1946, стр. 65—72. შრომის თეზისები იხ.: საქართვე. სსრ მეცნ. აკად. საზოგ. მეცნ. განყ-ის XV სამეცნ. სესია 1944 წლის 28, 29 თებერვალსა და 1 მარტს, გვ. 8—9, 19—20 (ტექსტი პარალ. ქართ. და რუს. ენებზე).

87. ზოგადი ენათმეცნიერება. I. პრობლემატიკული ნაწილი. 1946, XI+267 გვ. (მესამე, შევსებული გამოცემა).

88. ინვერსიული ზმნები და სახელთა კვალიფიკაცია. გაზ. „სახალხო განათლება“, 1946, 3 ოქტომბერი, № 43.

89. მრავლობითობის აღნიშვნის ძირითადი პრინციპისათვის ქართული ზმნის უღვლილების სისტემაში. იკე, ტ. I, 1946, გვ. 91—130 (რეზიუმე რუს. ენაზე). შრომის თეზისები იხ.: საქართვ. სსრ ზეცნ. აკად. საზოგ. მეცნ. განყ-ის VI სამეცნ. სესია 1942 წ. 24—25 აპრილს, გვ. 8—9.

90. სტატიკურობის, გვარისა და გარდამავლობის ისტორიული ურთიერთობისათვის (წინასწარი მოხსენება). საქართვ. სსრ მეცნ. აკად. ენის ინსტ-ის III სამეცნ. სესია 1946 წ. 28—30 ოქტომბერს, თეზისები, გვ. 9.

1947

91. აქუს- ფუძის უცნობი ვარიანტებისათვის ძველს ქართულში. თსუ შრომები, ტ. XXX-B—XXXI-B, 1947, გვ. 381—391 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

1948

92. ერგატივის წარმოქმნის ისტორიისათვის ხუნძურში. იკე, ტ. II, 1948, გვ. 91—116 (რეზიუმე რუს. ენაზე). შრომის თეზისები იხ.: საქართვ. სსრ მეცნ. აკად. საზოგ. მეცნ. განყ-ის სამეცნ. სესია 1941 წ. 18 და 20 ოქტომბერს, გვ. 11—15.

93. ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში. I. ნომინატიური და ერგატიული კონსტრუქციების ისტორიული ურთიერთობა ძველი ქართული სალიტერატურო ენის მონაცემთა მიხედვით. 1948, VIII+148 გვ. (რეზიუმე რუს. ენაზე).

94. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (საცდელი მონაცემთა). 1948, XIV+211 გვ.

95. წინასიტყვაობის ნაცვლად. იხ.: „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, ტ. II, 1948, გვ. VII—VIII. იგივე რუს. ენაზე:

Вместо предисловия. См.: «Иберийско-кавказское языковедение», т. II, 1948, стр. IX—X.

96. Из истории образования эргативного (активного) падежа в аварском языке. Сборник «Языки Дагестана». вып. I, Махачкала, 1948, стр. 5—18.

97. Историческое взаимоотношение номинативной и эр-

гатиვნიი კონსტრუქციი პო დანიი დრენეგრუიზნიკოი ეზიკი. იზვ. ან სსსრ, олж, т. VII, вып. 3, М.-Л., 1948, стр. 221 — 234.

98. კარტველსკიი ეზიკი, იხ. ისტორიკოსი კომპოზიციი დრენიი ლინგვისტიკოსი კონსტრუქციი. იკი, т. II, 1948, стр. 225—275 (რეზიუმე ნა გრუი. ეზ.).

შრომის თეზისები იხ.: საქართ. სსრ მეცნ. აკად. სამეცნ. სესია. 1946 წ. 26 თებერვალი — 2 მარტი. გვ. 18—20, 21—23 (ტექსტი პარალ. ქართ. დ რუს. ენებზე).

99. К проблеме историзма в современной зарубежной лингвистике. Совместная научн. сессия отделений обществ. наук академий наук Грузии и Армении в Тбилиси и Ереване 22—30 мая 1948 г. Тезисы докладов. стр. 18—20.

100. О лингвистических чертах картвельских языков. Изв. АН СССР, ОЛЖ, т. VII, вып. I. М.-Л., 1948. стр. 25—33.

1949

101. ქართული ზმნის სისტემა. I. სტატიკურ ზმნათა უღვლილების ძირითადი კანონზომიერებანი. თსუ სამეცნ. სესია 1949 წ. 26—27 დეკემბერს, თეზისები, გვ. 17—18.

1950

102. ი. სტალინის შრომები ენისა დ ენათმეცნიერების შესახებ. სპავ, ტ. XI, № 10, 1950, გვ. 693—698. იგივე რუს. ენაზე.

Работы И. В. Сталина о языке и языкознании. Сообщ. АН Груз. ССР, т. XI, № 10, 1950. стр. 677—682.

103. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, ტ. I (პირველი ტომის რედ. — არნ. ჩიქობავა), 1950, 096 გვ. + 1212 სვეტი.

104. ქართული ენის ზოგადი დახასიათება. იხ. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით). ტ. I, 1950, გვ. 018—080.

105. წინასიტყვაობა. იხ.: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, 1950, გვ. 005—017.

106. Несколько замечаний об эргативной конструкции (К постановке проблемы). Вступительная статья к сборнику

«Эргატიвная конструкция предложения», М., 1950 (под ред. Е. А. Бокарева), стр. 5—16.

107. О некоторых вопросах советского языкознания [Дискуссионная статья]. Газ. «Правда», М., 1950, 9 мая, № 129; Газ. «Заря Востока», 1950, 11 мая, № 97. То же на груз. языке:

საბჭოთა ენათმეცნიერების ზოგიერთი საკითხის შესახებ [სადისკუსიო წერილი]. გაზ. „კომუნისტი“, 1950, 11 მაისი, № 97; 12 მაისი, № 98.

108. Состояние и задачи советской науки о языке в свете указаний И. В. Сталина. Изв. АН СССР, ОЛЯ, т. IX, вып. 2, М.-Л., 1950, стр. 89—98.

109. Сталинский этап в развитии советского языкознания. «Литературная газета», М., 1950, 14 ноября, № 107.

110. Сталинский этап в развитии советского языкознания и проблема историзма. Изв. АН СССР, ОЛЯ, т. IX, вып. 5, М.-Л., 1950, стр. 329—336.

111. Учение И. В. Сталина о языке, как общественном явлении. Сборник «Вопросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина», М., 1950, стр. 32—51 (Перевод на болг. яз. см. № 156).

1951

112. საბჭოთა ენათმეცნიერება მისი განვითარების სტალინურ ეტაპზე. ჟურნ. „ბოლშევიკი“, 1951, № 6, გვ. 41—57.

113. ი. სტალინის შრომები ენის შესახებ და მათი მნიშვნელობა საბჭოთა ენათმეცნიერებისათვის. „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“ (არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით), ტ. II, 1951, გვ. 007—021.

114. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, ტ. II (მეორე ტომის რედაქტორი — გ. წერეთელი), 1951, 035 გვ.+1532 სვეტი.

115. Новые работы по языкознанию. Газ. «Правда», М., 1951, 9 апреля, № 99; Газ. «Заря Востока», 1951, 11 апреля, № 85. То же на груз. языке:

ახალი ნაშრომები ენათმეცნიერებაში. გაზ. „კომუნისტი“, 1951, 12 აპრილი, № 86.

116. Новый путь советского языкознания. Журн. «Большевик», М., 1951, № 12, стр. 28—39. Под тем же названием: «По ленинскому пути», Журнал Якутского Обкома ВКП(б), 1951, № 7, стр. 15—30.

117. Труды И. В. Сталина по вопросам языкознания и их значение для науки о языке. 1951, 53 стр. (Стенограмма публичной лекции).

118. A Work which Marks a New Stage in the Development of General Linguistics. „Voks Bulletin“, Moscow, 1951, № 69, p. 15—23.

1952

110. ენათმეცნიერების შესავალი. 1952, XVII+401 გვ.

120. ისტორიზმის საკითხი ენათმეცნიერებაში ი. სტალინის სა-ენათმეცნიერო მოძღვრების თვალთახედვით. იკე, ტ. III, 1952, გვ. 207—257 (რეზიუმე რუს. ენაზე). იგივე რუს. ენაზე:

К вопросу об историзме в языкознании в свете трудов И. В. Сталина. Сборник «Против вульгаризации и извращения марксизма в языкознании», часть II. М., 1952, стр. 7—44.

121. საბჭოთა ენათმეცნიერების ამოცანები და ძირითადი პრობლემები სტალინური ენათმეცნიერების შუქზე. იკე, ტ. III, 1952, გვ. 75—105 (რეზიუმე რუს. ენაზე). იგივე რუს. ენაზე:

Об основных задачах и вопросах советского языкознания в свете сталинского учения о языке. Сборник «Вопросы теории и истории языка в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию», М., 1952, стр. 29—39.

122. Введение в языкознание. Часть I. М., 1952, 243 стр.

123. Грузинский язык. БСЭ, М., 1952, т. 13 (второе изд.), стр. 101—106.

124. Занский язык. БСЭ, М., 1952, т. 16 (второе изд.), стр. 418—419.

125. Иберийско-кавказские языки (Совместно с К. В. Ломтатидзе). БСЭ, М., 1952, т. 17 (второе изд.), стр. 250—253.

126. К вопросу о внутренних законах развития языка. Журн. «Знамя», М., 1952, № 5, стр. 168—173.

127. О подготовке специалистов по общему языкознанию. Журн. «Вопр. языкозн.», М., 1952, № 1, стр. 122—126.

128. Учение И. В. Сталина о языке, как общественном явлении. Сборник «Вопросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина», М., 1952, стр. 61—96.

129. Языковедческая работа в советской Грузии (Совместно с Г. В. Церетели и В. М. Беридзе). Журн. «Вопр. языкозн.», М., 1952, № 2, стр. 138—151.

1953

130. გრამატიკული კლას-კატეგორია და ზმნის უღვლილების ზოგი საკითხი ძველ-ქართულში (წინასწარი მოხსენება). იკე, ტ. V, 1953, გვ. 51—63 (რეზიუმე რუს. ენაზე). შრომის თეზისები იხ.: საქართვე. სსრ მეცნ. აკად. საზოგ. მეცნ. განყ-ის XIX სამეცნ. სესია 1945 წ. 18—19 დეკემბერს, გვ. 11.

131. ენის სპეციფიკის ორი ასპექტის შესახებ ი. სტალინის მოძღვრებაში. საქართვე. სსრ მეცნ. აკად. ენათმ. ინსტ-ის IV(X) სამეცნ. სესია 1953 წ. 12 და 13 ივნისს, თეზისები, გვ. 7—9. იგივე რუს. ენაზე:

О двух аспектах специфики языка в учении И. В. Сталина. IV(X) научн. сессия ИЯ АН Груз. ССР, 12 и 13 июня 1953 г. Тезисы докладов, стр. 30—32.

132. ეტიმოლოგია ძველი ქართული ტერმინებისა „ბლუარი“, „სამხარი“. იკე, ტ. V, 1953, გვ. 65—71 (რეზიუმე რუს. ენაზე). შრომის თეზისები იხ.: თსუ სამეცნ. სესია, 1948 წ. 31 მაისი — 5 ივნისი, გვ. 20—21, 60—61 (ტექსტი პარალ. ქართ. და რუს. ენებზე).

133. „ზოგადი ენათმეცნიერების“ კურსის პროგრამა (სახელმწიფო უნივერსიტეტების ფილოლოგიური ფაკულტეტებისათვის). 1953, 18 გვ. იგივე რუს. ენაზე:

Программа курса «Общее языкознание» (Для филологических факультетов гос. университетов). 1953, 17 стр.

134. „იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის შესავლის“ პროგრამა (კავკასიურ ენათა განყოფილების IV კურსის სტუდენტებისათვის). 1953, 4 გვ. იგივე რუს. ენაზე:

Программа по «Введению в изучение иберийско-кавказ.

სკიხ ენების» (Для студентов IV курса Отделения кавказских языков). 1953, 4 стр.

135. მასდარისა და მიმღობის ისტორიული ურთიერთობისათვის ქართულში (წინასწარი მოხსენება). იკე, ტ. V, 1953, გვ. 33—49 (რეზიუმე რუს. ენაზე). შრომის თეზისები იხ.: საქართვ. სსრ მეცნ. აკად. საზოგ. მეცნ. განყ-ის XXIII სამეცნ. სესია 1946 წ. 26—27 ნოემბერს, გვ. 9—11.

136. საბჭოთა ენათმეცნიერების შემდგომი განვითარებისათვის. ურნ. „საქართველოს კომუნისტი“, 1953, № 6, გვ. 46—55.

137. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, ტ. III (მესამე ტომის რედაქტორი — ვ. თოფურიას), 1953, 011 გვ. + 1536 სვეტი.

138. Введение в языкознание. Часть I. М., 1953, 243 стр. (Второе изд.).

139. Картвельские языки. БСЭ, М., 1953, т. 20 (второе изд.), стр. 263.

140. Классификация языков (Совместно с Т. С. Шарадзендзе). БСЭ, М., 1953, т. 21 (второе изд.), стр. 365—368.

141. Лезгинский язык. БСЭ, М., 1953, т. 24 (второе изд.), стр. 445.

1954

142. ერთი ძველი საერთო იბერიულ-კავკასიური ფუძის შესახებ მევენახეობის ტერმინში. იკე, ტ. VI, 1954, გვ. 41—50 (რეზიუმე რუს. ენაზე). შრომის თეზისები იხ.: საქართვ. სსრ მეცნ. აკად. ენის ინსტ-ის II სამეცნ. სესია 1945 წ. 27 და 28 ნოემბერს, გვ. 8—9.

143. მრავლობითობის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში (წინასწარი მოხსენება). იკე, ტ. VI, 1954, გვ. 67—77 (რეზიუმე რუს. ენაზე). გადაბეჭდილია კრებულში: „სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“, წიგნი I, 1956 (ვ. თოფურიას რედ.), გვ. 313—324.

144. ქართულ-ზანურ ბგერათ-შესატყვისობათა ისტორიისათვის (წინასწარი მოხსენება). საქართვ. სსრ მეცნ. აკად. ენათმ. ინსტ-ის V(XI) სამეცნ. სესია 1954 წ. 10—12 ივნისს, თეზისები, გვ. 11—12. იგივე რუს. ენაზე:

К истории грузинско-занских звуковых соответствий (Предварительное сообщение). V(XI) научн. сессия ИЯ АН Груз. ССР 10—12 июня 1954 г. Тезисы докладов, стр. 35.

145. Марр Н. Я. БСЭ, М., 1954, т. 26 (второе изд.), стр. 375—376.

146. Мюллер Макс. БСЭ, М., 1954, т. 28 (второе изд.), стр. 639.

147. Мюллер Фридрих. БСЭ, М., 1954, т. 28 (второе изд.), стр. 639.

148. О принципах составления толкового словаря грузинского языка (В связи с особенностями грамматического строя данного языка). Объединенная научн. сессия Отдел. исторических наук и Отделения философии, экономики и права АН СССР, отделений обществ. наук академий наук Грузинской ССР, Армянской ССР и Азербайджанской ССР, Баку, 1954. Тезисы докладов, стр. 199—202.

149. Wstęp do językoznawstwa. Część pierwsza. Warszawa, 1954, 196 стр. (иб. № 122).

1955

150. ენათმეცნიერების შესავალი. ნაწილი I. პეკინი, 1955, 236 გვ. (ჩინურ ენაზე). იბ. № 122.

Введение в языкознание. Часть I. Пекин, 1955, 236 стр. (На китайском яз.). См. № 122.

151. პროგრამა კურსისა „ენათმეცნიერების შესავალი“ (ფილოლოგიის ფაკულტეტათვის). 1955, 10 გვ. იგივე რუსულ ენაზე:

Программа курса «Введение в языкознание» (Для филологических факультетов). 1955, 12 стр.

152. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, ტ. IV (მეოთხე ტომის რედაქტორები — არნ. ჩიქობავა, მ. ჭაბაშვილი), 1955, 011 გვ.+1600 სვეტი.

153. „ცეცხლი“ და „წითელი“ — საერთო ფუძის სიტყვები იბერიულ-კავკასიურ ენებში. საქართვე. სსრ მეცნ. აკად. ენათმ. ინსტ-ის VI(XII) სამეცნ. სესია 1955 წ. 10—11 ივნისს, თეზისები, გვ. 19—20. იგივე რუს. ენაზე:

«Огонь»-«красный» — слова общего корня в иберий-

ско-кавказских языках. VI(XII) научн. сессия ИЯ АН Груз. ССР 10—11 июня 1955 г. Тезисы докладов, стр. 43.

154. О двух основных вопросах изучения иберийско-кавказских языков. Журн. «Вопр. языкозн.», М., 1955, № 6, стр. 66—92.

155. П. Услар и вопросы научного изучения горских иберийско-кавказских языков (К 80-летию со дня смерти). ИКЯ. т. VII, 1955, стр. 461—471.

156. Учението на П. В. Сталин за езика като обществено явление. «Помогало към лекциите и упражненията по увод в езикознанието», София, 1955, стр. 47—76 (Перевод на болг. яз. статьи № 118).

1956

157. ენებიტის ჩამოყალიბების ზოგი საკითხისათვის ქართულში მასდარის ჩვენებათა მიხედვით (წინასწარი მოხსენება). ივე, ტ. VIII, 1956, გვ. 513—518 (რეზიუმე რუს. ენაზე). შრომის თეზისები იხ.: საქართვე. სსრ მეცნ. აკად. ენათმ. ინსტ-ის XIII სამეცნ. სესია 1956 წ. 16 და 17 მაისს, გვ. 5—6, 23—24 (ტექსტი პარალ. ქართ. და რუს. ენებზე).

158. იბერიულ-კავკასიურ ენათა დიალექტოლოგიის ამოცანები (ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების პრინციპული პოზიციებიდან). საკოორდინაციო თათბირი იბერიულ-კავკასიურ ენათა დიალექტოლოგიის საკითხების შესახებ 1956 წლის 19—21 ნოემბერს, თეზისები, გვ. 28—33. იგივე რუს. ენაზე:

Задачи диалектологии иберийско-кавказских языков (с принципиальных установок историко-сравнительного языкознания). Координационное совещание по вопросам диалектологии иберийско-кавказских языков 19—21 ноября 1956 г. Тезисы докладов, стр. 5—11.

159. ობიექტური საზომისათვის სალიტერატურო ქართული ენის ნორმათა დადგენისას. „ლიტერატურული გაზეთი“, 1956, 3 აგვისტო, № 31.

160. რუსულ-ქართული ლექსიკონი. ტ. I, 1956, XV+800 გვ. არნ. ჩიქობავა — სარედაქციო კოლეგიის წევრი და ერთ-ერთი რედაქტორი.

Русско-грузинский словарь. Т. I. 1956. XV+800 стр. Арн. Чикобава — член редакционной коллегии и один из редакторов.

161. Несколько соображений о построении курсов по общелингвистическим дисциплинам. Журн. «Вопр. языкозн.», М., 1956, № 3, стр. 54—69.

162. Увод в езикознание. Часть I. София, 1956, 235 стр. (сб. № 138).

163. Úvod do jazykovědy. Sv. I. Praha, 1956, 219 s. (сб. № 138).

1957

164. Выступление. См.: Труды Объединенной научн. сессии АН СССР и академий наук Закавказских республик по общественным наукам 29 марта — 2 апреля 1954 г. Степнографический отчет, Баку, 1957, стр. 765—768.

165. О принципах составления Толкового словаря грузинского языка. «Лексикографический сборник», вып. I, М., 1957, стр. 58—67.

166. Сопоставительное изучение языков, как метод исследования и как метод обучения. Журн. «Русский язык в национальной школе», М., 1957, № 6, стр. 1—4.

167. Сравнительный словарь и родство языков (Страничка из истории изучения иберийско-кавказских языков). Уч. зап. Адыгейского НИИ яз., лит-ры и истории, т. I, Майкоп, 1957, стр. 69—76.

1958

168. ენის რაობის ბიპევიორისტული გაგება. ივე, ტ. IX—X, 1958, გვ. 1—12 (რეზიუმე რუს. ენაზე). იგივე რუს. ენაზე: Бихевиоризм в понимании сущности языка. «Филологические науки» (Научные доклады высшей школы), М., 1958, № 1, стр. 19—29. შრომის თეზისები იხ.: საქართვე. სსრ მეცნ. აკად. ენათმ. ინსტ-ის XIV სამეცნ. სესია 1957 წ. 10—13 ივნისს, თეზისები, გვ. 7, 22 (ტექსტი პარალ. ქართ. და რუს. ენებზე).

169. რედაქტორის წინასიტყვაობა. იხ.: „ბიბლიოგრაფია იბე-

რიულ-კავკასიურ ენათა შესახებ არსებული საენათმეცნიერო ლიტერატურისა. I. მთის იბერიულ-კავკასიური ენები“. შეადგინეს გ. კაპარავამ და გ. თოფურიამ, პროფ. არნ. ჩიქობავას რედ., 1958, გვ. VII—VIII. იგივე რუსულ ენაზე:

От редактора. См.: «Библиография языковедческой литературы об иберийско-кавказских языках I. Горские иберийско-кавказские языки». Составили Г. Качаравა и Г. Топурина, под ред. А. С. Чикобава, 1958, стр. IX—X.

170. რუსულ-ქართული ლექსიკონი. ტ. II, 1958, III+823 გვ. არნ. ჩიქობავა — სარედაქციო კოლეგიის წევრი და ერთ-ერთი რედაქტორი.

Русско-грузинский словарь. Т. II, 1958, III+823 стр. Арн. Чикобава — член редакционной коллегии и один из редакторов.

171. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, ტ. V (მეხუთე ტომის რედაქტორები — სიმ. ვაჩნაძე და ოტ. კახაძე), 1958, 011 გვ.+1524 სვეტი.

172. Иберийско-кавказские языки и общее языкознание. Журн. «Филологические науки» (Научные доклады высшей школы), М., 1958, № 3, стр. 14—22. Тезисы работы см.: Научн. сессия университетов Закавказья, посвящ. 40-летию Великой Октябрьской Революции, Баку, 1957, стр. 81—83.

173. Иберийско-кавказское языкознание, его общелингвистические установки и основные достижения. Изв. АН СССР, ОЛЯ, т. XVII, вып. 2, М., 1958, стр. 113—129.

174. Рациональная грамматика — «искусство» или наука? II Объединенная научн. сессия Азербайджанского, Ереванского и Тбилисского университетов, посвящ. 1500-летию Тбилиси, 10—14 октября 1958 г. Тезисы докладов, стр. 104—105.

1959

175. ზოგი პრეფიქსული წარმოების ისტორიისათვის ქართულ ზმნებში (წინასწარი მოხსენება). იკე, ტ. XI, 1959, გვ. 151—158 (რეზიუმე რუს. ენაზე). შრომის თეზისები იხ.: საქართვე. სსრ მეცნ. აკად. ენათმ. ინსტ-ის XV სამეცნ. სესია 1958 წ. 31 მაისსა და 2 ივნისს, გვ. 5—7, 20—21 (ტექსტი პარალ. ქართ. და რუს. ენებზე).

176. რუსულ-ქართული ლექსიკონი. ტ. III, 1959, III+818 გვ. არნ. ჩიქობავა — სარედაქციო კოლეგიის წევრი და ერთ-ერთი რედაქტორი.

Русско-грузинский словарь. Т. III, 1959, III+818 стр. Арн. Чикобава — член редакционной коллегии и один из редакторов.

177. საბას „სიტყვის კონა“, როგორც ლექსიკოგრაფიული ნაშრომი. საცუბილეო კრებული „სულხან-საბა ორბელიანი“ (1658—1958), 1959, გვ. 259—276.

178. Историческое языкознание и описательная грамматика. „Rakstu Krājums“ (Сборник статей), посвященный академику профессору доктору Яну Эндзелу в связи с 85-летием со дня рождения и 65-летием научной деятельности, Рига, 1959, стр. 79—89.

179. Проблема языка как предмета языкознания. М., 1959, 179 стр.

180. Die ibero-kaukasischen Gebirgssprachen und der heutige Stand ihrer Erforschung in Georgien. „Acta Orientalia Hungarica“, Tomus IX, Fasc. 2, Budapest, 1959, S. 109—161.

1960

181. რედაქტორის წინასიტყვაობა. იხ.: აღ. ჭინჭარაული, ხევსურულის თავისებურებანი, 1960, გვ. VII—VIII.

182. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, ტ. VI (მეექვსე ტომის რედაქტორები — თინ. შარაძენიძე, მ. მესხიშვილი), 1960, 011 გვ.+1756 სვეტი.

183. Замечания к проблемной записке: «Теоретические вопросы языкознания». Изв. АН СССР, ОЛЯ, т. XIX, вып. 1, М., 1960, стр. 68—71.

184. Основные типы спряжения глаголов и их исторические взаимоотношения в иберийско-кавказских языках. XXV Международный конгресс востоковедов. Доклады делегации СССР. М., 1960, 25 стр. (На франц. яз. см. № 185).

185. Les types principaux de conjugaison des verbes et leurs correlations historiques dans les langues Ibero-Caucasiques. XXV

Congres international des orientalistes. Conférences présentées par la délégation de l'URSS, Moscou, 1960, 25 p. См. также: „Revue de Kartvelologie“, vol. XIII—XIV (№ 41—42), Paris, 1962, p. 26—33 (См. № 184).

186. Первый толковый словарь грузинского языка С.-С. Орбелиани (1716 г.), Журн. «Вопр. языкозн.», М., 1960, № 4. стр. 126—128.

1961

187. ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში. II. ერგატიული კონსტრუქციის რაობის თეორიები. 1961, VIII + 169 გვ. (რეზიუმე რუს. ენაზე).

188. თანდებულიან ბრუნვათა საკითხისათვის ქართულში. კრებული „ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები“, ტ. II, 1961, გვ. 197—209 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

189. სუბიექტისა და ობიექტის შეფარდებითი როლისათვის ერგატიული კონსტრუქციის ისტორიაში. თსუ პროფ.-მასწავლ. საიუბილეო სამეცნ. სესია, 1961 წ. 17—20 მაისი, თეზისები, გვ. 132—134.

1962

190. ზოგი საკამათო საკითხის შესწავლის ისტორიიდან ქართული ენის მორფოლოგიაში. თსუ ფილოლ. ფაკ-ის VI სამეცნ. სესია 1962 წ. 10—12 მაისს, თეზისები, გვ. 6.

191. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, ტ. VII (მეშვიდე ტომის რედაქტორები — ქ. ლომთათიძე, სტ. მენთეშაშვილი, პ. გაჩეჩილაძე), 1962, 09 გვ. + 1480 სვეტი.

192. ქართული ზმნის ნაკვეთულთა დაჯგუფების პრინციპისათვის. იკე. ტ. XIII, 1962, გვ. 93—108 (რეზიუმე რუს. ენაზე). შრომის თეზისები იხ.: თსუ ფილოლ. ფაკ-ის V [აწერია: VI] სამეცნ. სესია 1960 წ. 7—9 აპრილს, გვ. 13—14.

193. რედაქტორის წინასიტყვაობა. იხ.: ტ. გუდავა, ბოთლიხური ენა, 1962, გვ. 5—6. იგივე რუს. ენაზე:

Предисловие редактора. См.: Т. Е. Гудава, Ботлихский язык (На груз. яз.), 1962, стр. 7—8.

194. ხუნძური ენა. 1962, XII+422 გვ. (კავკასიურ ენათა კათედრის შრომები. II). თანაავტორი — ილ. ცერცვაძე.

195. К вопросу о первых текстовых записях по горским иберийско-кавказским языкам (Предварительное сообщение). Журн. «Вопр. языкозн.», М., 1962, № 4, стр. 98—103.

1963

196. ქართული ზმნის უღვლილების სისტემის ძირითადი საკითხები. საქართვე. სსრ უმაღლ. სასწავლებლების ქართ. ენის კათედრათა I(V) სამეცნ.-მეთოდ. კონფ., 1963 წ. 27—29 აპრილს, თეზისები, გვ. 13—14.

197. რედაქტორის წინასიტყვაობა. იხ.: А. А. Мегометов, Кубачинский язык, 1963. გვ. VII—VIII. იგივე რუსულ ენაზე: Предисловие редактора. стр. V—VI.

198. Выступление. См. сборник: «Вопросы описательных грамматик языков Северного Кавказа и Дагестана («Материалы Объединенной научн. сессии ИЯ АН СССР и Кабард.-Балк. НИИ), Нальчик, 1963, стр. 101—102.

199. Иберийско-кавказские языки и научная актуальность их изучения. Уч. зап. Адыг. НИИ яз., лит-ры и истории, т. II, Майкоп, 1963, стр. 3—26.

200. К вопросу о взаимоотношении этимологического и сравнительного словарей. «Лексикографический сборник», VI, М., 1963, стр. 24—29. См.: Тезисы докладов на VII пленарном заседании словарной комиссии, посвященном проблемам сравнительно-исторической лексикологии, М., 1961 (июнь), стр. 19—22.

201. Предисловие редактора. См.: Д. С. Имнайшвили, Дидойский язык в сравнении с гинухским и хваршийским языками, 1963, стр. V—VI.

1964

202. აწმყოს ფუძის წარმოქმნის ისტორიიდან. I. -ავ, -ამ და -ევ, -ემ სუფიქსთა ისტორიული ურთიერთობა (წინასწარი მოხსენება). ივე, ტ. XIV, 1964, გვ. 125—134 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

203. ტოპონიმიკურ ტერმინთა ორგვარი წარმოების ისტო-

ჩიუღი ურთიერთობისათვის. თსუ ფილოლ. ფაკ-ის VIII სამეცნ. სესია 1964 წ. 25—29 ივნისს, თეზისები, გვ. 20.

204. „ქართული ენა“, მისი აგებულება-შედგენილობის ზოგადი საკითხები. იკე, ტ. XIV, 1964, გვ. 31—49 (რუზიუმე რუს. ენაზე).

205. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, ტ. VIII (მერვე ტომის რედაქტორები — ივ. გიგინეიშვილი, ბ. ფოჩხუა), 1964, 09 გვ.+1654 სვეტი. აქვე იხ.: წინასიტყვაობა (მთავარი რედაქციისაგან), გვ. 05—06.

206. ჰუგო შუხარდტი, როგორც ქართველოლოგი. საქართველო მეცნ. აკად. ენათმ. ინსტ-ისა და აღ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის სახელმწ. პედ. ინსტ-ის ქართული ენის კათედრის გაერთიანებული სამეცნ. სესია, ქუთაისი, 1964 წ. 15 და 16 მაისს, თეზისები, გვ. 5.

207. Предисловие редактора. См.: Т. Е. Гудава, Консонантизм андийских языков, 1964, стр. V—VII.

1965

208. ზოგი ძირითადი ალტერნატივის შესახებ თანამედროვე თეორიულ ენათმეცნიერებაში. თსუ ფილოლ. ფაკ-ის IX სამეცნ. სესია, 1965 წ. 4—8 მაისი, თეზისები, გვ. 10—11.

209. იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია. 1965. XV+412 გვ.

210. რედაქტორის წინასიტყვაობა. იხ.: ილ. ცერცვაძე, ანდური ენა, 1965, გვ. V—VII. იგივე რუს. ენაზე:

Предисловие редактора. См.: И. И. Церцвадзе, Андийский язык (на груз. яз.), 1965, стр. VIII—XI.

211. Предисловие редактора. См.: А. А. Магомедов, Табасаранский язык, 1965, стр. V—VII. То же на груз. яз.: стр. VIII—IX.

212. Картвельские языки (Опыт структурно-типологической и историко-генетической характеристики). «Сборник статей и материалов по вопросам нахского языкознания», Грозный, 1965, стр. 96—104.

213. О басках пиренейских и кавказских. Газ. «Вечерний Тбилиси», 1965, 16 декабря, № 295.

214. О некоторых процессах трансформации аналитических образований в синтетические (по данным иберийско-

კავკასიურ ენებში). Сборник «Аналитические конструкции в языках различных типов», М.-Л., 1965, стр. 253—261. Тезисы доклада см.: «Аналитические конструкции в языках различных типов» (Тезисы докладов на открытом расширенном заседании Ученого совета ИЯ АН СССР), Л., 1963, стр. 20—22.

215. Проблема родства иберийско-кавказских языков (Состояние вопроса и перспективы). Тезисы докладов на научной сессии по сравнительно-историческому изучению иберийско-кавказских языков Северного Кавказа, Махачкала, 14—17 июня 1965 г., стр. 3—8.

216. «Части речи» как понятие филологической грамматики и как понятие научной описательной грамматики. «Вопросы теории частей речи на материале языков различных типов» (Тезисы докладов на открытом расширенном заседании Ученого совета ИЯ АН СССР), Л., 1965 (ноябрь), стр. 11—12.

1966

217. ეგზოცენტრული კომპოზიტები „ვეფხისტყაოსნის“ ენაში. „მაცნე“ (საქართველო. სსრ მეცნ. აკად. საზოგ. მეცნ. განყ-ის ორგანო), 1966, № 5, გვ. 21—24. მოხსენების თეზისები სათაურით — „ეგზოცენტრული განსაზღვრებითი კომპოზიტებისათვის „ვეფხისტყაოსანში“ იხ.: თსუ ფილოლ. ფაკ-ის X სამეცნ. სესია, 1966 წ. ივნისი, გვ. 6—7.

218. „ვეფხისტყაოსნის“ ენის ადგილისათვის ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში. ჟურნ. „მნათობი“, 1966, № 9, გვ. 70—81.

219. თანამედროვე ენათმეცნიერების განვითარების გზები. კრებული „თანამედროვე ზოგადი და მათემატიკური ენათმეცნიერების საკითხები“, I, 1966, გვ. 170—189. იგივე რუს. ენაზე:

К вопросу о путях развития современной лингвистики. Журн. «Вопр. языкозн.», М., 1966, № 4, стр. 45—61.

220. ისტორიული დიალექტოლოგიის საკითხები ძველი ქართულის ძეგლთა ჩვენებაში. კრებული „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“ (ედღვნება საქართველო. სსრ მეცნ. აკად. აკადემიკოსის

ნ. ბერძენიშვილის დაბადების 70 და სამეცნიერო, პედაგოგიური და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის 50 წლისთავს), 1966, გვ. 92—98 შრომის თეზისები იხ.: თსუ ფილოლ. ფაკ-ის VII სამეცნ. სესია 1963 წ. 9—11 ივნისს, გვ. 17—19.

221. პაშტა-სიტყვის მნიშვნელობისათვის „ვეფხისტყაოსანში“. საიუბილეო კრებული „შოთა რუსთაველს“, 1966, გვ. 334—341. შრომის თეზისები იხ.: საქართვ. სსრ უმაღლ. სასწავლებლების ქართ. ენის კათედრათა VI რესპუბლიკური სამეცნ.-მეთოდ. კონფ., 1965 წ. 25—26 დეკემბერს, გვ. 6. იგივე რუს. ენაზე:

К значению слова паштаи раштаи в поэме Руставели. Научн. сессия ТГУ, посвящ. 800-летию со дня рождения Шоты Руставели, 1966 (сентябрь), стр. 12—13.

222. პროფესორ რ. ლაფონის ლექციები ბასკური ენის შესახებ (თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში). გაზ. „კომუნისტი“, 1966, 25 ოქტომბერი, № 235. იგივე რუს. ენაზე:

Лекции по баскскому языку проф. Р. Лафона (в Тбилисском гос. университете). Газ. «Заря Востока», 1966, 14 октября, № 237 (იგივე ფრანგულ ენაზე იხ. № 235).

223. ძველისა და ახალი ქართულის კომპონენტებისათვის „ვეფხისტყაოსანის“ ენის მორფოლოგიურსა და სინტაქსურ სტრუქტურაში (წინასწარი მოხსენება). იკე, ტ. XV, 1966, გვ. 5—34 (რეზიუმე რუს. ენაზე). შრომის თეზისები იხ.: საქართვ. სსრ მეცნ. აკად. ენათმ. ინსტ-ის XXII სამეცნ. სესია 1966 წ. 6 და 7 აპრილს, თეზისები, გვ. 4—6.

224. От редактора. См.: Г. В. Рогава, З. И. Керашева, Грамматика адыгейского языка, Краснодар-Майкоп, 1966. стр. I—III.

225. Эволюция языка: Внутренние стимулы и внешние факторы. Материалы всесоюзной конференции по общему языкознанию — «Основные проблемы эволюции языка». часть I, Самарканд, 9—16 сентября 1966 г., стр. 2—6.

1967

226. ენათმეცნიერება, როგორც ინტეგრალური მეცნიერება ენის შესახებ. კრებული „თანამედროვე ზოგადი და მათემატიკური ენათმეცნიერების საკითხები“, II, 1967, გვ. 5—20 (რეზიუმე რუს. და ფრანგ. ენებზე). იგივე რუსულ ენაზე:

Лингвистика как интегральная наука о языке. Доклады и сообщения советских ученых на X Международном конгрессе лингвистов (Бухарест, 28.VIII—2.IX. 1967 г.), М., 1967, стр. 15—19.

227. ნეიტრალიზაციისა და გენერალიზაციის პროცესების შესახებ იბერიულ-კავკასიურ ენათა გრამატიკულ კლასებში. საქართ. სსრ მეცნ. აკად. ენათმ. ინსტ-ის XXIII სამეცნ. სესია 1967 წ. 27—30 ივნისს, თეზისები, გვ. 7—8.

228. სახელობითისა და მიცემითის სინტაქსური როლის ერთი თავისებურებისათვის ძველ ქართულში. თსუ ფილოლ. ფაკ-ის XI სამეცნ. სესია, 1967 წ. აპრილი, თეზისები, გვ. 7—8.

229. Грузинский язык. «Языки народов СССР. IV. Иберийско-кавказские языки», М., 1967, стр. 22—61.

230. Картвельские языки (Введение). «Языки народов СССР. IV. Иберийско-кавказские языки», М., 1967, стр. 15—21.

231. К вопросу о взаимоотношении мышления и речи в связи с ролью коммуникативной функции. Сборник «Язык и мышление», М., 1967, стр. 16—30.

232. Проблема эргативной конструкции в иберийско-кавказских языках (Основные вопросы ее истории и описательного анализа). Сборник «Эргативная конструкция предложения в языках различных типов», Л., 1967, стр. 10—32. Тезисы доклада см.: «Эргативная конструкция предложения в языках различных типов» (Тезисы докладов на открытом расширенном заседании Ученого совета ИЯ АН СССР), Л., 1964 (декабрь), стр. 5—10.

233. Реальность синонимов и возможность синонимических словарей. Сборник «Лексическая синонимия», М., 1967, стр. 78—80.

234. Узловые вопросы исторической фонетики иберийско-кавказских языков. II Региональная научная сессия по историко-сравнительному изучению иберийско-кавказских языков, 19—23 сентября 1967 г. Тезисы докладов, стр. 3—5.

235. Conférences sur la langue Basque par le professeur Re-

né Lafon. „Bedi Kartlisa“ (Revue de Kartvélogie), vol. XXIII—XXIV (№ 52—53), Paris, 1967, p. 184—185 (იხ. № 222).

1968

236. ფუძე-ენა და დივერგენცია-კონვერგენციის პროცესები ენათა განვითარებაში. თსუ ფილოლ. ფაკ-ის XII სამეცნ. სესია, 1968 წ. აპრილი, თეზისები, გვ. 15—16.

II. აზიზური სამიხეობო

- აქუს- ფუძის უცნობი ვარიანტებისათვის ძველს ქართულში (91)
აწმყოს ფუძის წარმოქმნის ისტორიიდან. I. -ავ, -ამ და -ევ, -ემ
სუფიქსთა ისტორიული ურთიერთობა (202)
ახალი ნაშრომები ენათმეცნიერებაში (115)
- გან თანდებულის ხმარებისათვის ნათესაობითთან და მოქმე-
დებითთან (27)
- გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად (6)
გრამატიკის აგებულების ძირითადი საკითხები (55)
გრამატიკული კლასების ისტორიისათვის ზუნძურში (34)
გრამატიკული კლას-კატეგორია და ბრუნვის ნიშანთა გენეზი-
სის საკითხი ქართულში (86)
გრამატიკული კლას-კატეგორია და ზმნის უღვლილების ზოგი
საკითხი ძველ-ქართულში (130)
გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა ნიშნების ეტიმოლოგიისათვის
ქართველურ ენებში (76)
გრძელი ხმოვნები მთიულურში (5)
- დიალექტიზმების საკითხისათვის „ვეფხისტყაოსანში“ (46)
- ებ-იან სახელობითთან ზმნის შეთანხმება რიცხვში (21)
ეგზოცენტრული კომპოზიტები „ვეფხისტყაოსნის“ ენაში (217)
ენათმეცნიერება, როგორც ინტეგრალური მეცნიერება ენის
შესახებ (226)
*ენათმეცნიერების შესავალი (119)¹
ენის რაობის ბიპევიორისტული გაგება (168)
ენის სპეციფიკის ორი ასპექტის შესახებ ი. სტალინის მოძღვ-
რებაში (131)

¹ ეარსკელავით აღნიშნულია მონოგრაფიები.

ენის სპეციფიკის საკითხისათვის (77)

ერგატივის წარმოქმნის ისტორიისათვის ხუნძურში (92)

*ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში. I. ნომინატიური და ერგატიული კონსტრუქციების ისტორიული ურთიერთობა ძველი ქართული სალიტერატურო ენის მონაცემთა მიხედვით (93)

*ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში. II. ერგატიული კონსტრუქციის რაობის თეორიები (187)

ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემისათვის კავკასიურ ენებში: ამ კონსტრუქციის სტაბილური და ლაბილური ვარიანტები (65)

ერთი ძველი საერთო იბერიულ-კავკასიური ფუძის შესახებ მეცენახეობის ტერმინში (142)

ეტამოლოგია ძველი ქართული ტერმინებისა „ბლუარი“, „სამხარი“ (132)

„ვეფხისტყაოსნის“ ენის ადგილისათვის ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში (218)

ვინის რეფლექსები ფერეიდნულში (1)

ენებითის ჩამოყალიბების ზოგი საკითხისათვის ქართულში მას-დარის ჩვენებათა მიხედვით (157))

ზმნის ანალიზის პრინციპები ქართულში (28)

ზმნის გარდამავლობასთან დაკავშირებული პრაქტიკული საკითხები (29)

ზოგადი ენათმეცნიერება და ენის ფილოსოფია (81)

*ზოგადი ენათმეცნიერება. I. პროპედევტიკული ნაწილი (31, 49, 87)

*ზოგადი ენათმეცნიერება. II. ძირითადი პრობლემები (82)

„ზოგადი ენათმეცნიერების“ კურსის პროგრამა (133)

ზოგადი თვალსაზრისისათვის (2)

ზოგი პრეფიქსული წარმოების ისტორიისათვის ქართულ ზმნეპში (175)

ზოგი საკამათო საკითხის შესწავლის ისტორიიდან ქართული ენის მორფოლოგიაში (190)

ზოგი სიტყვის მნიშვნელობის განვითარებისათვის ძველ ქართულში (სივრცისა და დროის მომენტთა ურთიერთობის ასპექტში) (83)

ზოგი ძირითადი ალტერნატივის შესახებ თანამედროვე ენათმეცნიერებაში (208)

თანამედროვე ენათმეცნიერების განვითარების გზები (219)
თანამედროვე სალიტერატურო ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის შედგენის ძირითადი პრინციპები (84)

თანდებულიან ბრუნვათა საკითხისათვის ქართულში (188)
თურმეობითი პირველის წარმოების ერთი თავისებურება უღვლილების სისტემის ისტორიასთან დაკავშირებით ქართულში (78)

იბერიულ-კავკასიურ ენათა დიალექტოლოგიის ამოცანები (158)
*იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია (209)
„იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის შესავლის“ პროგრამა (134)

ილია ჭავჭავაძე ენის შესახებ (35)
ინვერსიული ზმნები და სახელთა კვალიფიკაცია (88)
ინფინიტივის დიალექტური ვარიაციები ხუნძურში (36)
ისტორიზმის საკითხი ენათმეცნიერებაში ი. სტალინის საენათმეცნიერო მოძღვრების თვალთახედვით (120)

ისტორიულად განსხვავებული ორი მორფოლოგიური ტიპისათვის ქართულ ბრუნვათა შორის (66)

ისტორიული დიალექტოლოგიის საკითხები ძველი ქართულის ძეგლთა ჩვენებაში (220)

ისტორიულ-შედარებითი ნარკვევები ქართველური ენებიდან (37—42):

I. მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობის, წარმოებისა და ისტორიისათვის (37)

II. პოტენციალისის კატეგორია ქართველურ ენებში (38)

III. წარ- პრევერბის მნიშვნელობისათვის ქართულში (39)

IV. სიტყვა „ზოგი“-ს ეტიმოლოგიისათვის (40)

V. ერთი უცნობი თანდებული ახალ ქართულში (41)

VI. ს ბგერის დასუსტება ქიზიყურში (42)

*მარტივ წინადადების პრობლემა ქართულში. I. ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძველს ქართულში (12)

მარტივი წინადადების ევოლუციის ძირითადი ტენდენციები ქართულში (61)

მანდარისა და მიმღეობის ისტორიული ურთიერთობისათვის ქართულში (135)

მახვილის საკითხისათვის ძველ ქართულში (67)

მეორე გრამატიკული კლასის („მღერობითი სქესის“) გენეზისისათვის მთის კავკასიურ ენებში (68)

მესამე პირის სუბიექტის უძველესი ნიშანი ქართველურ ენებში (56)

მთის კავკასიურ ენათა შესწავლისათვის ჩვენში (69)

მთიულურის თავისებურებანი (43)

მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში (50)

მრავლობითობის აღნიშვნის ძირითადი პრინციპისათვის ქართული ზმნის უღვლილების სისტემაში (89)

მრავლობითობის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში (143)

მსაზღვრელის საზღვრულთან შეთანხმება (22)

ნატურალიზმი ენათმეცნიერებაში და ისტორიზმის საკითხი (74)

ნაცვალსახელთა ბრუნება ხუნძურში (70)

ნეიტრალიზაციისა და გენერალიზაციის პროცესების შესახებ იბერიულ-კავკასიურ ენათა გრამატიკულ კლასებში (227)

ობიექტური საზომისათვის სალიტერატურო ქართული ენის ნორმათა დადგენისას (159)

-ონ სუფიქსი მეგრულში (9)

ორგანიზაციაქმნილი თუ ორგანიზებული? (20)

პაშტა- სიტყვის მნიშვნელობისათვის „ვეფხისტყაოსანში“ (221)

პერმანსივის („ხოლმეობითის“) ისტორიული ადგილისათვის ქართული ზმნის უღვლილების სისტემაში (75)

პოლიპერსონალიზმის საკითხი ხუნძურში ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემასთან დაკავშირებით (62)

პროგრამა კურსისა „ენათმეცნიერების შესავალი“ (151)

პროფესორ რ. ლაფონის ლექციები ბასკური ენის შესახებ (222)

პროფ. ი. ყიფშიძე და ქანურის მეცნიერული შესწავლა (51)

პროფ. ი. ყიფშიძე, როგორც ენათმეცნიერი (14)

რა თავისებურებანი ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას?
(15, 18)

რატომ არის აუცილებელი ბრუნვათა რიგის შეცვლა ქართულში? (13)

რედაქტორის წინასიტყვაობა: ბიბლიოგრაფია იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესახებ არსებული საენათმეცნიერო ლიტერატურისა.
I (169)

რედაქტორის წინასიტყვაობა: ტ. გუდავა, ბოთლიხური ენა (193)

რედაქტორის წინასიტყვაობა: А. Магометов, Кубачинский язык (197)

რედაქტორის წინასიტყვაობა: А. Магометов, Табасаранский язык (211)

რედაქტორის წინასიტყვაობა: ილ. ცერცვაძე, ანღური ენა (210)

[რედაქტორის] წინასიტყვაობა: კრებული „წელიწდეული“ (3)

რედაქტორის წინასიტყვაობა: ალ. ჰინჭარაული, ხევსურულის თავისებურებანი (181)

რეცენზია შრომაზე: Н. Я. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка (8)

რით არის წარმოდგენილი მრავლობითის სახელობითში დასმული მორფოლოგიური ობიექტი ძველ ქართულში? (16)

რუსულ-ქართული ლექსიკონი: ტ. I (160), ტ. II (170), ტ. III (176)

საანგარიშო მოხსენება ხუნძური (ავარიული) ენის ქარულ კილოზე მუშაობისა ზაქათალაში (52)

საბას „სიტყვის კონა“, როგორც ლექსიკოგრაფიული ნაშრომი (177)

საბჭოთა ენათმეცნიერება მისი განვითარების სტალინურ ეტაპზე (112)

საბჭოთა ენათმეცნიერების ამოცანები და ძირითადი პრობლემები სტალინური ენათმეცნიერების შუქზე (121)

საბჭოთა ენათმეცნიერების ზოგიერთი საკითხის შესახებ (107)

საბჭოთა ენათმეცნიერების შემდგომი განვითარებისათვის (136)

სადაო საკითხები დროთა მესამე ჯგუფის წარმოებისას (24)

სადაო საკითხები დროთა პირველსა და მეორე ჯგუფში (23)

სავარჯიშოები ქართულ პალეოგრაფიაში: I (19), II (44)

სალიტერატურო ქართულის ნორმათა დადგენის ძირითადი პრინციპები (32)

საჭიროა თუ არა ენის სწავლება საშუალო სკოლის უკანასკნელ კლასებში? (57)

სახელთა ბრუნების ისტორიიდან ქართულში: ფუძე-უკვეც სახელთა ნათესაობითისა და მოქმედებითის ფორმანტთა ევოლუციისათვის (71)

სახელის ანალიზის პრინციპები ქართულში (25)

*სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში (72)

სახელობითისა და მიცემითის სინტაქსური როლის ერთი თავისებურებისათვის ძველ ქართულში (228)

სევანური მოთხრობითის ერთი ვარიანტი და სახელთა ბრუნების ორფუძიანობა ზოგ კავკასიურ ენაში (63)

ი. სტალინის შრომები ენისა და ენათმეცნიერების შესახებ (102)

ი. სტალინის შრომები ენის შესახებ და მათი მნიშვნელობა საბჭოთა ენათმეცნიერებისათვის (113)

სტატიკურობის, გვარისა და გარდამავლობის ისტორიული ურთიერთობისათვის (90)

სტრუქტურალიზმი, როგორც თანამედროვე ენათმეცნიერების მიმდინარეობა (79)

სუბიექტისა და ობიექტის შეფარდებითი როლისათვის ერგატიული კონსტრუქციის ისტორიაში (189)

სუბიექტის -ს ობიექტის მრავლობითობის -თ-ს წინ (26)

ტიპიურ შეცდომათა ანალიზი საშუალო სკოლის მოწაფეთა წერით სამუშაოებში (30)

ტოპონიმიკურ ტერმინთა ორგვარი წარმოების ისტორიული ურთიერთობისათვის (203)

ულვლილების ერთი თავისებურება ქართულ ზმნაში (10)

ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი (11)

ფუძე-ენა და დივერგენცია-კონვერგენციის პროცესები ენათა განვითარებაში (236)

ქართულ-ზანურ ბგერათ-შესატყვისობათა ისტორიისათვის (144)
„ქართული ენა“, მისი აგებულება-შედგენილობის ზოგადი სა-
კითხები (204)

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (საცდელი მონაცე-
თი) (94)

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი: ტ. I (103), ტ. II
(114), ტ. III (137), ტ. IV (152), ტ. V (171), ტ. VI (182), ტ. VII
(191), ტ. VIII (205)

ქართული ენის ზოგადი დახასიათება (104)

ქართული ზმნის ანალიზის ზოგი საკვანძო საკითხი. I. პოლი-
პერსონალიზმის გარკვევის ისტორიიდან (47)

ქართული ზმნის ნაკვეთულთა დაჯგუფების პრინციპისათვის
(192)

ქართული ზმნის სისტემა: I. სტატიკურ ზმნათა უღვლილების
ძირითადი კანონზომიერებანი (101)

ქართული ზმნის უღვლილების სისტემის ძირითადი საკითხები
(196)

ქართული კელტურის დიდი მკვლევარი (58)

ქართული ძვალ-ფუძის ზანური შესატყვისისათვის (59)

ქართულ-ხუნძური წარწერა XIV საუკუნისა დაღისტნიდან (60)

-ყუ ნაწილაკი ფერედნულში და მისი მნიშვნელობა გრაჟა-
ტიკა-ლოლიკის ურთიერთობის თვალსაზრისით (4)

„ცეცხლი“ და „წითელი“ — საერთო ფუძის სიტყვები იბე-
რიულ-კავკასიურ ენებში (153)

ცნება ერთიანი გლოტოგონიური პროცესისა და ისტორიულ-
შედარებითი ენათმეცნიერება (85)

ძველისა და ახალი ქართულის კომპონენტებისათვის „ვეფხის-
ტყაოსნის“ ენის მორფოლოგიურსა და სინტაქსურ სტრუქტურა-
ში (223)

წინასიტყვაობა: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (195)

წინასიტყვაობა: ი. ყიფშიძე, I. საანგარიშო მოხსენება... II
მივლინების დღიური (45)

წინასიტყვაობა: ი. ყიფშიძე. ქანური ტექსტები (53)

წინასიტყვაობის ნაცვლად: „იბერიულ-კავკასიური ენათმეც-
ნიერება“, ტ. II (95)

ქანური მყოფადის წარმოებისათვის (80)

*ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი (48)

*ქანურის გრამატიკული ანალიზი (33)

*ქანური ტექსტები. ნაკვეთი I. ხოფურე კილოვაცი (17)

ხანმეტი და ჰამეტი ტექსტების აღმოჩენისათვის (7)

*ხუნძური ენა (194)

პეტო შუხარდტი, როგორც ქართველოლოგი (206)

Бихвиоризм в понимании сущности языка (168)

*Введение в языкознание. Часть I (122, 138)

Вместо предисловия: «Иберийско-кавказское языковедение», т. II (95)

Выступление [Баку] (164)

Выступление [Нальчик] (198)

Грузинский язык (123, 229)

Задачи диалектологии иберийско-кавказских язы-
ков (158)

Замечания к проблемной записке: «Теоретические воп-
росы языкознания» (183)

Занский язык (124)

Иберийско-кавказские языки (125)

Иберийско-кавказские языки и научная актуальность их
изучения (199)

Иберийско-кавказские языки и общее языкознание (172)

Иберийско-кавказское языкознание, его общелингвисти-
ческие установки и основные достижения (173)

Из истории образования эргативного (активного) паде-
жа в аварском языке (96)

Исследование горских кавказских языков и наши зада-
чи (69)

Историческое взаимоотношение номинативной и эрга-
тивной конструкций по данным древнегрузинского языка (97)

Историческое языкознание и описательная грамматика (178)

Картвельские языки (139, 230)

Картвельские языки (Опыт структурно-типологической и историко-генетической характеристики) (212)

Картвельские языки, их исторический состав и древний лингвистический облик (98)

Категория грамматических классов и генезис падежных окончаний в грузинском языке (86)

К вопросу об историзме в языкознании в свете трудов И. В. Сталина (120)

К вопросу о взаимоотношении мышления и речи в связи с ролью коммуникативной функции (231)

К вопросу о взаимоотношении этимологического и сравнительного словарей (200)

К вопросу о внутренних законах развития языка (126)

К вопросу о диалектизмах в поэме Руставели «Вепхисткаосани» (46)

К вопросу о первых текстовых записях по горским иберийско-кавказским языкам (195)

К вопросу о путях развития современной лингвистики (219)

К значению слова *რაჭა* в поэме Руставели (221)

К истории грузинско-заскских звуковых соответствий (144)

Классификация языков (140)

К проблеме историзма в современной зарубежной лингвистике (99)

Лезгинский язык (141)

Лекции по баскскому языку профессора Р. Лафона (222)

Лингвистика как интегральная наука о языке (226)

Марр Н. Я. (145)

Морфологические встречи абхазского языка с картвельскими языками (73)

Мюллер Макс (146)

Мюллер Фридрих (147)

Натурализм в языковедении и проблема историзма (74)

Несколько замечаний об эргативной конструкции (106)

Несколько соображений о построении курсов по общелингвистическим дисциплинам (161)

Новые работы по языкознанию (115)

Новый путь советского языкознания (116)

О басках пиренейских и кавказских (213)

Об основных задачах и вопросах советского языкознания в свете сталинского учения о языке (121)

«Огонь»-«красный» — слова общего корня в иберийско-кавказских языках (153)

О двух аспектах специфики языка в учении И. В. Сталина (131)

О двух основных вопросах изучения иберийско-кавказских языков (154)

О лингвистических чертах картвельских языков (100)

О некоторых вопросах советского языкознания (107)

О некоторых процессах трансформации аналитических образований в синтетические (214)

О подготовке специалистов по общему языкознанию (127)

О принципах составления Толкового словаря грузинского языка (165)

О принципах составления Толкового словаря грузинского языка (в связи с особенностями грамматического строения данного языка) (148)

Основные типы спряжения глаголов и их исторические взаимоотношения в иберийско-кавказских языках (184)

От редактора: «Библиография языковедческой литературы об иберийско-кавказских языках. I» (169)

От редактора: Г. В. Рогава, З. И. Керашева, Грамматика адыгейского языка (224)

Первый толковый словарь грузинского языка С.-С. Орбелиани (186)

Предисловие: И. Кипшидзе, Чанские (лазские) тексты (53)

Предисловие редактора: Т. Е. Гудава, Ботлихский язык (193)

Предисловие редактора: Т. Е. Гудава, Консонантизм андийских языков (207)

Предисловие редактора: Д. С. Имнайшвили, Дидойский язык в сравнении с гинухским и хваршійским языками (201)

Предисловие редактора: А. А. Магометов, Кубачинский язык (197)

Предисловие редактора: А. А. Магометов, Табасаранский язык (211)

Предисловие редактора: И. И. Церивадзе, Андийский язык (210)

Проблема родства иберийско-кавказских языков (215)

Проблема эргативной конструкции в иберийско-кавказских языках (Основные вопросы ее истории и описательного анализа) (232)

Проблема языка, как предмета лингвистики, в свете основных задач советского языковедения (64)

*Проблема языка как предмета языкознания (179)

Программа курса «Введение в языкознание» (151)

Программа курса «Общее языкознание» (133)

Программа по «Введению в изучение иберийско-кавказских языков» (134)

Работы И. В. Сталина о языке и языкознании (102)

Рациональная грамматика. — «искусство» или наука? (174)

Реальность синонимов и возможность синонимических словарей (233)

Русско-грузинский словарь: т. I (160), т. II (170), т. III (176)

Сопоставительное изучение языков, как метод исследования и как метод обучения (166)

Состояние и задачи советской науки о языке в свете указаний И. В. Сталина (108)

Сравнительный словарь и родство языков (167)

Сталинский этап в развитии советского языкознания (109)

Сталинский этап в развитии советского языкознания и проблема историзма (110)

Труды И. В. Сталина по вопросам языкознания и их значение для науки о языке (117)

Узловые вопросы исторической фонетики иберийско-кавказских языков (234)

П. Услар и вопросы научного изучения горских иберийско-кавказских языков (155)

Учение И. В. Сталина о языке как общественном явлении (111, 128)

Ценный вклад в советскую науку (И. Джавахишвили, «Первоначальный строй...») (54)

«Части речи», как понятие филологической грамматики и как понятие научной описательной грамматики (216)

Эволюция языка: внутренние стимулы и внешние факторы (225)

Языковедческая работа в советской Грузии (129)

A Work which Marks a New Stage in the Development of General Linguistics (118)

Conférences sur la langue Basque par le professeur René Lafon (235)

Die iberokaukasischen Gebirgssprachen und der heutige Stand ihrer Erforschung in Georgien (180)

Les types principaux de conjugaison des verbes et leurs correlations historiques dans les langues Ibero-Caucasiques (185)

Учение И. В. Сталина о языке как общественном явлении (156)

- *Введение в языкознание. Часть I. Пекин (150)
- *ენაიმეცნიერების შესავალი ნაწილი I. პეკინი (150)
- *Увод в езикознанието. Част I. София (162)
- *Úvod do jazykovědy. Sv. I. Praha (163)
- *Wstęp do językoznawstwa. Część pierwsza. Warszawa (149)

შემოკლებანი

ენიშვი	— სკაფ. ნ. მარის სახ. ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი
თსუ	— თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
იკე	— იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება
სმამ	— საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე
БСЭ	— Большая Советская Энциклопедия
ИКЯ	— Иберийско-кавказское языкознание
ИЯ	— Институт языкознания
ИЯИМК	— Институт языка, истории и материальной культуры им. акад. Н. Я. Марра
НИИ	— Научно-исследовательский институт
ОЛЯ	— Отделение литературы и языка

თბილისში გამოქვეყნებულ შრომებთან ქალაქი ნაჩვენები არ არის.

დ. ბ. ბეკაძე საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

•

გამომცემლობის რედაქტორი ც. ჯიმშელეიშვილი
მხატვარი გ. ოჩიაური
ტექნორედაქტორი ნ. ბოკერია
კორექტორი ნ. ცხვირაშვილი

გადაეცა წარმოებას 24.5.1968; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 5.6.1968;
ქაღალდის ზომა 60×90¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 6.0; სააღრიცხვო-საგამომცემლო
თაბახი 4.80; უე 01294; ტირაჟი 3000; შეკვეთა № 1503;
ფასი 0.38 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 60, კუტუზოვის ქ., 15
Издательство «Мецниერება», Тбилиси, 60, ул. Кутузова, 15

გამომცემლობა „მეცნიერების“ სტამბა, თბილისი, 60, კუტუზოვის ქ., 15
Типография Издательства «Мецниერება», Тбилиси, 60, ул. Кутузова, 15

Тинатин Семеновна Шарадзенидзе
АРНОЛЬД ЧИКОБАВА